

Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok

Studies in Child and Youth Protection

MODERNIZÁCIÓS KIHÍVÁSOK ÉS SZOLGÁLTATÁSI VÁLASZOK A GYERMEKVÁLLALÁS- ÉS NEVELÉS TERÜLETÉN

2013

Rubeus Egyesület • Rubeus Association

MODERNIZÁCIÓS KIHÍVÁSOK ÉS SZOLGÁLTATÁSI VÁLASZOK A GYERMEKVÁLLALÁS- ÉS NEVELÉS TERÜLETÉN

© Czibere Ibolya, Csurgó Bernadett, Gyarmati Andrea, Rácz Andrea, Szikulai István,
Szombathelyi Szilvia, 2013

Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok (Rubeus Egyesület)
Studies in Child and Youth Protection (Rubeus Association)

Sorozatszerkesztő:
Rácz Andrea

Szerkesztő:
Rácz Andrea

Lektor:
Légmán Anna

A szöveget gondozta:
Gyarmati Andrea
Posta Lászlóné

Borítókép:
Mező Liliána (Igazgyöngy Alapítvány)
(forrás: www.rubeus.hu)

ISBN 978-963-08-5753-6

ISSN 2063-6970

Rubeus Egyesület „Szédervessző”
1076, Budapest Thököly út 8.

Felelős kiadó:
Rubeus Egyesület elnöke
Budapest, 2013

2013

MODERNIZÁCIÓS KIHÍVÁSOK ÉS SZOLGÁLTATÁSI VÁLASZOK A GYERMEKVÁLLALÁS- ÉS NEVELÉS TERÜLETÉN

© Czibere Ibolya, Csurgó Bernadett, Gyarmati Andrea, Rác Andrea, Szikulai István,
Szombathelyi Szilvia 2013

A sorozat eddig megjelent kötetei:

GYERMEKVÉDELEMBEN NEVELKEDETTÉK TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓS
ESÉLYEI (2012)

CHANCES OF SOCIAL INTEGRATION FOR CHILDREN IN PUBLIC CARE (2012)

Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok (Rubeus Egyesület)

Studies in Child and Youth Protection (Rubeus Association)

2013

ELŐSZÓ

A Rubeus Egyesület által gyermek- és ifjúságvédelem témakörben indított tanulmányorozat harmadik számát tartja kezében az Olvasó, melynek a témája a gyermekvállalás, gyermeknevelés gyermekvédelmi perspektívából való bemutatása.

A Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok című elektronikus könyvsorozat elindításával a célunk az volt, hogy bemutassuk az - elsősorban az Egyesületünk kutatóműhelyében készült - kvalitatív és kvantitatív kutatásaink eredményeit. Ezek a kutatások általában a családok helyzetét, a gyermekek jól-létének kérdéseit, a sokproblémás családok túlélési stratégiáit, valamint a család nélkül felnövő gyermekek és a gyermekvédelem rendszeréből kikerülő helyzetét, családdal kapcsolatos tapasztalatait, oktatási részvételét, társadalmi integrációs esélyeit járják körül.

A tanulmánykötetben azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy a XX. század második felétől a család, mint elsődleges szocializációs színtér interpretációjában, a szülői feladatok ellátásában, a gyermek családon belül elfoglalt helyzetében, valamint a generációk együttműködésében bekövetkezett változások hogyan függenek össze a szociálpolitikai beavatkozásokkal. Milyen, a családokat segítő gyermekjóléti, gyermekvédelmi és családpolitikai megközelítések vannak érvényben, különös tekintettel arra, hogy a családok eleget tudjanak tenni azon kötelezettségüknek és joguknak, hogy gyermeküket egészséges körülmények között nevelhessék.

Tanulmánykötetünk szerkezetében az elméleti, makroszintű megközelítések felől haladunk a mikroszintű, gyakorlatiasabb megközelítések felé. Így a kötet a rendszerszintű, szakpolitikai megközelítések bemutatásán túl érinti többek között a családi élet retradicionálisizációjának kérdéseit vidékre költöző családok esetében; a prevenció szerepét a gyermekek jól-létének biztosításában; a roma gyermekek szocializációjának kérdéseit; a családok támogatásának új irányait és útjait; vagy a krízisanyákat támogató programokat.

A tanulmányok megerősítik, hogy a családtámogatás új útjainak arra kell irányulniuk, hogy a nehézségekkel küzdő, illetve sokproblémás családok képessé váljanak a támogatások, szolgáltatások felhasználása által szülői szerepeik betöltésére, arra hogy gyermekeiket családban, biztonságban és a fejlődésüknek megfelelő körülmények között nevelhessék. A bajba jutott

családok esetében is úgy kell tekintenünk a szülőkre, hogy ők a gyermek és a család életében bekövetkező pozitív irányú változások előmozdítói.

Bízunk abban, hogy tanulmányainkkal hozzájárulhatunk a gyermekvédelemben folyó módszertani munka megalapozásához, a gyermekvédelmi tárgyú képzések tudásanyagának bővítéséhez és a szakmafejlesztési tevékenység gazdagításához a gyermekvédelmi rendszerben dolgozó szakemberek szemléletformálása által.

Rácz Andrea
szerkesztő

Tartalomjegyzék

<u>ELŐSZÓ.....</u>	<u>4</u>
<u>TARTALOMJEGYZÉK.....</u>	<u>6</u>
<u>GYARMATI ANDREA: A CSALÁDTÓL AZ EGYÉNIG - A CSALÁDDAL KAPCSOLATOS GLOBÁLIS VÁLTOZÁSOK OKAI ÉS INTÉZMÉNYI KÖVETKEZMÉNYEI.....</u>	<u>7</u>
<u>SZIKULAI ISTVÁN: NÉHÁNY GONDOLAT A GYERMEKEK ÜGYÉRŐL.....</u>	<u>32</u>
<u>CSURGÓ BERNADETT: A CSALÁDI ÉLET RETRADICIONALIZÁCIÓJA - A VÁROSBÓL VIDÉKRE KÖLTÖZŐ CSALÁDOK MINDENNAPI ÉLETE A BUDAPEST KÖRNYÉKI FALVAK PÉLDÁJÁN.....</u>	<u>44</u>
<u>CZIBERE IBOLYA: SZOCIALIZÁCIÓS HATÁSOK A CIGÁNY CSALÁDOK ÉLETÉBEN.....</u>	<u>64</u>
<u>SZIKULAI ISTVÁN: PREVENCIÓ A GYERMEKJÓLÉTI SZOLGÁLTATÁSOKBAN.....</u>	<u>81</u>
<u>GYARMATI ANDREA: A CSALÁDI PÓTLÉK TERMÉSZETBEN VALÓ BIZTOSÍTÁSÁNAK HATÁSAI A GYERMEKJÓLÉTI SZOLGÁLATOK FELADATTERHEIRE.....</u>	<u>91</u>
<u>RÁCZ ANDREA: KRÍZISANYÁK KRÍZISHELYZETBEN.....</u>	<u>106</u>
<u>SZOMBATHELYI SZILVIA: SZÜLŐI KOMPETENCIÁK ERŐSÍTÉSE.....</u>	<u>135</u>
<u>RÁCZ ANDREA: ESÉLY A CSALÁDI EGYSÉG MEGŐRZÉSÉRE.....</u>	<u>143</u>

GYARMATI ANDREA: A CSALÁDTÓL AZ EGYÉNIG - A CSALÁDDAL KAPCSOLATOS GLOBÁLIS VÁLTOZÁSOK OKAI ÉS INTÉZMÉNYI KÖVETKEZMÉNYEI

„Az egyéni életút szintjén

a második modernításban már nem adható megoldás

a rendszerszinten működő ellentétekre.” (Beck, 2002)

A családok mindennapi életét érintő, napjainkban zajló változások globálisak és forradalmiak (Bauman, 2000, Beck, 2004, Beck & Beck-Gernsheim, 2004, Giddens, 2006.). „Ez a legfontosabb forradalom, mivel a társadalom gyökeréig hatol, s mindenkit közvetlenül, identitásában érint. Kétségbevonhatatlan és megfordíthatatlan” (Castells, 2006, 242). A tanulmányban ezeknek a több szinten zajló változásoknak az elméleti magyarázatáról, másrészt a jóléti államot érintő következményeiről lesz szó. Ez utóbbi rendszerszintű következmények levezethetők az elméletekből és empirikus adatokkal is jól alátámaszthatók.

A személyes életet érintő legfontosabb változások az elméletalkotók szerint nagyjából a következő területeket érintik: házasság, szexualitás, szülőség, válás, együttélés, munka, karrier, hivatás. Milyen globálisan jellemző trendek közvetítik ezeket a mélyreható változásokat? Mindenki által ismert tény, hogy növekszik a válások száma, csökken a házasságkötéseké, egyre több az egyszülős háztartás, a párválasztás egyre későbbre tolódik, egyre kevesebb gyermek születik, a nők egyre később vállalnak gyermeket, egyre többen születnek házasságon kívül, nő a gyermekvállalási életkor, nő az idősök aránya stb. (összefoglalva pl. Vaskovics, 2002).

A változások irányát egyetlen mondatban is összefoglalhatjuk: az összes trend a patriarchális család eltűnésének irányába mutat (Castells, 2006, 243). Új típusú kapcsolatok jönnek létre: a globális és technologizált világban eltűnik a kint és a bent, a mi és az ők, anya és apa fogalma relatívvá, folyékonnyá válik, az egyéni interpretáció dönti el, hogy az emberek mit tartanak kapcsolatnak, milyen a családi konstelláció, ki kivel milyen viszonyban áll és meddig (Beck & Beck-Gernsheim, 2004). Mindez egyben azt is jelenti, hogy a patriarchális családra épülő társadalmi alrendszerek (munkaerőpiac, szociálpolitika intézményrendszere) is átalakulnak.

Beck szerint a változások mögött zajló folyamatok egyik közvetlen oka a nők esélyegyenlőségi törekvéseiben, tudatváltozásában kereshető. A 60-as években még nagy különbségek voltak a nők és férfiak iskolai végzettségében. A nők ekkor még elsősorban mások (a férjük, a gyerekeik, a szüleik) szükségleteinek kielégítéséért voltak felelősek. Nem a saját életüket élték és nem is voltak

tudatában elnyomott helyzetüknek, hiszen a társadalmi rendszer megtagadta tőlük ezt a tudást. A 60-as évektől, az oktatásba való belépésüktől kezdve megváltozott a helyzet. Az oktatásnak azért kitűntetett a szerepe a tudatváltozásban, mert az oktatási rendszerben az egyéni teljesítmény számít, nem a család, vagy más csoport elvárásai. A másik fontos tényező ebben a folyamatban a gazdasági versenyképesség fokozása, ennek keretében pedig nők munkaerő-piaci integrációja, ami a családon belüli munkamegosztás változását is kikényszeríti. Harmadrészt pedig maga a globalizáció (pl. Blossfeld, 2006).

A nők autonómiára való törekvése nem elválasztható ugyanakkor a szekularizációtól, a nő- és emberi jogi mozgalmaktól, illetve az általános demokratizálódási folyamatoktól, mint ahogy ez utóbbira Giddens is rámutat (Giddens, 1999, 74). Fontos és szimbolikus lépésnek tekinthető a nemzeti szintű családjogi törvényekben történt változás is. Németország nyugati felében például 1977-ig az alaptörvényben volt rögzítve a nők kizárólagos felelőssége a házimunkában és a családban, így jogilag is megerősítve az egyenlőtlenségeket (Beck, 2003). Magyarországon¹ ezzel szemben már az 1953-as családjogi törvény (1952. IV. tv) célul tűzte ki, hogy a családtagok között is megteremtse az egyenlő elvárások elvét: a nőt a házasság ideje alatt, a házasság felbomlása esetén, valamint gyermekelhelyezés tárgyában is azonos jogok illessék meg. „Az új családjogi törvény tehát feltételezte, hogy a tulajdonviszonyok megváltozásával, a nők termelőmunkába való bekapcsolódásával automatikusan megvalósítható a nemek társadalmi egyenlősége a családban.” (Schadt, én, 21) Más kérdés, hogy ebből mi valósulhatott meg.

Azonban ezek az egyenlősítő folyamatok napjainkban is folynak. Az esélyegyenlőség ma mást jelent a férfiaknak és a nőknek, mást és mást a különböző társadalmi intézményrendszerek szintjén, mást a munkaerőpiacon és mást az otthoni munkamegosztásban. A férfiak szemszögéből például megfigyelhető a verbális nyitottság, mely egy viselkedési merevséggel párosul: „Az egyenjogúságnak számukra más a jelentése. A nőktől eltérően számukra nem nagyobb képzettséget, jobb szakmai esélyeket, kevesebb házimunkát jelent (...). Az esélyegyenlőséget és a régi munkamegosztást minden további nélkül összeegyeztethetőnek tartják (...) a szavaik és a tetteik közti különbségről az uralkodó egyenlőtlenségek biológiai megindokolásával terelik el a figyelmet...” (Beck, 2003, 195). Ugyanígy a nőknek konfliktusokkal kell szembenéznük a munkaerőpiacon, ahol „a nők süllyedő hajókat hódítottak meg”, rosszabb presztízsszerű területeken tudnak csak elhelyezkedni, alacsonyabb bérért, „nemhez kötött rendi törvényszerűség” jellemzi a női foglalkoztatás integrációját (Beck, 2003, 188). A társadalmi intézményrendszerek szintjén elég példaként megemlíteni a jóléti államot: a társadalombiztosítás, a családtámogatások rendszere, a családjog sok európai országban konzerválja a nők (és a gyerekek) egyenlőtlenségeit.

¹ További ország példák: Röthel, 1999, Mason et al., 2001; Meyer, 2010.

Elméleti magyarázó keret: a második vagy reflexív modernitás

A jelzett folyamatokat az individualizációs elméletek segítségével magyarázhatjuk meg. Beck szerint, akinek az elméletére itt most elsősorban támaszkodunk (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, 2004) az individualizáció az a folyamat, melynek során az emberek elvesztik a korábban társadalmilag adott kötelekeiket, kapcsolataikat, hit- és értékrendszerüket. Nem szabad összekeverni az individualizmust (mely egy makroszintű értékrendi, viselkedésbeli változás) az individualizációval. Az utóbbi egyértelműen az egyén és az állam kapcsolatát állítja a középpontba. (Beck, 2007)

Beck megkülönbözteti egymástól az első vagy reflektív és a második vagy reflexív modernitás fogalmát. A reflektív modernitás feltételez egy külső, objektív valóságot, melynek az életútra gyakorolt hatására a linearitás jellemző (lineáris individualizmusnak is nevezhetjük). Ebben az első, vagy reflektív modernításban a család alapjai kötődnek a kultúrához, a társadalomhoz, osztályokhoz, törvényekhez és a biológiához. Az első modernitás a felvilágosodástól datálódik, és körülbelül a 60-as évek végéig tartó folyamat. Rendszer szinten az első modernításban a társadalom lineáris, zárt rendszert alkot, egyensúlyi állapotban van, melyből csak kívülről lehet kibillenteni.²

Hogyan érinti mindez a családokat? A 60-as évekig létezett egy általánosan elfogadott családmódel a nyugati társadalmakban, melynek tagja egy felnőtt, különböző nemű pár, akiket házassági kötelék tartott össze, és a vér szerinti gyerekek. A családon belül a férfi a kenyérkereső, míg a nő a családdal kapcsolatos feladatokat látta el. Természetesen voltak kivételek, alternatív formák, de ezek deviánsnak minősültek, azaz az alternatívák nem érintették magának a módelnek a kizárólagosságát. Ezt a módel a „játszották el” a családok a mindennapi élet során, ezt rögzítették a törvények, ezt támogatta az intézményrendszer, és ezt kutatták a szociológusok. A 60-as évek végétől azonban már maga a módel változott meg, nem pusztán a struktúra. A második modernításban már nem csak a családtípusok diverzitásáról van szó, hanem ennek a diverzitásnak a normalizálódásáról: úgy a családjogban, mint a családtagok önképében, illetve a szociológiában. Ez a non-lineáris individualizmus az állam, osztály, nukleáris család, etnicitás által determinált kapcsolatok jelentőségének csökkenésével jön létre, melynek a következménye nem az irracionalitás, vagy a szubjektum eltűnése, hanem a reflexívvé válása. A második modernitás reflexív, nem-lineáris. Ez azt jelenti, hogy az egyénnek minden pillanatban alternatívák sokasága közül kell választania, nincs idő a reflektivitásra, reflexből kell döntenünk. Az életút a maga hagyományos linearitásában („love-marriage-baby-carriage”, Beck&Beck-Gernsheim, 2004, 507.) többé már nem megélhető és nem megalkotható.

² Beck individualizációs elmélete a Luhmann-i hagyományhoz áll közel, szemben Giddensszel és Habermasszal. Lash, 2002.

A második modernitásban a családokat érintő változások sokrétűek, sokdimenziósak. A családi kötelékek egyre lazábbak, mivel a társadalmi intézmények arra ösztönzik az egyént, hogy szakítsa el függőségben tartó kötelékeit, éljen önmaga által irányított, aktív, tudatos, autonóm életet, másrészt a családi kapcsolatok döntés, szabad választás kérdésévé váltak (példa erre a patchwork vagy posztmodern családok esete, ahol gyakran kérdésesek a funkciók, szerepek).

A kiváltó okot Beck a technikai fejlődésben és az intézményesített individualizációban találta meg. Az orvostudomány fejlődése magával hozta az anyaság, apaság, családi kapcsolatok relativitását. A család biológiai alapjai nem egyértelműek többé, van mód a korrekcióra is. Míg az első modernitásban a család biológiai egység volt, ma az anyai és apai szerepek is funkciókra esnek szét, szegmentálódnak (vö. Vaskovics, 2000). A másik ok az intézményesített individualizmus. Ez a társadalmi intézmények, alrendszerek strukturális átalakulását jelenti, mely új kapcsolatokat hoz létre az egyén és a társadalom között. A történelem során most először lesz a társadalmi reprodukció alapegysége az egyén (és nem a család). A központi intézmények (polgári jogok, társadalmi jogok, stb.) az egyénhez kapcsolódnak, az egyénnel szemben fogalmaznak meg elvárásokat.

Beck négy alapvonását határozza meg az első és második modernitás közti különbségnek:

- 1) Belső globalizáció. A szociológia többé nem lehet nemzetállami szociológia. Az új, transznacionális, vagy globális szociológiának a globális szociális kozmoszt kell a középpontba állítania, ahol a periféria nagyon fontos szerepet játszik. Ez magában foglalja a munka, a kultúra, a gazdaság, a személyes tapasztalatok és az életút globalizációját. A szociológiának új válaszokat kell adnia az egyenlőtlenségekre, mert a globalizáció nem azt jelenti, hogy eltűnnek a társadalmi egyenlőtlenségek, hanem éppen ellenkezőleg: transznacionalizálódnak. A határokat átlépő egyenlőtlenségekre pedig nem adható megfelelő válasz a nemzetállami intézmények (pl. jóléti állam, szakszervezetek) és a nemzetállami szociológia keretein belül.
- 2) Intézményesített individualizáció: a társadalom ebben az értelemben nem azonos a közösséggel, mert a korábbi kötelékek, hitek, értékek egyre inkább elvesztik cselekvés-koordináló szerepüket. A „család”, „falu”, „vallás”, „osztály”, „munka”, „nemek” kategóriái nem közösségalkotó kategóriák többé. Egyre több választási lehetőségünk van: a társadalmi intézmények csak közvetetten határozzák meg azt, hogy hogyan éljük le az életünket. Az intézményesített individualizáció tehát azt jelenti, hogy a nagy társadalmi alrendszerek, melyeknek megvannak a saját működési szabályai, az egyén felé közvetetten közvetítenek elvárásokat, az egyén felelős a döntéseiért, az életútjáért, nem pedig a család

vagy közösség szabja meg ennek pályáját.

- 3) A bizonytalanság gazdasága. A posztindusztriális forradalomhoz köthető a létrejötte. Az első modernitás idején kialakult dolgok, pl. a teljes foglalkoztatás, a garantált nyugdíj, magas adóbevételek, mozgástér a közpolitikák számára- mára bizonytalanná váltak. Ezeket a bizonytalanságokat csak akkor képes az egyén tolerálni, ha fiatal, egyedülálló, egészséges és van munkája.
- 4) Természet és társadalom összefonódása. Míg az első modernitásban egyértelmű volt a természet és a társadalom oppozíciója, addig mára ez gyökeresen megváltozott. Az orvostudomány fejlődése lehetővé teszi, hogy az emberek alkotó módon átlépjék saját biológiai határaikat.

De a technikai fejlődéshez kapcsolódik az információs társadalom kialakulása is. Az emberek és az élettapasztalatok, eszmék térben és időben korlátlanul áramlanak, az új társadalomszerveződési metafora a hálózat. Ennek a családok életére gyakorolt hatását főként Castells elemezte részletesen (Castells, 2006).

A második modernitás következményeinek számbavétele során felállíthatunk néhány jóslatot vagy hipotézist, amely a fentiekből következik. A legfontosabb talán, hogy „a modernitás végiggondolt piaci modelljének alapja a család és házasság nélküli társadalom. A megvalósult piaci társadalom gyermek nélküli társadalom.” (Beck, 2003, 219). Itt fontos kiemelni a „piaci” szót: minden negatív következmény a piac (értve ez alatt elsősorban a munkaerőpiacot) működésének logikájából fakad, melyet az állam képes tompítani, de erősíteni is. Hogy hogyan, arra a családpolitikai rezsimekről szóló fejezetben részletesen kitérek.

Castells szerint a család egyre inkább a társadalmi kísérletezés terepe lesz: a faj fenntartása leválik a családról, az anyáról és az apáról. Utaltunk már a mesterséges megtermékenyítésre, a genetikailag létrehozott csecsemőkre, a spermabankokra, a béranyaság intézményére. (Castells, 2006, Vaskovics, 2000.)

A technikai fejlődés által előidézett „szétkapcsolások” mellett beszélhetünk intézményi „szétkapcsolódásokról” is. A házasság különválasztható a szexualitástól, a szülőség a válásokkal megsokszorozható, az egész pedig az együtt- és különélés révén megosztható, a több lakóhely lehetőségével és a változtatás mindig fennálló lehetőségével tovább fokozható (Beck, 2003,214). Mindezek a szegmentációk érintik, érinteni fogják a családjog rendszerét is. „A család egyre inkább a meg nem oldott társadalmi problémák szemetese lesz” (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, 18).

A családi életciklus-sorrend felborul, egyes elemei eltűnnek, az életút „csináld magad” (do it yourself) jellegűvé válik. Az egyénnek nem csak lehet, de döntenie is kell mindenről és egyedül övé a felelősség. Az életút változása azonban másként érinti a férfiakat és a nőket: míg a férfiak attitűdváltozása azt mutatja, hogy egyre inkább szeretnének részt venni a gyermeknevelésben (vö. pl. Sigle-Rushton, 2004), addig a nőknél épp fordított a tendencia. Ugyanakkor senki életének nem lehet többé célja pusztán a család, hiszen ez egy bizonytalan, átmeneti, rugalmas állapottá válik az életünkben. Vagy másként fogalmazva: a család egy állandó „csináld magad” projekt, amelynek a jelszava: próbáljuk meg összetartani azt, ami szét akar szakadni (Beck & Beck-Gernsheim, 2002)

A menekülés a nyitott, hálózatba rendezett társadalom szabadságába Castells jóslata szerint egyéni szorongáshoz és társadalmi méretű erőszakhoz vezethet, míg nem találunk az együttélésnek új formát, új felelősségeket (Castells, 2006, 357). Az én-aktivitás és ön-szervezés iránti kényszer dühöt, társadalmi erőszakot válthat ki, főleg, ha a társadalmi-gazdasági feltételek nem adottak. „A gyermekbántalmazások számának drámai növekedése számos társadalomban, különösen az USA-ban, jól tükrözi az emberek zavarodottságát családi életüket illetően.” (Castells, 2006, 351, illetve Giddens, 1999).

Castells sehol nem beszél az állam felelősségéről, a jóléti állam szerepéről a folyamatokban, Beck viszont kiemeli ennek fontosságát. Az individualizációt mutató szabad választás nem jelent szabályozatlanságot, anómiát, mint ahogy azt sokan gondolják. A szabályozás közvetetten, a társadalmi alrendszerekben (oktatás, munkaerőpiac, jóléti állam, jogrendszer) működő ösztönzők és ellenösztönzők révén valósul meg.

Az ipari társadalom alapjaiban épült a férfiak és nők munkamegosztására. A női és férfiszerepek szétválasztása nélkül nincs polgári kiscsalád. A polgári ipari társadalom képe az emberi munkaképesség megfeleztet értékesítésére épült: ennyiben a nők és férfiak egyenlőtlen helyzetét, egymásnak való kiszolgáltatottságát feltételezi (Beck, 2003). A jóléti modernizáció második világháború után létrejött, és a 60-as évektől megfigyelhető fejlődése azonban megszüntette az ipari társadalom rendi alapjait, s ezzel új helyzetet teremtett a családban. Éppen ezért Beck az individualizáció terjedését szorosan összeköti a jóléti állam kialakulásával. A jóléti állam az, ami képes lehetővé tenni az egyének számára, hogy kevésbé legyenek kiszolgáltatva mind a piacnak, mind a családjuknak (vö. Esping-Andersen, 1990). Paradox módon a jóléti államot az osztályok közti harc hozta létre, de azzal hogy létrejött, meg is szüntette az osztályokat (a kollektív megoldások intézményesültek, beépültek a jogszabályokba). A kollektív jóléti követelmények az intézményesülés révén váltak egyéni választási lehetőséggé. (Beck, 2007).

A jogrendszer nyugat-európai változása jól mutatja az individualizációs folyamat érvényre jutását a családdal kapcsolatban: a válások engedélyezése, a házasságon kívül született gyermekek jogainak elismerése, az egyenmű párok jogainak elismerése, mind-mind azt mutatja, hogy az állam egyre kevésbé kívánja előírni, hogy az egyén hogyan, milyen keretek között éljen.

Ugyanakkor a jóléti állam képes fenntartani az ipari társadalomra jellemző egyenlőtlenségeket-igaz, közvetetten, kevésbé látható módon. Ahol és amikor a nők és férfiak gazdaságilag önállóak akarnak és kénytelenek lenni, ez nem történhet meg sem a kiscsalád hagyományos szereposztásának keretei között, sem a hivatás, a szociális jog, a városvezetés, az iskolák, stb. egyenlőtlenségekre épülő, azokat konzerváló intézményes struktúráiban. Beck szerint ha a régi, a patriarchális családot támogató intézményi struktúrák maradnak fenn, a nők munkaerő-piaci integrációja félbemarad a kormányok refamilizációs stratégiái miatt, annak a következményei súlyosak lesznek, illetve már ma is azok (csökkenő gyermekszám, növekvő gyermekszegénység, nemi diszkrimináció a munkaerőpiacon, családon belüli erőszak, a női szegénység növekedése stb.) De az intézményi szinten nem kezelt problémák a családi együttélés ellehetetlenülésében, a konfliktusokban is megjelennek. „A nők és férfiak együttélésének valamennyi formájában évszázados konfliktusok törnek elő. A család azonban csak színtere, nem oka a történéseknek. A házasságban a konfliktusok a megnyíló választási lehetőségek révén tudatosulnak (eltérő szakmai mobilitás, házimunka és a gyermekek ellátásának felosztása, fogamzásgátlás, szexualitás). A döntések nyomán tudatosulnak a férfiakban és nőkben a különböző és ellentétes következmények és kockázatok, s ezzel tudatossá válik számukra ambivalens helyzetük.” (Beck, 2003, 199). Ezeknek a döntéseknek egyéni és intézményes oldala is van: a hiányzó intézményi megoldások (pl. napközbeni kisgyermekellátási, idősgondozási lehetőségek, gyermekvédelmi rendszer hiánya) a magánszféra kapcsolati konfliktusait váltják ki. S fordítva: a magán és politikai megoldási stratégiákat összefüggésükben kell nézni. Az egyéni életút szintjén a második modernitásban már nem adható megoldás a rendszerszinten működő ellentétekre.

A szociológusok számára - a fenti változások eredményeként - ma már egyre kevésbé világos, hogy mitől család a család, hol vannak a határai, milyen viszony- és szereprendszert fed le, tarthatjuk-e a társadalmi reprodukció alapegységének. A családszociológia és a kapcsolódó szakszociológák önreflexiójának része a családok újradefiniálása. A családkutatásoknak emellett új elméleti keretet kell találniuk, különben „el fognak veszni a szubjektív nézőpontok dzsungelében” (Beck & Beck-Gernsheim, 2004, 508).

Sokáig a családkutatásokra a fehér férfi nézőpontja nyomta rá a bélyegét. Ezt a néhol (nemzeti szinten) még ma is domináns szemléletet először a feminista mozgalmak, kutatók kérdőjelezték meg a 60-as, 70-es években (Thorne, 1982). Majd ez kiterjedt az etnikai kisebbségi nézőpontra, az

emigráns családokra. Meta szinten a Parsons-féle család, mint funkcionális egység (Parsons, 1949) kérdőjeleződött meg: a szociológia felfedezte, hogy a családot át és átszövi az egyenlőtlenségek sűrű hálója (Thorne, 1982). A szociológiának éppen ezért önreflexívvé kell válnia, ha a „család”-ról tesz megállapításokat. A kutatóknak tisztában kell lenniük saját preferenciáikkal, értékrendjükkel, ezeket már a kutatások elején tisztázni szükséges. A nem reflexív szociológia, mely pajzsként használja a „megfelelő”, objektív család definíciót és az erre vonatkozó statisztikai adatokat, valójában könnyen válhat ideológiává, figyelmeztet Beck. (Beck & Beck-Gernsheim, 2004, 527) Mindez jól illeszkedik a weberi megértő szociológia módszertani hagyományaihoz is (Weber, 1987, 1998).

Beck családokkal kapcsolatos individualizációs elméletét sok kritika érte. Vaskovics László szerint például a családszerkezeti változásoknak még mindig létezik egy „főcsapás iránya”, amely uralkodó marad az elkövetkező 20-30 évben, azaz, véleménye szerint a többség még mindig a hagyományos családszerkezetet preferálja (Vaskovics, 2002). Duncan szerint az individualizáció az általa vizsgált nem hagyományos családtípusok esetén empirikusan nem igazolható, inkább a korábbi társadalmi struktúra részének tekinthető, mint új folyamatnak (Duncan, 2006). Kapitány Balázs kutatásai szerint az életutak individualizációja csak látszólag egységes társadalmi jelenség. Magyar adatokon alapuló empirikus kutatásai azt mutatták, hogy egy jelentős kisebbség nem képes előre tervezni az egyes életút eseményeket, illetve a tervezési képesség összefügg a szocio-ökonomiai státusszal (Kapitány, 2008). Véleményem szerint azonban ezek a kritikák nem cáfolják az individualizációs elméletet, hiszen éppen az egyén és az állam viszonyának változását, vagyis az elmélet lényegét hagyják figyelmen kívül.

A jóléti állam individualizációja

A jóléti állam individualizációjának folyamatát a jóléti államokkal kapcsolatos elméleteken keresztül célszerű bemutatni. A vonatkozó elméletek közül itt most elsősorban a családpolitikákkal kapcsolatos tipológiákra fókuszálok. A tipológiák az egyes nemzeti államok családpolitikáinak besorolását segítik, ugyanakkor az individualizációs elmélet szempontjából is minősíthetők (mennyire támogatják, vagy akadályozzák az individualizáció fentiekben bemutatott folyamatát).

A jóléti állam olyan állam, amelyik felelősséget vállal polgárai jólétének egy meghatározott szintjéért: ezt nevezzük szociális biztonságnak. A szociális biztonságot a jóléti állam két módon biztosíthatja: transzferjövedelmekkel és a szociális szolgáltatások rendszerével (Tomka, 2008). A jóléti állam kialakulása hosszú múltra tekint vissza. A kialakulásának okait több elmélet is tárgyalja

(pl. ilyen az iparosodás elmélet, mely a gazdaság szerepét hangsúlyozza, a konfliktuselmélet, mely a politikai tényezőket, az institucionalista megközelítés pedig a kultúra szerepét, vö. Tomka, 2008). A jóléti állam az első önkéntes biztosító egyesületek XIX. századi megalakulása óta rengeteg változáson ment keresztül. Napjainkban a jóléti állam válsága áll a szakmai és a politikai diskurzusok középpontjában (az elméletekről és vitákról bővebben: Lelkes-Vanhuyse, 2001, magyar viszonylatban: Tomka, 2006)

A jóléti állam a szociál- és a családpolitika fogalmán keresztül ragadható meg. A családpolitikát úgy határozhatjuk meg, mint olyan szabályok és ellátások együttesét, melyek valamilyen céllal befolyásolni kívánják a családok életét. Ide tartoznak a családi transzferek vagy családtámogatások, a családok életét befolyásoló jogszabályok (család- és egyéb jog), a munkamagánélet összehangolását segítő intézkedések és programok, a természetben nyújtott ellátások (szolgáltatások). Ezen túlmenően a nemzeti családpolitikák egy normatív rendet is képviselnek, tehát van egy szimbolikus, ideológiai dimenziójuk is. Fontos hangsúlyozni, hogy a családpolitikák térben és időben is változnak, ez pedig azt is jelenti, hogy egy adott családpolitikai modell más-más hatást gyakorol a társadalomra attól függően, hogy hol, mikor és kikre alkalmazzák. A családpolitika társadalmi beágyazottsága ugyanakkor azt is jelenti, hogy a családpolitika változása nem szakadhat el magának a társadalomnak a változásától (Neyer- Andersson,2008).

A családpolitika összetettségét az adja, hogy nem önálló szakpolitika, mert a cél- és eszközrendszere más jóléti közpolitikákkal érintkezik. (Neyer-Andersson, 2008, Gyarmati, 2008, Robila, M. 2009). A hatások ezeken a közpolitikákon keresztül válnak mérhetővé (1. tábla)

1. tábla: A családpolitikával érintkező fontosabb közpolitikák, ezek céljai, mérőeszközei

Közpolitika	Cél	Általános mérőeszköz
foglalkoztatáspolitikai	a női foglalkoztatás növelése	foglalkoztatási ráták
gyermekkel kapcsolatos politikák/gyermekvédelem	gyermek jól-lét növelése	gyermekszegénységi ráta
nemek közti esélyegyenlőség	család-munka összehangolása	aktivitási-inaktivitási ráták
szociálpolitika (szűk értelemben)	szegénység csökkentése	jövedelemegyenlőtlenséget mérő mutatók
egészségpolitika	nők és gyermekek egészségének védelme	pl. csecsemőhalandósági ráta, abortuszok száma
népesséspolitikai	a termékenység befolyásolása	teljes termékenységi ráta
adópolitika	a gyermekgondozás költségeinek kompenzálása	pl. adótranszferek GDP arányos mértéke

(vö. Gyarmati, 2008)

Az egyes nemzeti családpolitikák cél- és eszközzrendszere, illetve az általuk képviselt normatív rend (ideológia) különböző, ezeket a különböző elméletalkotók típusalkotással próbálták meg kutathatóvá, összehasonlíthatóvá, értékelhetővé tenni.

A jóléti állam típusaira vonatkozóan számtalan elmélet született, ezek közül a legtöbbet hivatkozott modell Esping-Andersen (1990) nevéhez fűződik. Az elmélet középpontjában az osztálykülönbségek állnak. Három jóléti rezsimet különít el, melyek a szociális biztonság különböző intézményeivel, különböző politikai ideológiákkal és a hatalommegosztás sajátos rendszerével rendelkeznek. A tipológia megalkotásának három szempontja van: 1) a szociálpolitika az osztálykülönbségek megerősítését vagy csökkentését célozza, 2) milyen az adott társadalomban az állam, a piac és a család közti munkamegosztás a jólét megtermelésében, 3) milyen mértékben nyújt szociális jogokat a társadalombiztosítás. Fontos mérőeszköz mindezekre a „dekommodifikációs index”, mely azt mutatja meg, hogy milyen mértékben lehetséges a szociális transzferek segítségével kivonulni a munkaerőpiacról. A legmagasabb dekommodifikációs indexszel, azaz a legnagyobb állami szerepvállalással, és az osztálykülönbségeket mérséklő szociálpolitikával rendelkeznek a szociáldemokrata jóléti államok, ahol a szociális jogok univerzálisak, minden társadalmi réteg részesedik az állami jóléti szolgáltatásokból. Az újraelosztás mértéke magas, a jóléti rendszer lehetővé teszi, hogy az állampolgárok függetlenek lehessenek mind a piactól, mind a családjuktól. Az angolszász liberális berendezkedés rendelkezik a legalacsonyabb dekommodifikációs indexszel, a legkisebb állami szerepvállalással, csak a szegényekre koncentráló szociálpolitikával. A jóléti szolgáltatások megszervezése során piaci logika érvényesül, ösztönzik a magán-jellegű megoldásokat, gyakran közvetlenül is támogatja az állam a piaci szektort. A juttatások rászorultsághoz kötődnek, alacsony a színvonaluk, stigmatizálnak; erős a munkakényszer, a szociális biztonság hiányát úgy tekintik, mint a gazdasági fejlődés ösztönzőjét. A konzervatív/korporatív berendezkedésű jóléti államok (pl. Németország, kontinentális Európa) közepes dekommodifikációs indexszel rendelkeznek, az állam szerepvállalása a szubszidiaritás elvén alapul (elsődleges szerepe a gondoskodásban a családnak van), a magas szintű szociális jogok a munkavégzéshez kapcsolódnak- ennek a következménye az osztály és státuszkülönbségek konzerválása. Az állam aktív szerepet játszik a jóléti rendszerben, a magánszektor kicsi, az újraelosztás mértéke alacsony, a juttatások tükrözik a befizetett járulékok nagyságát. (Esping-Andersen, 1990, Tomka, 2008)

Ezt a modellt több irányból is érte kritika. Castles és Mitchell (1991) például a rászorultsági elvvel jellemzett liberális jóléti államon belül talált egy negyedik típust, amelyet radikális jóléti rezsimnek

neveztek el (itt az állami újraelosztás csak a legelesettebbekre terjed ki). Leibfried (1992) szintén talált egy negyedik típust, melyet kezdetleges jóléti rezsimnek nevezett, ide sorolva a dél-európai jóléti rendszereket. Ellingsaeter (1998) szerint a szociáldemokrata modell önmagában sem egységes, amelynek történeti okai vannak. Korpi és Palme (1998) szerint az eredeti modell csak leírásra alkalmas, de kevésbé használható, ha magyarázat a célunk. Emellett Esping-Andersen nem foglalkozott a modelljében sem a kelet-európai országok helyével, sem azzal, hogy a jóléti államok folyamatos változáson mennek keresztül, mely változásnak megfigyelhetőek a trendjei, irányai.

De a legtöbb kritika gender szemszögből érte az elméletet. Orloff szerint az elméletben használt kategóriák a férfiak standardjait tükrözik. Azonban a jóléti állam mást jelent a nőknek, mint a férfiaknak. Nők esetén például a dekommodifikáció fogalma értelmezhetetlen, hiszen az industrializált országokban a 90-es évekig jóval kisebb arányban vettek részt a munkaerőpiacon, mint a férfiak. Esetükben inkább a munkához való hozzáférésről és az önálló háztartás fenntartásának lehetőségéről érdemes beszélni a jóléti állam hatásainak elemzése kapcsán. (Orloff, 1993)

Ezek a gender szempontú kritikák vezettek el a családpolitika-tipológiák (rezsim) megszületéséhez is. Lewis (1992) például abból a szempontból vizsgálja a szociálpolitikákat, hogy azok mennyire támogatják a hagyományos férfi-női munkamegosztást (male breadwinner model). A klasszikus „male breadwinner model” jellemzői a következők. A férfi jövedelme elegendő családjá fenntartásához; mindkét fél szociális jogai a férfi munkaviszonyához kötődnek; általában a férfi kapja kézhez az államtól érkező anyagi juttatásokat; a férfiak munkavégzése részben a nők otthoni „kiszolgáló” munkája révén válik lehetségessé; az állam nem veszi le a nők válláról a család „függő” tagjairól való gondoskodás terhét, ezzel erősítve meg az egyébként is fennálló patriarchális hatalmi viszonyokat.

Sainsbury (1994, 1996) rámutat arra, hogy a male-breadwinner modell egydimenziós, és nem képes megragadni a jóléti rezsimek közti különbségeket. Ehelyett megkülönbözteti a férfi kenyérkeresős és az individuális modellt, amely a szociálpolitika különböző dimenzióin alapszik, mint például, hogy a domináns családkép támogatja-e a házasságot és a hagyományos férfi-női munkamegosztást, vagy, hogy ki jogosult a juttatásokra (a háztartás vagy az egyén). 2. tábla

**2. tábla: A családpolitika „male breadwinner” és individuális modelljének főbb
jellegzetességei**

Dimenzió	„Breadwinner” modell	Individualista modell
Család ideológia	Erőteljes szerepkülönbségek: Férj= kereső, Feleség= gondozó	Megosztott szerepek Férj = kereső/gondozó, Feleség= kereső/gondozó
Jogosultságok	Különbözőek	Egyformák
A jogosultság alapja	Családfenntartás	Más
A támogatást kinek folyósítják	Háztartásfő	Egyén
A támogatás egysége	Háztartás vagy család	Egyén
A járulékfizetés egysége	Háztartás	Egyén
Adózás	Közös adózás – adókedvezmény az eltartottak után	Elkülönített adózás – egységes adókedvezmények
Foglalkoztatási és bérpolitika	Előnyt nyújt a férfiak számára	Mindkét nemet célozza
A gondozási szférák	Elsősorban privát	Erős állami részvétel
Gondozás	Nem fizetett munka	Van fizetett összetevője

Forrás: Sainsbury 1994: 153.

Korpi (2000) családpolitika tipológiájának központjában kifejezetten a nemek közti esélyegyenlőség áll. A modell kétdimenziós, és olyan indikátorokon alapszik, melyek közvetlenül szerepet játszanak az egyenlőtlenségben. A modellben a nemzeti családpolitikák attól függően különböznek-e, hogy a tradicionális vagy a kétkeresős családtípust támogatják. Az állam által nyújtott támogatási formák különböző módon határozzák meg a szülői szerepeket, elvárásokat. Az „általános családtámogatás” (general family support) azt a családtípust tartja fenn, ahol az apa a fő kereső, az anya pedig az otthoni gondozásért, háztartási munkáért felel. A kétkeresős állami transzferek sokkal inkább ösztönzik az anyákat arra, hogy összeegyeztessék a munkát a családdal, illetve az apákat arra, hogy ők is részt vegyenek a család életében. A bevont indikátorok között szerepel a fizetett szülői szabadság, az állam által biztosított kisgyermekellátási lehetőségek és egyéb transzferek (pénzben és adókedvezményben). Ez alapján három ideál-típusú családpolitikai rendszert különböztet meg. 1.) A tradicionális családmódellet magas szinten támogató országok: Franciaország, Ausztria, Németország, Belgium. 2) A kétkeresős családmódellet támogató országok: Dánia, Svédország, Norvégia, Finnország. 3) A liberális vagy piac-orientált családpolitikát megvalósító országok: Ausztrália, Nagy-Britannia, Új-Zéland, Kanada, USA, Japán. A módellet magyarázó változóként többváltozós elemzésekben többen is használják (pl. Ferrarini, 2006, Korpi et al, 2010).

Linda Haas (2003) nevéhez fűződik a gondozásra épülő családpolitika tipológia (care regime) megalkotása. Ez a tipológia a szülői szabadságok (leave policy) rendszere, és a nők munkaerő-piaci részvételével való kapcsolata alapján sorolja csoportokba az Európai Unió 15 országát. Négy típust különböztet meg. 1) A privatizált (nem beavatkozó) gondozási modell a dél-európai országokra jellemző, ahol a gondozás, mint női, és a munkavégzés, mint férfi szféra élesen és hagyományosan elkülönül. A szülői szabadságot csak 1998-ban, az Unió ajánlások miatt, és csak minimális mértékben (rövid időre, alacsony helyettesítési rátával) vezették be. A nők foglalkoztatottsága alacsony, a női munkanélküliség duplája a férfiakénak. 2) A család-központú gondozási modell Ausztriára, Németországra, Belgiumra, Luxemburgra és Franciaországra jellemző. A családpolitika központjában a termékenység növelése áll, a női foglalkoztatottság mértéke közepes, ugyanakkor létezik a szülői szabadság intézménye (általában három éves, alacsony összegű juttatás), ezen túl Franciaországban a kiterjedt intézményes kisgyermekgondozás is. 3) A piac-orientált gondozási modell, jellemzően az Egyesült Királyságban, Írországban és Hollandiában figyelhető meg. Ezekben az országokban sem létezett szülői szabadság az Unió direktívák bevezetése előtt, az intézményes kisgyermekellátást nem támogatja az állam. Ugyanakkor a női foglalkoztatottság szintje magas, főként a részműködés miatt. 4) Az utolsó, a skandináv országokra jellemző értéktelített gondozás modell (valued care model), ahol mind a munkaerő-piaci részvétel, mind a gondozásban való részvétel esetén cél az egyenlő esélyek biztosítása mindkét szülőnek. Ennek érdekében univerzálisan biztosított a magas minőségű intézményes kisgyermekellátás, létezik a szülői szabadság, és a gyermekgondozási szabadság mindkét szülő számára (magas helyettesítési rátával), az apák számára pedig az ún. apa-kvóta.

Haas modelljéhez hasonló logikára épül a szülői szabadságok rendszere alapján tipizáló modell. Ez a modell a munka-családdal kapcsolatos állami intézményrendszert (családpolitikát) három szempont alapján jellemzi. Az első a fizetett és fizetetlen munka családon belüli megosztása, a második az anyaság társadalmi konstrukciója, a harmadik pedig a dolgozó szülők és a jóléti állam közti kulturális dimenzió. Ezek alapján a szerző hat fő típust különít el, 19 európai ország adatait elemezve. (Wall, 2007) 3. tábla

3. tábla: A szülői szabadságok rendszerére épülő családpolitika modell

Típusok	Szülői szabadság	Intézményes kisgyermekellátás	Anyaság társadalmi konstrukciója	Országok
1. Egy éves szülői szabadság	egy éves, van apa-kvóta	magas igénybevétel, univerzális	kétkeresős, kétgondozós családmodell	Svédország, Dánia, Izland

2. Szülői választást támogató	hosszú (3 éves), rövid apa-kvóta	közepes igénybevétel, univerzális	„másfélkeresős” családmodell	Finnország, Franciaország, Belgium
3. Otthoni gondozás központú	hosszú, rosszul fizetett, nincs apa-kvóta	kevés férőhely	egykeresős-egygyonozós	Németország, Magyarország, Csehország
4. Rövid szülői szabadság, részidős foglalkoztatás	rövid, nem megosztható a szülők között, magas helyettesítési rátával	kevés férőhely (csak a szegény családoknak), piaci alapú	„másfélkeresős”	Hollandia, Nagy-Britannia
5. Rövid szülői szabadság, férfi kenyérkereső	rövid, magas helyettesítési rátával	kevés férőhely	férfi kenyérkeresős	Olaszország
6. Korai, teljesidős munkaerőpiaci visszatérést támogató	rövid, magas helyettesítési rátával	közepes elérhetőség	kétkeresős	Portugália

(Wall, 2007. alapján)

A familizmus (familialism) elmélet³ abból a szempontból osztályozza a jóléti rezsimeket, hogy az állam, piac, család háromszögében hogyan szerveződik meg a gyermekekről, az idősekről és a fogyatékkal élőkről való gondoskodás. Az állam támogathatja a családokat a gondozási feladatok ellátásában, de le is veheti ezt a terhet a vállalkozásokról (vagy piaci szolgáltatásokkal, vagy univerzális ellátásokkal). Négy ideáltipikus modellt különít el: 1) Explicit familizmus esetén az állam kizárólag a családok felelősségét ismeri el a gondozásban, különböző eszközökön keresztül az otthoni gondozást ösztönzi, nincsenek alternatív megoldások. 2) A választható familizmus hasonló az előbbihez, de léteznek alternatív megoldások. 3) Implicit familizmus. Az állam nem támogatja a családokat a gondozási feladatok ellátásában, és nem is biztosít alternatívákat. 4) De-familizáció. Az állam az univerzális ellátások segítségével igyekszik levanni a gondozási terheket a családokról (Leitner, 2003).

A gondozási rezsimeket szélesebb szempontrendszerrel hasonlítja össze Bettio és Plantenga (2004). Nemzetközi összehasonlító tanulmányukban nem csak az állami, hanem az informális gondozást is vizsgálják, illetve a kisgyermekgondozás mellett az idősek gondozását is. Öt klasztert különítenek el. Az elsőbe azok az országok tartoznak, ahol az állam az összes gondozással

³ A familizmus egyrészt egy ideológiát, másrészt egy társadalmi állapotot is takar. Ideológiaként a familizmust „családcentrikusság”-ként lehet lefordítani és nem jelent mást, mint hogy az egyén elsősorban a családjától várhat, remélhet bármilyen segítséget (mert az állam ezt nem vállalja fel). A familizmus mint társadalmi állapot ezzel szemben egy alacsony szintű társadalmi tőkével jellemezhető állapot, pontosabban az az állapot, amikor a társadalmi kapcsolatokban az ún. erős kötések dominálnak. (vö. Dupcsik-Tóth, 2008)

kapcsolatos feladatot a családokra, azon belül is a nőkre hárítja. A szolgáltatásokkal szemben inkább a pénzübeli ellátásokat részesíti az állam előnyben, és az újraelosztás az időseknek kedvez a kisgyermekkel szemben. Tipikusan a dél-európai országok tartoznak ebbe a körbe (Portugália kivételével). A második klaszterbe tartozó országokban szintén fontos az informális gondozás, azonban más a megközelítés a kisgyermek és az idősek gondozása esetén. Míg az előbbinél a privátszféra által nyújtott szolgáltatások a jellemzők, addig az idősek esetén az állami szolgáltatások. Ez a helyzet az Egyesült Királyságban és Hollandiában. A harmadik klaszterbe Ausztria és Németország tartozik. Itt jellemzően szintén a családokra hárul a családtagok gondozása, ugyanakkor az állam pénzübeli transzferekkel segíti ezt. Belgiumban és Franciaországban egyre nagyobb mértékben biztosítja az állam az intézményes gondozást mind a kisgyermek, mind az idősek esetén. Az utolsó klaszterbe kerültek a skandináv országok, ahol az intézményes ellátás mind a kisgyermek, mind az idősek számára univerzálisan elérhető, a családok informális gondozási szerepe minimális.

Thévenon (2011) az OECD országok családpolitikáit vizsgálva főkomponens elemzéssel öt klasztert hoz létre. Az elsőbe tartoznak azok az országok, melyek folyamatos, magas színvonalú támogatást nyújtanak a 3 év alatti kisgyermek nevelő, dolgozó szülőknél (ezek a skandináv országok). A másodikba azok tartoznak, amelyek magas összegű pénzübeli ellátást nyújtanak, de kevésbé ösztönzik a kétkeresős családmódellet (Franciaország, Németország, Luxemburg, Belgium). A harmadik klaszterbe tartoznak az angolszász országok, melyek rövid idejű szülői szabadságot biztosítanak, a támogatások főként az alacsony jövedelmű családoknak elérhetőek. A negyedik klaszterbe sorolt országok esetén nincs, vagy alulfejlett a családpolitika (ide tartoznak a déli országok mellett Japán, Korea, Lengyelország, Portugália). Míg az 5. klaszterbe két Kelet-Európai ország került: Csehország és Magyarország, mivel ezekben az országokban hosszú, rosszul fizetett a szülői szabadság, és kevés az intézményes férőhely a kisgyermek számára.

A fent bemutatott modellek közös tulajdonsága a statikusság, mivel időben nem képesek kezelni a rendszerszintű változásokat. Ezt küszöböli ki Pfau-Effinger módelje (Pfau-Effinger, 2010). Az ő osztályozási rendszere három típust különít el: az elsőbe tartoznak azok a családpolitikák, melyek a női foglalkoztatást a férfi-kenyérkereső módel kontextusában próbálják kezelni. Erre a típusra jellemző, hogy az állam a gyermek 3-6 éves kora között kiterjedt ellátást biztosít, de a 3 év alatti gyerekek esetén ez szerény mértékű. A szülői szabadság korlátozott mértékű, és az apáknak nem jár külön szabadság (apa-kvóta). A második típusba tartozó családpolitikák a női esélyegyenlőséget a kiterjedt állami kisgyermekgondozó rendszer révén biztosítják. Ebben a típusban a szülőknél univerzálisan rendelkezésre áll állami kisgyermekellátás, ugyanakkor a szülői szabadság nem általánosan elterjedt, és nincs külön apa-kvóta. A harmadik típus többféle

választást tesz lehetővé a kisgyermekes szülők számára, ezen belül megkülönböztethető a nemeket elkülönítő és a nemeket egyenlően kezelő családpolitikai gyakorlat (a kettő közti különbség az apák számára biztosított szülői szabadság, amely az első esetben nem létezik). A családpolitikák intézményi útfüggése és/vagy változása pedig szintén három dimenzióban fogható meg: a szintek alakulásában, az eszközök módosulásában, illetve a célok átalakulásában. Intézményi szintű változásnak azonban csak ez utóbbi nevezhető. Ezen elméleti keret alapján a szerző három ország (Finnország, Németország és Spanyolország) gyakorlatának történeti elemzését végzi el az 1990-es években, illetve napjainkban. Finnország gyakorlatára a változatlanság jellemző, mivel a finn családpolitika a 60-as évek óta elsősorban a nemek közötti egyenlőség megteremtését szolgálja. A német példa sokáig a konzervatív jóléti rezsim mintapéldája volt, azaz a férfi kenyérkereső modellt támogatta. 2006-ban radikálisan változott a helyzet: a kormányzat célul tűzte ki a napközbeni kisgyermekellátás nagyarányú fejlesztését, megemelte a szülői szabadság idejére járó pénzbeli támogatásokat. Ezzel Németország átkerült a többféle választást lehetővé tevő, nemek közti esélyegyenlőséget támogató családpolitikák közé. Spanyolországban szintén történtek előrelépések, ha nem is ilyen radikálisak. A spanyol gyakorlatból sokáig hiányzott a családok bármilyen állami támogatása egészen a 90-es évekig. Mivel a spanyol családok ebben az időben még kiterjedtek voltak, 3-4 felnőtt taggal, így a családi szolidaritás képes volt biztosítani a gyermekek és idősek gondozását. A 2000-es évek elején azonban megváltozott a helyzet: azóta a női foglalkoztatás növelése állami célként fogalmazódik meg. A családpolitikában pedig (reflektálva a foglalkoztatáspolitikára) megjelent a közfinanszírozott kisgyermekellátás biztosítása, ugyanakkor a fizetett szülői szabadság továbbra sem létezik (az anyák 2 hónapig maradhatnak otthon a kisgyermekkel). Emiatt mondhatjuk, hogy a spanyol családpolitika támogatja a női foglalkoztatást, de csak a férfi kenyérkereső modellen belül. (Pfau-Effinger, 2010)

A családpolitika tipológiák megalkotásának célja azonban nem egyszerűen a különböző nemzetállamok besorolása, jellemzőik, változásaik rögzítése, hanem sokkal inkább a modellek tesztelése a korábban felsorolt célok teljesülése szempontjából, azaz a modellek hatásvizsgálata. A demográfiai szakirodalomban népszerű téma a családpolitikai eszközök hatásának elemzése a termékenységre (pl. Gauthier, 2001, magyarul Gábos András, a KSH NKI tanulmányai, újabban a Demográfia folyóirat recenziói), a közgazdászok egyre többet foglalkoznak a családpolitika és a női foglalkoztatás közti kapcsolattal (pl. Scharle, 2007, Bálint-Köllő, 2008), míg a gyermekpszichológusokat a gyermekek fejlődésére gyakorolt hatások érdeklik (pl. Surányi-Danis-Herczog, 2010). A szociálpolitikusok is egyre többet foglalkoznak a családpolitika és a gyermekszegénység közti kapcsolatokkal (pl. Darvas, 2000). Ez utóbbi elemzésekben sajnos a

gyermekvédelmi rendszerrel való kapcsolat egyáltalán nem jelenik meg. Mivel ezeknek a területeknek egyenként is hatalmas a szakirodalma, ezért a legfrissebb nemzetközi szakirodalomból itt most csak azokat a többváltozós elemzéseket mutatjuk be röviden, ahol magyarázó változóként szerepelnek a családpolitika tipológiák, rezsimek.

A már idézett Bettio és Plantenga tanulmánya a bemutatott rezsimek hatását is megvizsgálja a női foglalkoztatásra, a szegénységre, a termékenységre és az intergenerációs kapcsolatokra. A női foglalkoztatás, szegénység, termékenység szempontjából a skandináv országok által képviselt gondozási rezsim teljesít a legjobban. Az idősödés, csökkenő termékenység és növekvő női foglalkoztatottság feltételei között a szerzők a modellek közeledését jósolják. Ez a kisgyermekgondozásban az intézményes gondozás erősödését, míg az idősellátásban az otthonközeli, professzionális gondozás erősödését fogja jelenteni (Bettio & Plantenga, 2004, 108). Walter Korpi és munkatársai a női esélyegyenlőséget és ennek családpolitikai rezsimekkel való összefüggését vizsgálták többváltozós elemzési módszerrel. Kiinduló hipotézisük volt, hogy a kétkeresős-kétgondozós családmódellet megvalósító országokban inkább létezik az ún. üvegplafon jelensége (azaz a nők ugyan magasabb arányban dolgoznak, de főként alacsonyabb szintű pozíciókat tudnak betölteni a nemi diszkrimináció miatt), illetve a horizontális vagy szektoriális szegregáció, mint a liberális vagy a konzervatív jóléti rezsimeket követő országokban. 18, főként Nyugat-Európai országot vontak be az elemzésbe, melynek során mikro- és makro-szintű adatokkal dolgoztak. Az eredmények azt mutatták, hogy a családpolitikák típusa csak az alacsonyan képzett nők munkaerő-piaci lehetőségeit befolyásolja szignifikánsan, mivel a magasan képzett nőknek a jóléti rezsimektől függetlenül van választási lehetősége. Ugyanakkor a kétkeresős családmódellet támogató családpolitikák az alacsonyan képzett nők számára szignifikánsan nagyobb esélyt nyújtanak a munkaerő-piaci részvételre, mint a másik két módellet képviselő országok. Ahol tehát a családpolitika kiemelten kezeli a nemek közti esélyegyenlőséget, ott a nők részvétele a magasabb pozíciókban is gyakoribb, magasabb a termékenységi ráta és kisebb a társadalmi osztályok közötti különbség is. Ahogy a tanulmányban a szerzők részletesen bizonyítják, a kétkeresős családmódellet - szemben a konzervatív és liberális módellet - pozitív a hatása a gyermekek jól-létére, csökkenti a gyermekszegénységet, választási lehetőséget nyújt a nők számára és a társadalmi rétegek közti jövedelemegyenlőtlenséget is mérsékli (Korpi et al, 2010).

Thévenon (2011) szintén többváltozós elemzéssel vizsgálja az általa főkomponens-elemzéssel létrehozott jóléti rezsimeket az OECD országokban. A többváltozós módellet függő változói ebben az esetben a termékenység, a szegénység (külön kiemelve a gyermekszegénység) és a női

foglalkoztatás. A szegénységi ráta az angolszász országokban a legmagasabb. A női foglalkoztatás szintje a skandináv országokban a legmagasabb (kétkeresős családmodell), utánuk következnek az angolszász országok (másfélkeresős családmodell), végül a Dél-Európai és Kelet-Európai országok (egykeresős családmodell). A kontinentális országok minden szempontból középén helyezkednek el, de ezekben az országokban történtek az utóbbi időben a legnagyobb változások is, melyek a kétkeresős modell felé indították el az intézményrendszereket. A három vizsgált szempontból a legjobban teljesítő modell a skandináv. Ha csak a termékenységet és a női foglalkoztatást nézzük, akkor az angolszász minta kerül hatékonyságban a második helyre.

Az idősek és a kisgyermek gondozását ma még a posztindusztriális társadalmakban is leggyakrabban a családok biztosítják. Ugyanakkor egyre jobban növekszik az állami és a privát férőhelyek száma (Fink, 2004, Hochschild, 1995). A formális gondozás szintje országonként eltérő képet mutat. A skandináv országokban és Olaszországban a kisgyermek- és az idősellátás is állami feladat, míg Nagy-Britanniában az idősellátás inkább állami, míg a kisgyermek ellátását a privát szféra biztosítja (Leira-Saraceno, 2002).

Ami a gyermekvédelmet illeti, nemzetközi összehasonlító adatokat nagyon nehéz találni. Globális trend, hogy növekszik a gyermekvédelmi gondoskodásba bekerülők száma (Pásztor-Barbell, 1997). A legtöbb adat a nevelőszülői ellátásról áll rendelkezésre. Ha az Esping-Anderseni modellben vizsgáljuk a nevelőszülői ellátást, akkor azt mondhatjuk, hogy a liberális államban vannak ugyan pénzügyi eszközök ezek működtetésére, de hiányoznak a közpolitikák, amelyek a másodlagos nevelőszülői ellátást (ide tartoznak a szociális munkások, tanárok, orvosok stb. hálózata, akik kapcsolatba kerülnek a gyermekkel és a nevelőcsaláddal) biztosítani tudnák, ezért ezek az államok inkább az örökbefogadást támogatják. Ezzel szemben a szociáldemokrata államokban a professzionalizáción van a hangsúly: kiterjedt láncolatai vannak az állami, a civil szféra és a nevelőcsaládok együttműködésének. A szociáldemokrata modell a kimeneti mutatókat (iskolai teljesítmény, kompetenciák, foglalkoztatottság stb.) vizsgálva is sokkal sikeresebb, mint a liberális. Mindennek az oka pedig nem más, mint az ún. explicit gyermek-központú politika,⁴ melyet ezek az államok a tradicionális családok eltűnését felismerve, a család gondozási funkcióit állami szintre emelve vezettek be (Shanti – Oudenhoven – Wazir, 2003).

Összegző megállapításként elmondható, hogy mint ahogy a családtípusoknak, a családpolitikáknak, családpolitika kutatásoknak is megfigyelhető egy evolúciója. Míg az ipari társadalom kialakulásakor az egykeresős-egygyondozós (male breadwinner) családtípus és az erre

⁴ Ide tartozik pl. a kiterjedt családtámogatási rendszer, ifjúsági klubok, napközbeni kisgyermekellátás működtetése, a gyermekbarát környezet állami támogatása.

épülő intézményrendszer volt az általános, ma már egyre több országban a másfél-, kétkeresős, az egyéni választási lehetőségeket, helyzeteket elismerő, arra épülő család vagy inkább együttélési típus válik elfogadottá és kívánatossá. A családpolitikák evolúciója azt mutatja, hogy a modellek, intézményrendszerek az Európai Unió országaiban közelednek egymáshoz. Ez a közeledés a kétkeresős- (másfél) kétgondozós családtípust preferáló állami intézményrendszer kialakulásának irányába mutat (Sigle-Rushton, 2004). A kétkeresős-kétgondozós modell célja az esélyegyenlőség megvalósítása, a családtagok egyénként való támogatása, az egyéni választási lehetőségek minél szélesebb körű biztosítása. Ennek érdekében a kialakított támogatások az egyénhez, az élethelyzetek, együttélési formák sokszínűségének elismeréséhez kötődnek. Ezek a célok pedig egyértelműen megfeleltethetők a Beck-i intézményi individualizáció folyamatának, azaz annak a folyamatnak, melynek során a társadalmi reprodukció alapegysége az egyén (és nem a család) lesz. Emellett a modellek hatásvizsgálata is azt mutatja, hogy a családpolitika céljainak elérése (a termékenység növelésétől a női foglalkoztatás növelésén át a gyermekek humán tőkéjének fejlődéséig) a kétkeresős-kétgondozós modell esetén a legsikeresebb. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy az állam az intézményrendszeren, ideológiákon keresztül képes konzerválni is az ipari társadalomra jellemző nemek közti egyenlőtlenségeket. Ezek jelenbéli, negatív társadalmi következményeit maguk az együttélési viszonyrendszerek fogják leginkább megszenvedni (párkapcsolati konfliktusok, családon belüli erőszak, női és gyermekszegénység, gyermek elhanyagolás formájában).

Ugyanígy fejlődésen mentek keresztül a jóléti állammal kapcsolatos megközelítések. Míg kezdetben egyáltalán nem foglalkoztak a kutatók a jóléti állam gender dimenziójával (ami maga a családpolitika), addig mára ez lett a szociálpolitika mainstreamje. Míg a korai modellek deduktívak, statikusak, leíróak voltak, a legújabbak már (köszönhetően az adatgyűjtések rendszeressé válásának is) empirikusan, több dimenzióban és változásában is képesek megfogni, értékelhetővé tenni a családpolitikákat és ezek társadalmi hatásait. A második modernitás folyamataira reflektáló, evidenciákon alapuló családpolitikáról azonban, sajnos, még korai lenne beszélni.

Irodalom

Bálint Mónika–Köllő János (2008): A gyermektámogatási rendszer munkaerő-piaci hatásai, *Esély*, 1. 3-26 p.

Bauman, Z. (2000) *Liquid modernity*. Polity Press.

Beck, U. (2003) *A kockázat-társadalom, Út egy másik modernitásba.* Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság Századvég kiadó, Budapest.

Beck, U. és Beck-Gernsheim, E (2002) *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences.* Sage, London, England.

Beck, U. és Beck-Gernsheim, E. (2004) Families in a runaway world. In: Scott, Jacqueline, Treas, Judith, Richards, Martin (eds): *The Blackwell Companion to Sociology of Families.* Blackwell publishing, USA.

Beck, U.(2007) Beyond class and nation: reframing social inequalities in a globalizing world. In: *The British Journal of sociology*, V. 58. Issue 4. 679-705 p.

Bettio, F., & Plantenga, J. (2004). Comparing care regimes in Europe. *Feminist Economics.* 10(1): 85-113.p.

Blossfeld, H-P. 2006. Globalization, uncertainty and women's mid-career life course: a theoretical framework (together with Heather Hofmeister and Melinda Mills), in: Hans-Peter Blossfeld and Heather Hofmeister (Eds.): *Globalization, uncertainty and women's careers*, Cheltenham (UK) and Northampton (MA, USA): Edward Elgar, 3-31. p.

Blossfeld, H-P. 2006. Women's careers in an era of uncertainty: conclusions from a 13-country international comparison (together with Heather Hofmeister), in: Hans-Peter Blossfeld and Heather Hofmeister (Eds.): *Globalization, uncertainty and women's careers*, Cheltenham (UK) and Northampton (MA, USA): Edward Elgar, 436-454 p.

Castells, M (2006) *Az identitás hatalma, Az információ kora.* Gazdaság, társadalom és kultúra II. kötet, Gondolat-Infonia, Budapest.

Castles, F.G. and D. Mitchell (1991), 'Three Worlds of Welfare Capitalism or Four?' Australian National University, graduate program in social policy, discussion paper No. 21.

Darvas, Á. (2000) Utak vagy tévutak? A családtámogatások alakulása Közép-Kelet-Európában a rendszerváltás óta. Doktori disszertáció, Kézirat

Duncan, S. (2006) Individualisation versus geography of „new” families. In: 21st century society. *The Academy of Social Sciences Journal*, 1,2. 149-166 p.

Dupcsik, Cs.-Tóth O.(2008) Feminizmus helyett familizmus. In: *Demográfia*, 51. évf. 4. sz. 307-328.p.

Ellingsæter, A. L. (1998) Dual Breadwinner Societies: Provider Models in the Scandinavian Welfare States. *Acta Sociologica*. Vol. 41

Ellingsæter, A. L. (2003) The complexity of family policy reform. The case of Norway. *European Societies* 5 (4):419–443.p.

Esping-Andersen, G. (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.

Ferrarini, T. (2006) *Families, States and Labour Markets Institutions, Causes and Consequences of Family Policy in Post-War Welfare States*, Edward Elgar Publishing, UK, USA..

Fink, J. (2004) Question of care in: Fink, J. (ed) *Care: Personal lives and social policy*. The Policy Press, Briston, 2-38.p.

Gábos, A. (2004) Egy egységes családpolitika kialakulásának esélye az Európai Unióban. *Esély* 15(5), 3-31.p.

Gauthier, A. (2001). The impact of public policies on families and demographic behaviour. Paper presented at the ESF/EURESCO conference 'The second demographic transition in Europe' (Bad Herrenalb, Germany 23-28 June 2001)

Giddens, A. (1999) *A harmadik út*. Agora könyvkiadó, Budapest.

Giddens, A. (1999, 2000), *Elszabadult világ, Hogyan alakítja át életünket a globalizáció?* Napvilág kiadó, Budapest.

Gyarmati, A. (2008). Népesedéspolitikai, szociálpolitikai, gyermekvédelmi értékek, célok, eszközök változása a magyar családtámogatási rendszerben a rendszerváltástól napjainkig, in: *Demográfia*, 2008. 54. évf. 4. szám. 376-406 p.

Haas, L. (2003), 'Parental Leave and Gender Equality: Lessons from the European Union', in: *Review of Policy Research* 20(1), 89–114 p.

Héran, F. 2009. A franciaországi demográfiai helyzet, a francia családpolitika céljai. Elhangzott konferencia-előadás 2009. november 4-én a Francia Intézetben. A konferencia címe: Demográfiai változások a mai Franciaországban és Magyarországon: melyek a meghatározó tényezők?

Hochschild, A. R. (1995) The culture of politics: traditional, postmodern, cold-modern and warm-modern ideals of care. In: *Social Politics*, vol. 2, no. 3, pp. 333-346.

Kapitány, B. (2008) Az életutak individualizációja- kinek lehetőség, kinek kényszer? Új ifjúság konferencia, ELTE, 2008. május 31.

Korpi W., Ferrarini, T., Englund, S.(2010). Women's conditions and opportunities under different types of family policies in western countries: Gender inequalities re-examined. http://www.espanet2010.net/en/14/Gender_Equity_and_Social_Policy.page (letöltve: 2012. április 10.)

Korpi, W. (2000), 'Faces of Inequality: Gender, Class, and Patterns of Inequalities in Different Types of Welfare States', *Social Politics*, 7(2), 127–91 p.

Korpi, W. and J. Palme (1998), 'The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality, and Poverty in the Western Countries', *American Sociological Review*, 63(5), 661–87.

Lash, S. (2002) Individualization in a Non-Linear Mode. In: Beck, U. és Beck-Gernsheim, E (2002) *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences*. Sage, London, England.

Leibfried, S. (1992), 'Towards a European Welfare State?', in Ferge és Kolberg (eds), *Social Policy in Changing Europe*, Frankfurt: Campus Verlag.

Leira, S - Saraceno, C (2002) Care: actors, relationships and contexts, in B Hobson and J Lewis (eds.), *Contested concepts in gender and social politics*, Edwar Edgar Publishing, Cheltenham, 55-83 p.

Leitner, S. (2003). "Varieties of Familialism. The caring function of the family in comparative perspective " *European Societies* 5(4): 353-375.p.

Lelkes, O. Vanhuysse, P (2001) Demokratikus állam, jóléti állam: új teóriák régi témákról. In: *Szociológiai Szemle*, 2001/2. 96-107. p.

Lewis, J. (1992), 'Gender and the Development of Welfare State Regimes', *Journal of Social Policy*, 2(3), 159–73.p.

Mason, M. A., Fine, M. A., and Carnochan, S. (2001) Family law in the new millennium. For whose families? *Journal of Family Issues*, 22, 859–81. p.

Meyer, D. & Skinner & Davidson (2010) Child Maintenance Obligations, Complex Families and Equity for Children.

[http://www.espanet2010.net/en/23/Family Policies and the Reconciling of Paid Work and Care.page](http://www.espanet2010.net/en/23/Family_Policies_and_the_Reconciling_of_Paid_Work_and_Care.page) (letöltve: 2012. augusztus 10.)

Neyer, G. - Andersson, Gunnar (2008) Consequences of family policies on childbearing behavior: effects or artifacts? In: *Population and development review* 34 (4):699-724 (December 2008)no. 3, pp. 260-266.

Orloff, A. S. 1993. Gender and the social rights of citizenship. *American Sociological Review* 58:303-28

Parsons, T. (1949) The social structure of the family. In R. N. Anshen (ed.), *The Family: Its Function and Destiny*. New York: Harper.

Pfau-Effinger, B. (2010), Family policies and the departure from the male breadwinner family model – different development paths in *European welfare states*. http://www.espanet2010.net/en/14/Gender_Equity_and_Social_Policy.page (letöltve: 2012. április 10.)

Robila, M. (2009). Family Policies in Eastern Europe: Developments and Recommendations, Expert Group Meeting on Family Policy in a changing world: Promoting social protection and intergenerational solidarity, United Nations Division of Social Policy and Development, Department of Economic and Social Affairs, United Nations, Doha, Qatar.

Sainsbury, D. (1996) *Gender Equality and Welfare States*, Cambridge: Cambridge University Press.

Sainsbury, D. (ed) (1994) *Gendering Welfare States*, London: Sage Publications.

Schadt, M. (én) *Feltörekvő dolgozó nő, Nők az 50-es években*, Pro Pannónia Kiadó Alapítvány

Scharle, Á. (2007) The effect of welfare provisions on female labour supply in Central and Eastern Europe. In: *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 9:2, 157-174.

Shanti G, Van Oudenhoven, N. and Wazir, E. (2003) Foster Care Beyond the Crossroads: Lessons from an International Comparative Analysis, in: *Childhood* August 2003 10: 343-361.

Sigle-Rushton, W. (2004) Public policy and families. In: Scott, Jacqueline, Treas, Judith, Richards, Martin (szerk): *The Blackwell Companion to Sociology of Families*. Blackwell publishing, USA.

Surányi, É., Danis I., Herczog, M. (2010). *Családpolitika más-más szemmel*. Gazdasági és Szociális Tanács. Budapest.

Thévenon, Olivier (2011). Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis. *Population and Development Review* 37 (1), 57 – 87.p.

Thorne, B. (1982) Feminist rethinking of the family: an overview. In B. Thorne and M. Yalom. (eds.), *Rethinking the Family. Some Feminist Questions*. New York and London: Longman.

Tomka, Béla: 2006. Rászorultsági elv vagy általános szociális jogok? Jóléti rendszerek történeti és összehasonlító kutatásának tanulságai. In: *Esély* 2006/5: 20-42.p.

Tomka, Béla: 2008. *A jóléti állam Európában és Magyarországon*, Budapest, Corvina kiadó

Vaskovics, L. (2000) A társadalmi modernizáció és a szülői szerepváltozás összefüggései. In: *Székhelyfoglalók. Magyar Tudományos Akadémia 1995-1998*. V. kötet, Budapest

Vaskovics, L. (2002) A család fejlődése Európában. Társadalmi-demográfiai trendek. In: *Educatio* (Család). 3. szám, 349-356.

Weber, M. (1987) *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. I.* Budapest, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó

SZIKULAI ISTVÁN: NÉHÁNY GONDOLAT A GYERMEKEK ÜGYÉRŐL

„Az európai fejlődés egyértelműen bizonyítja annak szükségességét, hogy a gyermekek számára fokozatosan épüljenek ki olyan önálló, differenciált törvényi garanciák, amelyek biztonságot, védelmet nyújtanak. Talán nem véletlen, hogy ott működik jó állami gyermekpolitika (lásd: Egyesült Királyság, Svédország), ahol a gyermekvédelemnek önálló törvényi szabályozása és rendszere van.” (Bán-Gáspár-Kánnai,2004)

Az idézetet látva különösen aktuális jelenleg a gyermekügyről beszélni. Ennek több oka van. Ezek közül kiemelhető, hogy az utóbbi idők médiatudósításai, amelyek a különböző gyermekeket érő, illetve gyermekek által elkövetett atrocitások kapcsán az érdeklődés homlokterébe állították a gyermekekkel kapcsolatos eseményeket, csak a botrányokra reagáló, felszínes, s néhány nap alatt elülő érdeklődést jelentik. Ennél fontosabb, hogy a szavak szintjén a gyermekek ügye fontos kormányzati téma lett, gondoljunk a Gyerekesély programra, vagy a „Legyen jobb a gyermekeknek” országgyűlési határozatra. Nyilván hatással vannak a gyermekekkel kapcsolatos magyar elképzelésekre azok a nemzetközi egyezmények, dokumentumok, amelyekhez Magyarország csatlakozott, illetve EU tagságából fakadóan kötelező érvényűek, így pl. az 1989. november 20-án New Yorkban kelt, a gyermek jogairól szóló egyezmény, vagy az „Építsük Európát a gyermekekért a gyermekekkel” program. Mindez azt valószínűsíti, hogy végre Magyarországon is a gyermekek ügyét a fontosságának megfelelő módon fogják kezelni ezután. Sajnos azonban a források elosztása szintjén ez a fontosság még nem jelentkezik, ezért azt a megállapítást tehetjük, hogy a gyermekek helyzete egyelőre a szavak szintjén jelentős. A gyermekek ügye a tudományosság szintjén is fontossá vált, erről szólnak azok a szakmai és tudományos kezdeményezések, amelyek szintén az elmúlt években indultak meg. Gondolhatunk itt azokra a Nyugat-Európában lezajló kutatásokra (pl. Daphne Program, OECD kutatások stb.), amelyek a gyermekekre irányultak, és meghatároztak új téziseket a gyermekek fejlődésével kapcsolatban, továbbá olyan egyedi problémákat, amelyek erre a korcsoportra jellemzőek, amelyek eltérő szabályozást, eltérő módszereket, eszközöket követelnek meg, különben ezek a problémák nem megoldhatók. Továbbá a gyermekek ügyének fontosságát hangsúlyozza az a tény, hogy a társadalom 20%-át teszik ki a gyermekek, akik védelme kiemelt feladat a kedvező társadalmi-gazdasági fejlődés megvalósulása szempontjából. Mindezek ellenére kijelenthetjük, hogy Magyarországon továbbra is csak az átfogó gyermekpolitika hiányát láthatjuk, és csak az első

tétova lépésnek tekinthető a gyermekpolitika kialakításában a „Legyen jobb a gyermekeknek” országgyűlési határozat.

Miért gyermekpolitika? Azért, mert a gyermekügy akkor jelenik meg markánsan, ha a szakmapolitikák között is szerepelni fog, hiszen a családpolitika önmagában nem ad maradéktalanul választ a gyermek minden szükségletére, csak azokra, amelyek nem önállóan rá, hanem családjára irányulnak, és jellemzően bizonyos szociálpolitikai eszköztárát/beavatkozási területet jelentenek. A gyermekek azonban - elsősorban életkorukból és fejlődésükből adódóan - olyan sajátos célcsoportot képviselnek, amelynek jól megfogalmazható, önálló érdekei és szükségletei vannak. Ez leginkább az ENSZ által is megfogalmazott Gyermekjogi Egyezményrel jellemezhető. A gyermeki jogok érvényesítése során pl. előfordulhat érdekütközés is, éppen a család érdekeivel szemben, nem beszélve a gyermekeket éppen a családban ért sérelmekről. A Gyermekjogi Egyezmény az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata alapján megerősíti, hogy a gyermekkor különleges segítséghez és támogatáshoz ad jogot. A Gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI törvény nem más, mint az ENSZ Gyermekjogi Egyezményének hazai feltételekhez igazodó alaptörvénye (Bán-Gáspár-Kánnai, 2004).

A gyermekpolitika új területe a társadalompolitikának. Az 1989-es ENSZ gyermekjogi konvenciója óta még nagyobb figyelmet szentelnek ezen problémakörnek világszerte. Németországban 1998. második felében a tübingeni egyetemen az ország gyermek- és családpolitikájáról tartottak tanácskozást. A rendezvény egyik referátuma /Kinder und ihre Kindheit in Deutschland/ kapcsán kapunk áttekintést a gyermek- és ifjúságpolitikáról. A gyermek- és ifjúságpolitikában három alapkoncepció különíthető el. Az első, a gyermekek védelme, a róluk történő gondoskodás eszméi köré épül. A politikai cselekvés terén ezen eszmék megvalósítását tekintik elsődleges célnak. A második a gyermekek és a fiatalok támogatásán, mint az emberi fejlődés szociálökológiáján alapul. A gyermeket önmagát fejlesztő organizmusnak tekinti, aki a tanítás révén alkalmazkodik a környezetéhez. A gyermekpolitika tehát a gyermek életterének társadalmi szervezésével, és az ebbéli kölcsönös viszonylatokkal foglalkozik. A harmadik a gyermek felszabadításából, egyenjogúvá tételéből indul ki. A gyermeket autonóm, jogokkal rendelkező individuumnak tekinti, akinek részvételi jogokat kell biztosítani, és akik együttesen a társadalomban önálló alakzatot, mintegy osztályt alkotnak (Lüscher,1999).

Esetleg nevezzük gyermekkor-politikának? „A gyermekkor-politika nem más, mint az adott államnak az a szakpolitikája, amely koherens módon foglalja magába az államnak a gyermekekkel

kapcsolatos feladatait.”⁵ „A gyermekkor-politikát a következők szerint lehet jellemezni: A gyermekkor-politika alanya a még nem önálló (családjától vagy másoktól függő) gyermek. A gyermekkor-politika két fő prioritása a gyermek fejlődési szükségletei és annak problémái, valamint a gyermek, mint sajátos szociológiai csoport életére jellemző szükségletek és problémák.” (Lüscher,1999,74)

Vagy beszélhetünk gyermekvédelmi politikáról is: „a gyermekvédelmi politika pedig a gyermekekre irányuló szülői gondoskodással kapcsolatosan fogalmaz meg és hoz létre közösségi cselekvéseket.” (Szöllősi, 2000, 73) Továbbá: „A gyermekvédelmi politika olyan közpolitikát (szakpolitikát) jelent, amely keretében az állam döntéseket hoz gyermekvédelmi programjainak kialakításáról, illetve amely keretében működteti a gyermekvédelmi programokat. A gyermekvédelmi politika egyik dimenziója a gyermekvédelmi programok létrehozása, változtatása, működtetése. A közpolitikai megközelítés viszont fontosnak tartja azt, hogy a gyermekvédelmi szempontból releváns problémák körének kijelölése valamint a gyermekvédelmi rendszer létrehozása közpolitikai döntések sorozata útján, a közpolitikai folyamatok törvényszerűségeinek megfelelően történik. A gyermekvédelmi politika másik dimenzióját a létező gyermekvédelmi programok (a gyermekvédelmi rendszer) funkcionálása jelenti. A közpolitikai megközelítés vizsgálendő kérdésnek tartja a gyermekvédelmi rendszer deklarált céljait, funkcióit, hatékonyságát, szervezeti tagoltságát és összefüggéseit, valamint más hasonló jellemzőit.” (Szöllősi, 2000,73)

Mindezek alapján levonható a következtetés, ami szerint nem elégséges már a családpolitikáról vagy a szociálpolitikáról beszélni csak, hiszen: „A család egészére irányuló politikák (a családpolitika, illetve a szociálpolitika) nem biztosítják ab ovo minden családtag problémájának megfelelő kezelését, ezért - ezekkel összhangban - szükség van a gyermekekre irányuló gyermekkor-politikára, illetve a gyermekek speciális csoportjára irányuló gyermekvédelmi politikára is.” (Szöllősi,2000,73)

Azt mondhatjuk, hogy hasonlóan Nyugat-Európához, Magyarországon is körvonalazódik az átfogó gyermekpolitika megteremtésének szükségessége, amely szakmapolitikai síkon fogalmazza meg az állam feladataiként mindazon gyermekekre irányuló intézkedéseket, amelyek a gyermekek jogainak védelmét, szükségleteik kielégítését, fejlődésük támogatását és a sajátosan rájuk jellemző problémák megoldását célozzák. Mivel a gyermekpolitika az összes gyermekkel kapcsolatos állami feladatot tartalmazza, hatálya minden gyermekre kiterjed, ezért több alkotóeleme felismerhető. Így a gyermekpolitika része a gyermekkor-politika, mint az állam minden gyermekre kiterjedő

feladatait összegző szakpolitika, valamint a gyermekvédelmi politika, ami az állam azon feladatait tartalmazza, amelyek a gyermekek fejlődésének támogatásával, és veszélyeztetettségük megelőzésével (prevenció), a kialakult veszélyeztetettség csökkentésével, megszüntetésével, továbbá a családot helyettesítő ellátásokkal és a fiatalok társadalmi integrációjával kapcsolatosak.

Minderre azért van szükség, mivel a gyermekek ügyében megjelenik a társadalom szolidaritása a gyermekes családokkal kapcsolatosan (de ez igaz pl. a családtámogatásokra, a szociális ellátásokra is), hogy a gyermekes családok esélyei egyenlők legyenek, támogatást kapjanak a gyermekek nevelésében, sikeres társadalmi integrációjukban. Természetesen meghatározhatjuk a gyermekek ügyét úgy is, mint a társadalom saját jól felfogott érdekét, hiszen a gyermekekkel való törődés befektetés a jövőbe, amelynek megtérülése abban jelentkezik, hogy egy ország esetében fenntartható lesz a fejlődés, képes lesz fenntartani a gazdaság, az egészségügyi ellátó- és a nyugdíjrendszer működését, ami mind-mind a társadalom önös érdeke, hiszen csak így maradhat működőképes maga a társadalom is. Persze ez igaz az egészségügy, és az oktatás ellátórendszereire is. De mindennek középpontjában a gyermekek, illetve a gyermekes családok eltérő problémái állnak, amelyek támogatást igényelnek azért, hogy a gyermekek felnövekedve a társadalom sikeres működését generálják, mint annak alkotói. Tehát a gyermekek ügye egyfelől a társadalmi szolidaritás, másfelől a társadalmi önérdek kifejeződése.

A társadalmi szolidaritás megvalósítását szolgálja szélesebb értelemben a társadalompolitika, amelynek alkotóelemei többek között az esélyegyenlőség, a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem, a szegénység elleni küzdelem, és a szakpolitikák, így a szociálpolitika, a családpolitika, az oktatáspolitikák, a foglalkoztatáspolitikák az ifjúsáspolitikák, de amint korábban láttuk a gyermekpolitika is. A társadalompolitika a demokratikus társadalom alapértékeinek - a szabadság, az igazságosság és a szolidaritás - kifejezője, amelyet a gyermekvédelem esetében a gyermeki jogok tiszteletben tartásával, a gyermek mindenek felett álló érdekének figyelembevételével, az esélyegyenlőség megteremtésével és kiterjesztésével, a társadalmi integráció elősegítésével, az ellátás fenntartásával és ezen keresztül a szükségletek kielégítésével, valamint az együttműködés alapelveivel valósít meg. A társadalompolitikák közül elsősorban a családpolitika, a szociálpolitika és az ifjúsáspolitikák hat a gyermekpolitikára.

A családpolitika a társadalompolitika része, a kormánynak a családokra vonatkozó célkitűzéseit megfogalmazó elvek összessége, melyet az állami és önkormányzati szervek jogi, gazdasági, oktatási, szociálpolitikai és gyermekvédelmi eszközökkel, intézkedésekkel valósítanak meg. A

családpolitika kifejeződik a szociális, gyermekvédelmi, egészségügyi, oktatási törvényekben, a családokra irányuló pénz- és természetbeli juttatásokban.

A szociálpolitika szintén a társadalmpolitika alrendszere. Elvek és gyakorlati tevékenységek együttese, melyek meghatározzák egy-egy társadalomban az egyének, csoportok, közösségek és szociális intézmények egymáshoz való viszonyának alakulását. Az elvek és a belőlük következő gyakorlat a társadalomban uralkodó értékek és szokások alapján jönnek létre, és többé-kevésbé megszabják az elérhető források elosztását és ezen keresztül az emberek jólétét.

Az ifjúságpolitika pedig, a társadalmi lét nemzedéki újratermelési feltételeinek biztosítását, az újratermelési mechanizmusban jelentkező társadalmi, generációs jellegű feszültségek kezelését, az ifjúság nemzedéki érdekeit képviselő, ill. a társadalmi ellenőrzést ellátó mechanizmus kiépítését és ezzel a társadalom tartósan kiegyensúlyozott, harmonikus működésének elősegítését szolgálja. A fiatalokat ugyanis önálló szociális csoportként kell kezelnie a politikának. A fiataloknak egész Európában azonos, közös szociális, oktatási, kulturális problémákkal kell szembenéznük: iskolai nehézségek, munkanélküliség, hajléktalanság, drog, alkohol, az őket nevelők agressziója, az életfolyamatok individualizációja országhatártól függetlenül okoznak nehézségeket számukra. A fiatalok nevelő környezetében a tradicionális közösségek feloldódnak, az önmagára találás keservei és a jövő tervei határozzák meg az életet, a munkaerőpiac mobilizálja, rugalmassá, kevésbé kötődővé teszi a személyiséget. A fiatal prioritásai ezért már mások, mint a szülőké, már csöppnyi korától tudja, hogy amiben él, az rizikótársadalom, számára legalábbis. Mindezek igazolják a fiatal felnőttkor, a posztadoleszcencia önálló életkori szakaszként kezelését, aminek egyik jellemzője a meghosszabbodott képzési idő, a családról történő kései leválás, és a munkaerőpiac csökkent kínálatával szembeni megnövekedett igények.

Ugyanakkor a társadalom, a politika számára önként adódó, közhelyszerű összefüggés az ifjúság és a jövő együtt említése, ám távolról sem mindegy az összefüggés tartalma: az ifjúság olyan jövőt jelent, amibe érdemes befektetni, vagy olyan tartalékot, amely a ma problémáit a közeli jövőben megoldja. A skandináv országokban beruháznak, a déli országokban nem, csak tartalékként szemlélik a fiatal nemzedéket. Azokban az országokban, amelyekben nem intézményesült és védett az ifjúságba való beruházás, ott a fiatalokat olyan rizikócsoportként kezelik, amely nem tart együtt a társadalommal.

Azt is tudnunk kell, hogy az ifjúsággal ellentétben a gyermekek eltérő szükségleteinek kielégítését, érdekeik figyelembevételét szavatolják a gyermeki jogok, amelyeket tartalmaz Magyarország Alkotmánya, valamint az 1991. LXIV. törvény (amely az 1989-ben New Yorkban elfogadott ENSZ Gyermekjogi Egyezmény kihirdetését jelenti, így az a magyar jogrend részévé vált), és az 1997. évi XXXI. törvény (azaz a Gyermekvédelmi törvény). Itt kell megemlíteni azt is, hogy az EU is igyekezett természetesen a gyermekek érdekében stratégiát alkotni, amely Magyarországot is kötelezi. Így „1996-ban a Parlamenti Közgyűlés meghozta 1286 (1996) számú határozatát a gyermekek érdekét szolgáló európai stratégiáról. A határozat szerint a politika prioritásai közé kell sorolni a gyermekek jogainak, érdekeinek és szükségleteinek biztosítását. Ennek indokaiként megemlíti, hogy a gyermekek a ma és a holnap társadalmának egyaránt polgárai; a gyermekek jogainak tisztelete, valamint a gyermekek és felnőttek közötti nagyobb egyenlőség hozzájárul a generációk közötti szerződés fenntartásához és a demokrácia fejlődéséhez.” (Szöllősi,2004,59) De legalább ilyen hangsúllyal kell megemlíteni az „Építsük Európát a gyermekekért a gyermekekkel” programot. Ha így tekintjük, akkor a gyermekek ügye, a gyermeki jogok érvényesülésének elősegítését, támogatását, egyáltalán lehetővé tételét jelenti.

Ebből viszont egyenesen következik, hogy a gyermekek ügyének egyik letéteményese a gyermekvédelem ma Magyarországon, mivel a gyermekek alkotmányos alapjoga, hogy minden védelmet megkapjanak a fejlődésükhöz, így minden olyan probléma, amely specifikusan a gyermekeket érinti, a gyermekvédelem hatáskörébe tartozik általános értelemben. Mindezek a meghatározások azonban túlmutatnak a gyermekvédelem intézményrendszerén, ezért mondhatjuk azt, hogy a gyermekvédelem nem önmagában a gyermekvédelmi intézményrendszer működését jelenti.

A gyermekvédelem jelenséghörének lehetséges megközelítései közül a szakpolitikai megközelítés szerint, a gyermekvédelem a közfeladatok egyike, amelynek céljait és eszközeit a gyermekvédelmi politika határozza meg. A gyermekvédelemre vonatkozó célok, eszközök (másként fogalmazva: a gyermekvédelmi programok) meghatározása a sajátos jellemzőkkel bíró szakpolitikai folyamat során történik. A döntési folyamat eredményeként jön létre a különböző gyermekvédelmi programok sora, illetve azok összessége, az ország gyermekvédelmi politikája. A megközelítés előnye az, hogy rávilágít a gyermekvédelmet formáló erőkre, illetve módot ad a rendszer céljainak, hatásainak elemzésére.” (Szöllősi,2004,59) Másrészt, idézve Domszky András néhány gondolatát, megállapíthatjuk, hogy a gyermekvédelem mindig kora gazdasági–társadalmi–kulturális viszonyai által meghatározott. Mivel ezek a viszonyok korról-korra változnak, ezért koronként szükséges a

gyermekvédelem fogalmának meghatározása és elméleti megalapozása. Szükségessé teszi ezt az is, hogy a gyermekvédelem mögött nem egy tudomány áll, hanem több tudományterület határozza meg, amelyek fejlődése és egymáshoz való viszonyuknak változása okán is aktualizálni szükséges a gyermekvédelem elméleti alapjait. (Természetesen nem jelen dolgozat tárgya az elméleti alapok lefektetése, csak néhány gondolattal szeretne hozzájárulni ehhez a folyamathoz.) Szükséges továbbá az értékek változása, a korábbi értékrendek átértékelődése miatt mindennek végiggondolása, de a szakmapolitikai háttér változása is indukálja a gyermekvédelem elméleti megalapozását, mivel kihatással van a gyermekvédelem helyére a társadalompolitikában, és a szabályozására is. Igazolja ezt a gyermekvédelem fogalmának meghatározása, amely szerint a gyermekvédelem pedagógiai, jogi, egészségügyi és szociális tevékenységeket is magába foglal: „(...) elméleti megközelítésben a gyermekvédelem történeti-társadalmi meghatározottságú és szerveződésű összetett segítő tevékenység, amely arra irányul, hogy az adott társadalom gyermek- (és ifjúsági-) korúnak tekintett népessége kielégíthesse az élete fenntartásához és társadalmi érvényesüléséhez nélkülözhetetlen szükségleteit. Olyan szervezett beavatkozási módokat (intézményeket, foglalkozásokat, módszereket) sorolunk ide, amelyek ezeket a szükségletkielégítő funkciókat a családon belül vagy azon kívül segítik, támogatják, zavar esetén korrigálják, helyreállítják vagy ezek eredménytelensége esetén átveszik.” (Domszky,1999,16)

A gyermekvédelmi intézményrendszer a gyermekvédelmi tevékenység fő letéteményese, működése esetében pedig elégséges az a szűkítő meghatározás a gyermekvédelemről, amelyet a Gyermekvédelmi törvény alapján határozhatunk meg. Azaz a gyermekvédelem olyan tevékenységek, eszközök és intézmények együttese, amely a gyermeki jogok védelmét, a gyermekek harmonikus testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését, családban történő nevelését, a veszélyeztetettség megelőzését, illetve megszüntetését, és a családjából már kiemelt gyermeknek a saját családba történő visszahelyezését célozza, és ezáltal biztosítja a gyermekek számára azt a különleges védelmet, amit fizikai és szellemi érettségük hiánya indokol. Szélesebb értelmében idetartozik minden olyan, a gyermeket nevelő családok felé irányuló pénzbeli vagy természetbeni támogatás és szolgáltatás, amely segíti a szülőket abban, hogy gyermekeiket felnevelhessék, és ne alakuljon ki a gyermeket veszélyeztető helyzet a családban. A gyermekvédelmi szolgáltatások igénybevétele önkéntesen, vagy hatósági kötelezéssel lehetséges.

Ugyanakkor a szűkítő meghatározás mellett a gyermekvédelemnek a fejlesztésekben megjelenő funkcionális értelmezését másik két fogalmon keresztül írhatjuk le, így ez a fejlődés, másrészt a veszélyeztetettség meghatározását igényli. A gyermekvédelem szolgáltatásainak, ellátásainak

középpontjában a gyermek testi, értelmi, érzelmi fejlődésének biztosítása áll, ezek a prevenció és a korrekció keretében egyaránt érvényesülnek. A fejlődés így a gyermek biológiai adottságaira építve olyan változások sorozatát jelöli, amelyben a változó jelenség új, minőségileg magasabb fokot ér el. Mindezt egyfelől az egyedfejlődés oldaláról értelmezzük, aminek biológiai, pszichológiai és szociális összetevői egyaránt fontosak számunkra, másrészt a gyermek fejlődési környezetét alkotó csoport (család, kortárs csoport) szempontjából. Amennyiben a fejlődés bármilyen okból gátolttá válik, az a gyermek veszélyeztetettségét jelenti. A veszélyeztetettség olyan – a gyermek vagy más személy által tanúsított – magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja, vagy akadályozza. Mindezek meghatározása természetesen fontos volt a Gyermekvédelmi törvény szövegének kialakítása során is, gyakorlatilag a törvény kulcsfogalmaiként működtek.

A Gyermekvédelmi törvény hatályba lépése új alapokra helyezte a gyermekvédelmet, a gyermekvédelem intézményrendszere teljes körű strukturális átalakuláson ment keresztül, amely kihatott a gyermekvédelmi szakma fejlődésére is. Bátran állíthatjuk, hogy a rendszerváltozás a Gyermekvédelmi törvény hatályba lépésével érte el a magyar gyermekvédelmet, a törvény megalkotása ugyanis önálló és független rendszerre formálta azt. A Gyermekvédelmi törvény és az eltelt években végbemenő, a gyermekvédelem minden elemére kiható változások alapozták meg a gyermekvédelem további fejlesztésének igényét. Ezért most jött el az ideje annak, hogy egy hosszú távú szakmai stratégiát megfogalmazzunk, amely a szakmafejlesztés és a rendszerfejlesztés feladatait tartalmazza.

A továbbiakban a magyar gyermekvédelem fejlődésének szakmai stratégiájával foglalkozunk. Az elmúlt években a gyermekvédelmi rendszer átalakítása végbement, azonban szükséges a szolgáltatások minél magasabb színvonalának biztosítása, ezért további szakma- és rendszerfejlesztő munkát kell elvégeznünk. Továbbá a Gyermekvédelmi törvény hatályba lépése óta eltelt idő alatt elegendő tapasztalatot halmoztunk fel, amelyekre alapozhatók a fejlesztési elképzelések. Tudnunk kell azt is, hogy a gyermekvédelem, bár önálló szakma, nem önálló diszciplína. A gyermekvédelem szakmaiságát, intézményeinek kialakítását és működését mindenkor meghatározza korának politikai és jogrendszere, társadalmi viszonyai, tudománya és kultúrája, így a gyermekvédelmi szakma fejlődését is befolyásolja mindez. Amennyiben a gyermekvédelem fejlődéséről beszélünk, akkor annak három dimenzióját különböztethetjük meg, amelyek természetesen szoros kapcsolatban és kölcsönhatásban állnak egymással. Ezek alatt a

jogszabályi háttér fejlődését, a szakmaépítést és az intézményrendszer fejlesztését értjük, közülük az utóbbi két kérdéskörrel foglalkozunk.

A szakmafejlesztés meghatározója a gyermekvédelem céljának és alapelveinek figyelembevételével a szakma elmélete és gyakorlata, az abból következő szakmai és etikai szabályok. Az elmélet fejlődése és a gyakorlati tapasztalatok (amelyek igazolják, vagy cáfolják az elmélet megfelelő voltát) feldolgozása teszi lehetővé a szakmai szabályok változását, így tulajdonképpen a szakma fejlődését. Ez természetesen visszahat, illetve visszahathat a rendszerfejlesztésre és a jogalkotásra is. A szakmafejlesztés eredményei megjelenhetnek szakmai publikációk, tanulmányok, kézikönyvek formájában, de előadásokban, képzések tematikáiban, szakmai tananyagok és tankönyvek formájában is.

A rendszerfejlesztés kereteit meghatározzák a vonatkozó jogszabályok, a szakma csak ezen keretek tartalommal történő kitöltéséért felelős. A meghatározott keretek között azonban a struktúra, a rendszerelemek és a szakmai tartalmak kialakítása nem állhat szemben a szakma szabályaival. A rendszerfejlesztés eredményei természetesen megjelenhetnek szintén publikációk, módszertani útmutatók, állásfoglalások formájában, de elsődlegesen az intézményrendszer új elemeinek létrejötte és működése jelenti a rendszerfejlesztés eredményét.

A gyermekvédelmi szakma tényleges önállósága, továbbá felelőssége elsősorban a szakma- és rendszerfejlesztés súlyponti kérdéseinek kidolgozásában jelenik meg, amelynek felvázolására a következőkben kísérletet teszünk.

A gyermekvédelmi szakma továbbépítésének kulcskérdései:

- A gyermekvédelmet meghatározó elméleti alapok kialakítása és közös szakmai minimumként történő elfogadása.
- Etikai szabályok kidolgozása.
- Egységes terminológia megteremtése a megfelelő kommunikáció érdekében.
- Szakmai kiadványok létrehozása.
- Szakmai rendezvények (konferenciák, konzultációk, műhelyek) szervezése.
- Kutatás fejlesztése.
- Módszertan fejlesztése.
- Képzés fejlesztése.

- Szakmai szabályok kialakítása.
- A gyermekvédelmi szakma szemléletváltozásának támogatása érdekében szakmai tevékenység.
- Gyermekvédelmi lexikon (enciklopédia) elkészítése.
- Önszerveződés.
- Kapcsolat a nyilvánossággal, átláthatóság, média megjelenés.
- Önálló minőségügyi rendszer kialakítása.
- Kapcsolatok kialakítása a gyermekvédelmi szakma képviselőivel más országokban (elsősorban az EU tagállamokban), külföldi tapasztalatok felhasználása.

A gyermekvédelmi intézményrendszer fejlesztésének kulcskérdései:

(Mindez természetesen a gyermekjóléti alap- és a gyermekvédelmi szakellátásra is vonatkozik.)

- A gyermekvédelem struktúrájának kialakítása (szolgáltatások szervezése, intézményi szervezetek, szolgáltatási szintek), személyi és tárgyi feltételrendszer fejlesztése.
- A gyermekvédelem informatikai fejlesztése.
- A meglévő gyermekvédelmi szolgáltatások erősítése, fejlesztése, korszerűsítése, egymásra épülő, integrált rendszer kialakítása, tevékenységbővítés, modernizáció, a regionális egyenlőtlenségek felszámolása.
- Integrált ágazatközi intézményrendszerek kialakítása és programok bevezetése.
- A szolgáltatók és szolgáltatások által biztosított ellátások differenciáltabbá tétele, új ellátások bevezetése, hogy az igénybevevők minél szélesebb köre részesüljön megfelelő ellátásban.
- Többszektorúság fejlesztése.
- A gyermekvédelem területén az esélyegyenlőséget (különös tekintettel a romákra) segítő tevékenység.
- Módszertani intézményhálózat kiépítése.
- Szakmai munkaközösségek, módszertani munkacsoportok alakítása.
- Terápiás környezet megteremtése érdekében szakmai tevékenység.
- Gyermekjóléti szolgáltatások erősítése:
 - ❖ prevenció programok
 - ❖ jelzőrendszer fejlesztése
 - ❖ speciális szolgáltatások fejlesztése
 - ❖ mentálhigiénés, családterápiás, konfliktuskezelési szolgáltatások széleskörű hozzáférhetővé tétele.

- Közoktatási gyermekvédelem újragondolása.
- Napközbeni ellátás fejlesztése (bölcsőde-óvoda integráció, családi napközis hálózatba szervezése stb.).
- Alternatív napközbeni ellátás fejlesztése (gyermekek prevenciós célú szabadidős programjai).
- Családok átmeneti otthonainak fejlesztése:
 - ❖ krízisellátás
 - ❖ modellprogram (bántalmazás)
 - ❖ hajléktalan családok problémája.
- Önállóságra nevelés fejlesztése a gyermekvédelmi szakellátásban.
- Utógondozói ellátottak kiléptetése a gyermekvédelmi szakellátás rendszeréből.
- Gyermeki jogok képviseletének megerősítése a gyermekvédelmi eljárások során.
- A családi kompetencia fejlesztésének és a szülői felelősség megerősítésének gyermekjóléti-gyermekvédelmi feltételrendszerének kérdése.
- Önkéntes ifjúsági munka feltételrendszerének megteremtése, kortárs segítők képzése.
- Az együttműködés és a kommunikáció fejlesztése a szolgáltatók, a szolgáltatások és a gyámügyi igazgatás között, továbbá az ágazat- és szektorközi kapcsolatok erősítése.
- A szakmai dokumentáció és a nyilvántartás fejlesztése, statisztikai adatszolgáltatás fejlesztése.
- A gyermekjóléti-gyermekvédelmi ellátásokat nyújtó szervezetek teljesítményének mérhetővé tétele.
- Minőségbiztosítás bevezetése.

Természetesen a gyermekvédelmi szakma fejlődése még nem fog minden gondot megoldani, amellyel a gyermekvédelmi szakemberek munkájuk során szembetalálják magukat, mivel számos kutatás rámutatott arra a tényre, hogy a gyermekvédelemben jelentkező problémák nagy része csak ágazatközi összefogással, közös programok végrehajtásával lehetséges. De a stratégia megvalósításával elindulhatunk a differenciált szolgáltató rendszer felé, a magasabb színvonalú feladatellátás felé, a gyermek jogainak, és mindenekfelett álló érdekének tiszteletben tartása, szükségleteinek kielégítése felé, összességében tehát a professzionalizáció, a szakmává válás és a minőségbiztosítás felé. Vagyis egy új, modern, szolgáltató gyermekvédelem irányába, ami megfelel a XXI. század, és az Európai Unió kívánalmainak.

Irodalom

Bán Gabriella-Gáspár Károly- Kánnai Magdolna (2004) „Se veled, se nélküled”, avagy a gyermekek védelmének helye a hazai jogi és szociálpolitikai rendszerben in: *Család, Gyermek, Ifjúság*.

Domszky András (1999) Gyermek-és ifjúságvédelem (jegyzet) Államigazgatási Főiskola, Budapest.

Lüscher, Kurt (1999) Politik für Kinder - ein aktueller Zugang. *Neue Sammlung* 39. No3. 381-397.p.

Szöllősi Gábor (2000) A gyermekjóléti szolgáltatás előzményei, közpolitikai kapcsolatai és funkciói in: *Család, Gyermek, Ifjúság*.

Szöllősi Gábor (2004) A gyermekvédelem, mint szakpolitika, mint jog és mint intézményrendszer. In: Szöllősi Gábor (szerk.): *Gyermekjóléti alapellátás. Segédanyag a szociális szakvizsgálóhoz*. Bp. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.

CSURGÓ BERNADETT: A CSALÁDI ÉLET RETRADICIONALIZÁCIÓJA - A VÁROSBÓL VIDÉKRE KÖLTÖZŐ CSALÁDOK MINDENNAPI ÉLETE A BUDAPEST KÖRNYÉKI FALVAK PÉLDÁJÁN

A tanulmány a városból vidékre költöző családok mindennapi életét mutatja be, különös tekintettel a családi szerepek vizsgálatára. A kérdésre keressük a választ, hogy hogyan járul hozzá a vidéki élet idilli képze a családi élet retraditionalizációjához, a családi szerepekhez és a gyermekneveléshez, az anyasághoz való viszony hagyományos értékeinek újraélesztéséhez, illetve újraértelmezéséhez a városból kiköltöző középosztálybeli családok elemzésén keresztül.

A tanulmány alapját több kvalitatív módszeren alapuló vizsgálat képezi⁶, amelyek a városból vidékre költözők világképének változását elemezték a Buda környéki településeken. A kutatások vizsgálati területét a Budától nyugatra elhelyezkedő települések, a budapesti agglomeráció részét képező és azon kívül elhelyezkedő falvak: Nagykovácsi, Páty, Etyek, Alcsútdoboz és Tabajd jelentették. A fenti kutatások közül jelen tanulmány döntően a városból kiköltöző családok vizsgálatára épül, amely 32 család elemzésén keresztül fogalmaz meg következtetéseket a városból vidékre költözők vidékképének és mindennapi életének kapcsolatáról.

A tanulmány két nagyobb részből áll. Az elméleti-szakirodalmi rész röviden ismerteti a városból vidékre költözés és a vidék idilli reprezentációjának összefüggéseit, valamint a vidék-idill és a hagyományos családi szerepek összekapcsolódását a városból vidékre költözés, valamint a gender viszonyok kontextusában. Mindez a második, a városból vidékre költöző családok mindennapi életét bemutató elemző rész fő kutatási kérdéseit és megközelítéseit is jelenti.

A városból vidékre vándorlás motivációja

A városból vidékre vándorlás elemzésében az egyik kulcskérdés a költözés motivációja. Az egyik álláspont szerint a vidék iránti vágy, azaz a falusi élet és környezet motiválja a kiköltözést, ami az újrakezdést, a tiszta lappal kezdés érzését nyújtja a kiköltözőknek (például Boyle - Halfacree 1998,

⁶ A tanulmány alapját a 2003-2006-ig zajló RURBAN „Building new urban-rural relationships under urban pressure,” EU FP5 kutatás (kutatásvezető Kovách Imre) valamint Csurgó Bernadett 2007–2009 közötti egyéni kutatásai képezik, amelyek a Budai Agglomerációban valósultak meg.

Hardi 2002, Bajmóczy 2002, Csapák 2007). Az ellentétes álláspont szerint a költözés hátterében az életminőség meghatározó elemeinek (munka, ház, szolgáltatások és biztonság) földrajzi újraelosztása áll, amely vándorlásra kényszeríti a lakosságot (Tímár - Várad 2000, Tímár 2001, Koós 2007).

A városból vidékre vándorlást a legtöbb szerző a foglalkoztatási lehetőségek megváltozásával magyarázza, és a migráció gazdasági struktúrára gyakorolt hatását elemzi. Néhányan azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy a városból vidékre vándorlást számos esetben nem csupán gazdasági tényezők motiválják. Hugo és Smailes (1985) fontos tényezőnek tekintik az emberek érték és életmód preferenciáinak megváltozását és az ehhez kapcsolódó cselekvési képességüket, melynek köszönhetően többen választanak falusi vagy kisvárosi lakóhelyet a nagyvárossal szemben.

Jetzkowitz és szerzőtársai (2007) Németországban vizsgálták, hogy kik és miért költöznek a város környéki övezetekbe. 1359 háztartást vizsgáltak meg 67 helyszínen Frankfurt am Main környékén, középpontba állítva az életmódot és a mobilitási szokásokat. Adataik azt mutatják, hogy a városkörnyéki övezetek népességszámának növekedése nem egyszerűen a lakosság lakóhely preferenciáinak a következménye. A vizsgálat középpontjában az állt, hogy az emberek miért laknak a város környéki területeken. Miért költöznek olyan területekre, amelyet a szuburbia részeként ismernek, vagy olyanokra, ami hamarosan azzá válhat? A globalizáció és urbanizáció megváltoztatja az emberek életmódját. Megnöveli a mobilitást, nem csak a javakét, de az emberekét is. A kommunikációs technológiák fejlődése ellenére a fizikai közelség, a bizalmas kommunikáció igénye és szükséglete a családban és a rekreáció helyein továbbra is fontos, sokkal inkább, mint a munka és üzleti kapcsolatokban. A szerzők szerint mindez nem csupán a napi mobilitás szempontjából fontos, de a lakó-mobilitás szempontjából is. Az életformával kapcsolatos hosszú távú stratégiai döntések egyre fontosabbá válnak, és hatással vannak a mindennapi mobilitásra is. Fontos továbbá, hogy ugyanazok a feltételek különböző viselkedési mintákat eredményeznek. A mobilitást egy társadalmi gyakorlatnak tekintik, amely az egyéni sajátosságok és a fizikai infrastruktúra interakciójában formálódik. A szerzők az életstílus megközelítést alkalmazzák, figyelembe véve az egyének és családok konkrét gyakorlatait, arra keresve a választ, hogy a különböző életformák milyen mindennapi mobilitási mintákat eredményeznek, illetve hogyan befolyásolják a döntést a vidékre költözésről.

A vidék idilli képzete fontos eleme a városburjánzás jelenségének. A szuburbanizáció mögött az idilli vidéki élet, vagy csak egyszerűen a falusi élet vágya áll. A gazdasági tényezők nem befolyásolják a különböző vidéki területek vonzerejét. A város környéki területek növekedésének hátterében sokkal inkább egyfajta mentalitás állhat, függetlenül a társadalmi osztálytól vagy életstílustól (Jetzkowitz és társai 2007).

A városból vidékre vándorlás háttérében tehát nem csupán gazdasági, hanem társadalmi-kulturális tényezők is állnak, és ennek vizsgálata meghatározó lehet a vándorlási folyamatok és azok vidékre gyakorolt következményeinek megértésében.

A vidék idilli képzete

Napjainkban szerte Európában a vidék nosztalgikus idealizációja egyre erőteljesebben jelenik meg, ami már nem pusztán a város tagadását és az alapvető értékek megőrzését jelenti, hanem egy jobb világ létrehozását célozza. Társadalmilag a vidék-idill lényege a béke, a közösség, ahol mindenki ismeri egymást. Annak ellenére, hogy a vidék-idill alapvetően a vidék városi fogyasztás nélküli reprezentációját jelenti, paradox módon az idill-jellegű reprezentáció alapvetően méltányolja a városi fogyasztást, sőt a különböző területeken a fogyasztás mértéke éppen az ilyen típusú reprezentáció adott területre jellemző kiterjedtségét, erejét, fokát mutatja.

A vidék idilli reprezentációjának kutatása leghangsúlyosabban az angol vidékszociológiában jelenik meg, és ebből kiindulva vált más országok vidékkutatásának is témájává. Az elmúlt 25 évben Angliában a vidék-idill a vidékről való legjelentősebb beszédmóddá vált, nem csak a tudományban, de a köznyelvben is, amely számos kapcsolódó koncepciót és kontextust takar. Bell (2006) szerint is a vidéki idillt a városiak hozzák létre, és minden eleme a konfliktusokkal terhelt város képével szemben jelenik meg. A vidék -idill a polgárság képzetének terméke, a polgárság vágyának és félelmének kifejeződése a várossal szemben, amely az urbanizáció, industrializáció és modernizáció során alakult ki és fejlődik.

Számos kutatás bizonyítja, hogy a vidék idilli képe: a csendesség, a lelki-szellemi béke, a természetközelség és a közösséghez tartozás döntően a városi középosztályhoz köthető, ami nagyban támaszkodik a média, az irodalom, illetve a politika vidék értelmezésére, vidékkonstrukciójára (Cloke 1997, Halfacree - Boyle 1998, Csíke 1999, Csíke - Kovács 2002, Bell 2006, Short 2006, Kovács 2007, Csurgó 2007).

A német vidékfelfogás szerint is hagyományosan a vidéki élet az autentikus, igaz és idilli formája az életnek, ami egy relatíve kis és összetartó közösségi életet takar. A diskurzus eredete a német romantikáig megy vissza. A vidékiség és városiasság két ellentétes fogalom. A diskurzus magyarázatához Tönnies közösség és társadalom elméletéhez kell visszanyúlni. Kutatások bizonyítják, hogy a Tönnies féle vidéki élet percepció ma is él. A „jó élet vidéken“ ma is jelenlévő elképzelés, még ha eltérő jelentéstartalmakat is hordoz magában. A mezőgazdaság átalakulása, a deruralizáció nem érintette ezt az imázst. A vidékiek önképének is kikristályosodott, máig ható eleme (Jetzkowitz és társai 2007).

Vidék-idill és vidékre vándorlás

Angol szerzők egy jelentős csoportja a városból vidékre vándorlás kulturális dimenzióit hangsúlyozza. Az ilyen típusú vizsgálatok fókuszában a vidék reprezentációja, az identitás és a vidéki életmód átalakulása áll. Számos vidékkutató kifejti, hogy a városi középosztály vidékre áramlásának háttérében a vidékinek tartott csend, nyugalom, lelki és szellemi béke, természetközelség és közösséghez tartozás igénye áll (például Cloke 1997, Bell 2006, Kovách 2007).

Cloke, Goodwin és Milbourne (1998) például azt elemezték 16 brit vidéki térségben, hogy milyen társadalmi konfliktusokat okoznak a falvak életében a különböző társadalmi csoportok eltérő kulturális elvárásai és gyakorlatai. Azt hangsúlyozzák, hogy a vidéki embereknek, a hosszú ideje vidéken élőknek és az újonnan beköltözőknek egyaránt nagyon erőteljes kulturális és földrajzi elképzelésük van arról, hogy a vidéki életnek milyennek kell lennie, és ezek az elképzelések meghatározzák társadalmi kapcsolataikat, életmódjukat és fogyasztásukat egyaránt. Az eltérő társadalmi-kulturális gyakorlatok pedig zavart okozhatnak a vidéki társadalmakban. A szerzők a vidék eltérő észlelésére helyezik a hangsúlyt, ahogy ugyanazt a vidéki életet a különböző emberek különbözőképpen észlelik, élik meg. Azt hangsúlyozzák, hogy ez nem magyarázható csupán az életminőség és lehetőségek különbözőségével. A vidék diszkurzív, kulturális konstrukcióját és különösen a vidék-idill diszkurzív konstrukcióját elemzik. Vizsgálataik során a vidék-idill konstrukciójának három eltérő típusát különböztetik meg a (1) *nemzeti konstrukciót*, a (2) *regionális konstrukciót* és a (3) *helyi konstrukciót*. Mindezek egymást átfedve és egymással kölcsönhatásban hatnak az emberek attitűdjére, viselkedésére, cselekedeteire és a döntéseire, arra vonatkozóan, hogy vidékre költözzenek, vagy vidékre látogassanak, és ezek képezik az alapját az eltérő vidéki életstílusoknak, amelyek számos társadalmi konfliktus alapját is képezik⁷.

Franciaországban a városból vidékre költözés jelensége az 1970-es években jelent meg, amit a francia köznyelvben a vidék reneszánszánaként definiáltak. Kezdetben csak a város környéki falvakban, majd távolabbi településeken is megjelentek a városi kiköltözők. Vidékre költözésük háttérében döntően a táj esztétikai élménye, a szebb és egészségesebb környezet állt. Velük párhuzamosan jelentek meg a vidéki szolgáltatásokban az új gazdasági szereplők. A városiak megjelenése a civil kezdeményezések, a civil közösségi élet fellendülésével is együtt járt- gyakran

⁷Példaként a szerzők az angol nyugdíjasok walesi nyelvterületre költözését említik, ahol az eltérő életstílus csoport megjelenését sok helyi az angolok inváziójaként éli meg.

egyházi keretekben működő helyi szervezetek, társaságok jöttek létre (Mathieu - Gajewski 2002). Bossuet (2006) vizsgálatainak középpontjában a lakó migráció és a vidéki élet társadalmi (re)konstrukciójának kapcsolata áll. Döntően antropológiai módszerekkel azt vizsgálta, hogy a különböző eredetű vidéken élők hogyan viszonyulnak a környezethez és még inkább az általuk választott helyhez. A Toulouse környékén élő családok vizsgálatán keresztül bemutatja a territorializáció szerepét, és hogy milyen új kérdések merülnek fel a vidék-város kapcsolatában. A kutatás egy dél-nyugat franciaországi kis falu teljes felnőtt lakosságának felmérésén alapszik, amely körülbelül 40 percre található Toulouse-tól, a régió legnagyobb városától.

Leírja, hogy az elmúlt évtizedekben Franciaországban is egyre nagyobb számban választották a városlakók a vidéki területeket lakhelyül. Mindez az életmód individualizációját okozta és átalakította a vidéki népesség társadalmi és területi megoszlását. Ennek hátterében az áll, hogy a városlakók számára a vidéki területek lehetőséget kínálnak a saját tulajdonú vidéki ingatlanok megszerzésére – ami a rekreáció tere a gyerekek és felnőttek számára – lényegesen alacsonyabb áron, mint a városban. Ezek a családok vidéken természet-közelibb, a városi szennyezéstől és stressztől távoli életet találnak, ahonnan azonban az infrastrukturális fejlesztéseknek köszönhetően könnyen elérik a városi szolgáltatásokat. Ez a városból vidékre költözés, az „urban exodus”, társadalmi diverzifikációt eredményez, és jelentősen átalakítja a vidéki területeket, ahol formálisan városlakók telepednek meg. Mindez jelentős változásokat hoz a különböző helyek és az azonos helyen élők között is. A komplexitást figyelembe véve Bossuet a territorialitás formáit állítja elemzése középpontjába annak a vizsgálatán keresztül, ahogy a családok élnek a mindennapi életüket a lakókörnyezetükben annak társadalmi, érzelmi és tárgyi elemeiben. Ez a társadalmi - antropológiai megközelítés a gyakorlatok különbségeit vizsgálja, számba veszi az egyének kapcsolatait és az egyének közötti társadalmi távolságokat. Bossuet tehát a terek szimbolikus és tárgyi konstrukciójára koncentrálna, ahogyan azt a lakók érzékelik társadalmi és területi gyakorlataikon keresztül. A megközelítés segít arra rávilágítani, hogy mely gyakorlatok járulnak hozzá a társadalmi kapcsolatok kialakításához a családok és szomszédok között, figyelembe véve a különböző helyek történelmi sajátosságait és a kiköltözés eltérő hatásait. Azt állítja, hogy a személyes terek kialakulása nem feltétlenül egyezik meg a társadalmi-foglalkozási különbségeken alapuló elkülönüléssel. Azt gondolja, hogy létezik egy többelemű társadalmi kapcsolat, amely a területi különbségeket meghatározza az egyének eltérő története és viselkedése alapján. Az egyének és családok különböző társadalmi-térbeli és időbeli beavatkozásának elemzésével megállapítja, hogy létrejön egy sajátos vidéki tér, egy a modern életmódból következő egymást átfedő vidéki és városi tér. Mindezek alapján a Toulouse környéki falvakat peri-ruralnak nevezi a peri-urban fogalom analógiájára. Peri-ruralnak azokat a területeket tekinti tehát, ahol a

beépítettség és lakónépesség alacsony, néhány kollektív és városi szolgáltatással, de a város gyors megközelítésének lehetőségével, sajátos vidéki és városi életmódelemekkel (Bossuet 2006).

A vidék számos eleme átalakul az új társadalmi szereplők és döntően a városi középosztály vidéken való megjelenése által. A vidék fogalma komplexsége válik, számos vidékjelentést foglal magába, amelyek sokszor egymással ellentétes tartalmakat takarnak. Chris Philo sokrétű vidéki valóságokról beszél, ami sokféle társadalmi szereplőhöz és csoporthoz kapcsolódik, és amelyek közül számos meglehetősen távol van a vidék domináns elképzelésétől (idézi Murdoch - Day 1998). Murdoch és Day elemzésének középpontjában a vidéki közösség és természet áll, amelyek kitüntetett fontosságú elemei a vidék konstrukciójának illetve rekonstrukciójának. A vidék abban a folyamatban formálódik újjá, amelyben a társadalmi szereplők, döntően a városból kiköltöző középosztálybeliek az egyre erőteljesebb globalizáció körülményei között létrehozzák a közösség és stabilitás új formáit (Murdoch - Day 1998).

A vidék idilli reprezentációja erőteljesen befolyásolja a kiköltözők viselkedését a vidéki területeken. A vidék-idill fenntartásában jelentős szerepe van a középosztálynak és ezen belül is a szolgáltató osztálynak (Bell 2006), amelynek érdeke az ilyen típusú reprezentáció fenntartása, erősítése. A kiköltözőknek tehát kitüntetett pozíciójuk van a vidék-idill hálózatban, míg más vidéken élő cselekvők kimaradnak, vagy marginális pozícióba kerülnek ebben a hálózatban. Az angol irodalomban számos példát találunk, amely bizonyítja, hogy a feketék, vagy a New Age hívei számára nincs hely a vidék-idillben (pl. Cloke - Little 1997). Bell szerint a vidéki idill különböző típusai tartósan meghatározzák a vidék imázsát, és ennek cáfolatai, a kirekesztettség és a szegénység csak nehezen kerülnek be a közgondolkodásba (Bell 2006).

A kiköltözés tehát erőteljesen összefügg a vidék idill-típusú szociális reprezentációjának uralmával, ami a vidék, vidékiség felértékelésével is jár (Murdoch - Marsden 1994). Számos kutató hívja fel a figyelmet arra, hogy a különböző vidéki helyek egyre nagyobb mértékben öltönek középosztályi formát. A házak, a tevékenységek, a helyi életvilág egésze átalakul, átvesz és épít a középosztály reprezentációján át közvetített vidék-idillre.

A vidék-idill és a hagyományos családi élet összekapcsolódása

A családot a hagyományosnak számító vidékkutatások alapvető és egységes tényezőként értelmezték, a benne végzett női munkára és szerepekre nem fordítottak figyelmet. A nők tapasztalatainak és perspektíváinak megjelenése a gazdálkodás és a vidéki élet alapelemeinek és alapfogalmainak az átértelmezésével járt (Brandth 2002, Whatmore 2004). A vidékkutatásokban is megjelent a nők és férfiak közötti hatalmi viszonyok elemzése. Jelentős fordulatot jelentett a

vidékszociológiában, hogy megjelent a társadalmi nemek identitásközpontú elemzése. Ez az elméleti megközelítés megváltoztatta azokat a képzeteket, elképzeléseket, ahogyan a családról gondolkodtak korábban a vidékkutatók (Whatmore 2004). Agg és Phillips pedig arra is felhívja a figyelmet, hogy a nemi viszonyokat a vidék társadalmi átalakulásában is vizsgálni kell, a nemi viszonyok fontos szerepet játszanak mind a vidék kolonizációjának folyamatában, mind a ruralitás társadalmi, kulturális konstrukciójában (Agg - Phillips 1998).

Kutatások bizonyítják, hogy a ruralitás, a vidéki élet képzete számos ponton összekapcsolódik a tradicionális nemi viszonyok képzetével. Európai kutatások sora számolt be arról, hogy a női szerepek és identitások hagyományosnak tartott formái jellemzik a vidéki lakosság többségét ma is (Heather és társai 2005, Csurgó - Megyesi 2006).

A tradicionális vidék képzetéhez tehát a tradicionális nemi szerepek képzete társul. A vidéki nők identitásának társadalmi konstrukciójában jelenős szerepe van a hagyományos családon belüli nemi szerepeknek (Little - Austin 1996, Agg - Phillips 1998, Csurgó 2002, 2005, 2008). Little és Austin angliai kutatások alapján bizonyítja, hogy a vidék-idill fontos szerepet játszik a hagyományos vidéki nemi szerepek fennmaradásában. A vidék-idill két meghatározó eleme a család és a közösség. A vidéki nők identitása erősen kapcsolódik a vidéki társadalomról alkotott képzeikhez. A nők identitásának alapját az anyaság és a vidéki közösséghez való kötődés jelenti (Little-Austin 1996). Hasonló eredményre jut Halliday és Little (2001) az angol vidéki gyermekgondozási szolgáltatások vizsgálata során is. A szerzők nem csupán a gyermekgondozási szolgáltatások kínálatát és elérhetőségüknek problémáit elemzik (Halliday1997), hanem a gyermekgondozást, a vidéki női identitás kulturális konstrukciójának kontextusába helyezik. A ruralitás múltbéli és jelenlegi konstrukciójában a gyermekgondozás szerves eleme a hagyományos nemi viszonyoknak, amelyben a nő elsődleges szerepe az anyaság (Halliday - Little 2001).

A dualisztikus nemi identitás, amelyben a maszkulinitás felsőbbrendű és a femininitás hangsúlyosan fontos része a vidékre költözők vidékképének is. A nemi elkülönülés erősen köthető a vidéki élet azon sajátosságához, amelyben a köz- és magánszféra kettőssége újra megerősödik. Ez a kettősség pedig erőteljesen nemi alapú, a közszférában, a hivatalos gazdasági életben a férfi a domináns, míg a magánszféra női szféraként aposztrofálódik. Agg és Phillips szerint a nemi identitás számos módon befolyásolja a vidék kolonizációját is, hatással van arra, hogy kik költöznek vidékre, kik maradnak és kik nem, erősíti a köz- és magánszféra kettősségét és része a vágyott vidék elképzelésnek is. A hagyományos, dualisztikus nemi identitások megjelennek a vidékiek életmódjában (Agg - Phillips 1997).

A továbbiakban a Buda környéki falvakban végzett vizsgálatok alapján elemzem a városból kiköltöző családok családhoz és vidékiséghöz való viszonyát és ennek kölcsönhatását.

Városhól vidékre költözö családok Budapest környékén

A migrációs irodalomból kiindulva, amely szerint a vándorlás nem egyénileg, hanem családok tagjaként történik, a továbbiakban bemutatásra kerülő kutatás egységének a családokat tekintem. Az itt bemutatott kutatásban a válaszadók a férfiek és/vagy feleségek voltak. 11 esetben a férjjel készült interjú, 12 esetben a feleség volt a válaszadó, 6 esetben a férjjel és a feleséggel is készült interjú, és 3 esetben az alanyok kérésére az interjú szituációban a férj és feleség együtt volt jelen.

A kérdések a családok mindennapi életére és a válaszadó vidékreprezentációjára, vidékkel kapcsolatos véleményére, attitűdjeire vonatkoztak. Arra kértük az interjúalanyokat, hogy mondják el, mi jut eszükbe arról, hogy vidék, mutassák be a falut, ahol élnek, milyen szerintük a vidéki élet. A mindennapi életre vonatkozóan pedig arra kértük őket, hogy meséljék el hogyan telnek a hétköznapijaik, hétvégéik, mi jelenti a legnagyobb változást számukra a vidéki és városi élet között. A vizsgált családok döntően az 1990-es évek végén (18) vagy a 2000-es évek legelején (14) költöztek ki Budapestről a különböző Buda környéki településekre (Nagykovácsi (6), Páty (8), Etyek (7), Alcsútdoboz (7), Tabajd (4)) úgy, hogy jellemzően a fővárosi munkahelyüket fenntartották. Időközben a gyermekvállalás miatt 7 esetben a nők jelenleg⁸ GYES-en vannak, 4 esetben pedig mára főállású anya státuszba kerültek, 3 esetben a feleség feladta kereső foglalkozását, és jelenleg otthon van, valamint 2 esetben a feleség már nyugdíjas. A férfiek többsége továbbra is Budapesten dolgozik (28), egy fő Biatorbágyra jár dolgozni, de nem Biatorbágyon él a család, egy fő vállalkozó és Budapest mellett a lakóhelyén is folytat vállalkozó tevékenységet, egy fő a lakóhelyén vállalkozó és egy fő pedig nyugdíjas lett, de mellette Budapesten is dolgozik.

A vizsgált családok demográfiai sajátosságai megfelelnek a hazai szuburbanizációs vizsgálatok alapján kirajzolódó társadalmi képnek, mely szerint a városhól a Buda környéki településekre költözőkre magasabb iskolai végzettség, és ezzel együtt magasabb társadalmi státusz jellemző. (Dövényi - Kovács Z. 1999, Kovács K. 1999, Bajmóczy 2002.) A feleségek közül a többség (21) egyetemi végzettségű, 9 főnek főiskolai diplomája van és két fő érettségivel rendelkezik. A férfiek közül 24 egyetemi diplomával és 2 fő főiskolai diplomával, míg 1 fő érettségivel rendelkezik.

A vizsgált családok többsége négytagú kétgyermekes család (13 család), a gyermektelen házaspárok száma öt. Az egygyermekes családok száma négy, három gyermekes hat család, négy gyermeke három családnak van, és van egy ötgyermekes héttagú család is a vizsgált családok között. A családnagyság a felnőtt gyermekek és az együtt élő nagyszülők miatt nem minden

⁸ 2009-2010-ben, a vizsgálat időpontjában

esetben egyezik meg a jelenlegi háztartásnagysággal. Három esetben a háztartás nagyságát az együttélő nagyszülő is növeli, öt esetben pedig a felnőtt gyermek vagy gyermekek már nem élnek együtt a szülőkkel. A kéttagú háztartások száma kilenc, háromtagú négy, négytagú kilenc, öttagú hat, hattagú három és héttagú egy.

A házaspárok életkor szerinti megoszlásáról elmondható, hogy többségük az 1970-es években született, a vizsgálat időpontjában 30-40 év között volt. A feleségek közül a 30-40 év közötti korcsoporthoz tartoznak kilencen és szintén kilenc a 40 és 50 év közöttiek száma is. 50 és 60 év közötti hat fő, 60 év feletti négy fő, négyen pedig 30 év alattiak. A férfiak közül 30 év alatt 2009-ben egy fő volt, kilencen 30-40 év közöttiek, a családfők közül tízen 40-50 évesek, 50 és 60 év között négyen és 60 év felett pedig nyolcan voltak. A vizsgált házaspárok nagy része tehát a középkorúak kategóriájába tartozik, ami szintén megegyezik a hazai szuburbanizációs szakirodalom eredményeivel, ami szerint a városból kiköltözők többsége fiatal középkorú, aki a gyermekvállalás környékén költözik ki a város környéki falvakba (például Izsák 1996, Dövényi - Kovács Z. 1999, Kovács K. 1999.).

A férfiak és feleségek származásukat tekintve döntően (48 fő) budapestiek. A férfiak közül hét vidéki származású, míg a vidéki származású nők száma a mintában kilenc fő. A származásra vonatkozó adatok azt jelzik, hogy a vizsgált családok esetében a kiköltözést döntően nem a gyermekkorú tapasztalatok motiválták, bár akik a házasságkötést követően első közös lakóhelyként választották a vidéki életet, azok között a feleségek közül hatan vidéki származásúak, egy esetben pedig a férj a vidéki. A kiköltözés motivációjára vonatkozó diskurzusok középpontjában azonban nem a vidékre való visszaköltözés, a vidék vonzása, hanem sokkal inkább a város taszítása jelenik meg. Az interjúk során elmondták, hogy a kiköltözést minden esetben hosszabb döntési folyamat előzte meg. Először a kiköltözés igénye fogalmazódott meg a családokban, döntően a főváros negatív hatásainak felerősödésével párhuzamosan, amelyek közül kiemelkedik a zaj, rossz levegő, bezártság és a szűkös lakókörülmények problémája, ami megfelel a nagyvárosi élet általános negatív sztereotípiájának (Dagevos és társai 2004). A kiköltözők többsége (18 család) akkor döntött arról, hogy Budapestről elköltöznek, amikor már egy vagy több gyermekük volt, és rendelkeztek a kiköltözéshez szükséges anyagi háttérrel. A vizsgált családok egy másik jellegzetes csoportja (8 család) életpályája kezdetén, a házasságkötést követően költözött ki Budapestről. Ők azért döntöttek így, mert egyrészt vidéken könnyebben és olcsóbban jutottak lakáshoz, másrészt a vidéki környezetet találták ideálisnak születendő gyermekeik számára. Ezek a családok azok, akik a város környékének távolabbi településeit is hajlandóak választani, az alacsonyabb ingatlanárak

és/vagy a szülői család közelsége miatt. A harmadik jellegzetes csoporthoz tartoznak (6 család) azok, akik akkor költöztek el Budapestről, amikor már a gyerekeik felnőttek, kirepültek a családi fészekből. Ők úgy jelenítették meg, hogy a vidékre költözést esetükben a jobb levegő, a nyugodtabb élet reménye motiválta. Emellett a kiköltözés már nem okozott megrázkódtatást a gyerekeknek, mivel azok már nem éltek velük.

A kiköltözés céljából és a célterület adottságaiból adódóan konzisztens módon a vizsgált családok döntően (30) több szobás családi házban élnek, két család pedig saját kertkapcsolatos új építésű társasházban lakik. Életkörülményeiket tekintve a középosztályi életstílus⁹, lakberendezés és fogyasztási szokások jellemzik a mintában szereplő családokat, és ők maguk is a középosztályhoz sorolják magukat életminőségüket tekintve.

A városból kiköltöző családok mindennapjait alapvetően a munka, a munkába járás, a házimunka és esetleg a gyermeknevelés szervezi. Pihenésre, szórakozásra nagyon kevés idejük jut. Az egyik megkérdezett kiköltöző így jellemezte egy átlagos hétköznapiját:

„Egy sima hétköznapon, ha kocsival megyünk be, akkor ötör indulunk, ami azt jelenti, hogy én négyig alszom, a férjem pedig fél négykor kel. Ha busszal jövünk, akkor egy órával később indulunk, és többet tudunk aludni. Négyig dolgozunk. Eredetileg fél ötig kellene, de mivel korábban megyünk be, nem szólnak, hogy korábban eljövünk. Ha nem megyünk el vásárolni, akkor ötre otthon vagyunk. Aztán egy kis házimunka, kertészkedés. Megvacsorázunk, megetetjük az állatokat, van hét cica, meg örökbe fogadott minket egy kutya is. Este esetleg még megnézem a Barátok közt-öt, de ha film van, azt felvesszük videóra, és csak hétvégén nézzük meg. 9-10 felé lefekszenek aludni.”

Ezzel szemben a hétvégét a vizsgált családok többsége pihenéssel, a kisgyermekesek a gyermekeikkel töltik. Ilyenkor tudnak a családok kirándulni, baráti, rokoni látogatásokat szervezni, élvezni a kiköltözés előnyeit: a házat, a kertet, a jó levegőt és a természet közelségét. A hétvégeket a hétköznapiak monotonitása után a legtöbb család életében változatos programok, intenzív együttlétek jellemzik.

„Megreggelizünk közösen. Aztán elkezdek takarítani, ha van a kertben munka, akkor a párom kimegy, de ha nincs, akkor segít nekem. (...) Szeretek varrogatni, bár még nem tudok túl jól. Voltunk már kirándulni is, elmentünk a közeli tóhoz a nővérem gyerekeivel. Kettesben is voltunk

⁹A középosztályi életstílust, tehát a középosztály megkülönböztető jegyeit a szociológiai irodalom a jobb anyagi, gazdasági helyzettel, a magasabb műveltséggel, a kapcsolatok nagyobb és intenzívebb számával és a hozzá kapcsolódó fogyasztási szokásokkal és életmóddal szokták azonosítani. (lásd bővebben Utasi 1995).

már. A nővéremék Székesfehérváron laknak, őket szoktuk meglátogatni, vagy ők látogatnak meg minket”

Az utazásra fordított idő, a mindennapi mozgás vidék és város között rányomja bélyegét a kiköltözők mindennapjaira. Ezek a családok a vidéki és városi élet határán egy sajátos életformát mutatnak, sajátos időbeosztást követnek, amelynek központi és meghatározó eleme az utazás, ingázás vidék és város között.

A városból vidékre költöző családok vidékképe és családi élete

A városból vidékre költözés egyik alapmotivációjaként jelenik meg a családi élet és a gyermeknevelés biztonsága, és ez a biztonság a kiköltözők vidékreprezentációjának is hangsúlyos eleme. A vidéki élet egyik lényeges eleme, a kiköltözés egyik fő motivációja a gyermekek és felnőttek jól-létének biztosítása. Az interjúalanyok többsége azt hangsúlyozta, hogy a gyerekek miatt költöztek ki elsősorban. A szülőknek fontos, hogy megfeleljenek a „jó szülőkként” kapcsolatos azon elvárásnak, hogy megfelelő környezetet tudjanak biztosítani gyermekeiknek. Jellemző, hogy a vizsgált családok közül többen (18) gyermekük vagy gyermekeik megszületését követően költöztek ki a városból valamelyik vidéki településre, 8-an pedig a házasságkötésüket követően, családi életük megteremtésének kezdetén választották a falut lakóhelyül.

„Amikor terhes lettem, úgy éreztem, hogy nem tudok tovább Pesten élni. Egy kicsi egyszobás belvárosi lakásban laktunk az Oktogonnál, ahol ugye rengeteg ember van, óriási forgalom, bűz és zaj és sehol egy kis zöld, ahová sétálni lehetne vinni a gyereket. Pedig szerettem ott lakni, de ha arra gondoltam, hogy egy gyerekkel éljek ott elborzadtam. Megbeszéltük a férjemmel, hogy kiköltözzünk, de nem is volt olyan egyszerű megtalálni a nekünk való helyet. A párom már ekkor is az agglomerációban Biatorbágyon dolgozott, de én nem bírom Biatorbágyot, a lakóparkot, a sok egyforma ház, zsúfolt... Persze Biatorbágy kényelmes lett volna neki, de végül mégse úgy döntöttünk, hát végül is miattam. Mert ha a gyerekek nagyobbak lesznek szeretnék visszamenni dolgozni, és akkor jó lesz, hogy a szomszéd faluban laknak a nagyszülők, az én szüleim és a férjem szülei is. Úgyhogy ezért költöztünk ide, kicsit messzebb van Pesttől, de nem vészes. Itt olcsóbbak is voltak a házak, meg közel vannak a szülők...”

A család és vidék összekapcsolódása a kiköltözők vidékképében, vidék percepciójában egységesnek tekinthető, ugyanakkor a vidékképnek ez a markáns eleme nagyon eltérő társadalmi gyakorlatokat eredményez.

A falusi család képe a kiköltözők vidékképének egyik központi eleme. A falusi vagy vidéki család képének a nemi szerep a legfontosabb, ezért legkörülírta eleme. Ez a tradicionális falusi társadalom azon jellegzetességéből ered, hogy az egyént a falusi közösségben nem karaktere és viszonyai, hanem a férfiasság és a nőiesség kulturálisan rögzített normái alapján ítélték meg (Jávor 1998).¹⁰ A tradicionális falusi társadalom struktúrájának mintegy alapvonása volt a nemek elkülönült, aszimmetrikus és hierarchikus kapcsolata, amely egyfajta „kiegészítő szembenállásban” valósult meg. A kulturális megkülönböztetés és elkülönülés következtében a két nem szinte külön szférában mozgott. A nő a belső, családi, illetve házi szférában tevékenykedett, míg a férfi a külső, a közösség és termelés világában (Nagy 1989, Jávor 1998). A nemzetközi szakirodalomban is számos kutatás bizonyította a vidék idilli képe és a tradicionális nemi szerepek összekapcsolódását (Little Austin 1996, Halliday - Little 2001).

A vizsgálatban szereplő Buda környéki falvakba kiköltöző városi családok között is számos olyan családdal találkozhatunk, akik a kiköltözést követően a tradicionális családi munkamegosztást választották, egykeresős családmódelben élnek, ahol a férj a kereső a feleség pedig otthon van a gyermekekkel. Ezenél a családoknál nem ritka a 3-4 vagy több gyermek vállalása sem. Esetükben a vidéki élet tehát a tradicionális családi munkamegosztást, a családon belüli tradicionális nemi szerepekhez való visszatérést jelenti, ahol a férfi a családfenntartó, a nő pedig a család belső életének irányítója. Esetükben a vidéki élet megélésének központjában a falusi család képe áll. Ebben központi szerepet játszanak a nők, mint a családi élet fő szereplői: anyák és háziasszonyok. A háziasszony és anya vidékképük meghatározó eleme. Ugyanakkor a tradicionális családmódelhez való visszatérés nem jár együtt egyértelműen a hagyományos nemek közötti hatalmi viszonyok kialakulásával. A férfi családfenntartói szerepe nem jelenti a családon belüli hatalmának egyértelmű megerősödését. Az elbeszélések arról tanúskodnak, hogy a nők, bár kereső foglalkozásukat feladják, mégsem élik ezt meg hátrányként vagy egyenlőtlenségként. A családi döntésekben egyenlő félként jelennek meg a férfiak és feleségek. A női szerepek sokkal erőteljesebben kötődnek vidékképükhöz és vidéki mindennapi életükhöz, mint a tradicionális férfi szerepek.¹¹ Nem a családfenntartó férfi, hanem sokkal inkább a családanya és feleség a hangsúlyos új vidéki életük megélésében. Az anya és feleség szerepe a nők számára az önmegvalósítás fő formája, amelyet számos esetben kiegészítenek aktív civil tevékenységekkel. A hagyományos női szerep nem egyenlő esetükben a gyermekneveléssel és házimunkával, jellemző például a háztartási

¹⁰ A tradicionális falusi társadalom leírásával számos hazai társadalmi-néprajzi munka foglalkozik, amely bizonyítja, hogy a tradicionális falusi társadalom alapját a család jelentette, ahol a nő a belső, családi, illetve házi szférában tevékenykedett, míg a férfi a külső, a közösség és termelés világában.

¹¹ 17 férfival és 18 nővel készült interjú valamint három esetben a férj és feleség együtt voltak jelen. A női szerepek hangsúlyozása a vidéki mindennapi élet kontextusában ugyanúgy igaz a férfiakra, mint a nőkre.

alkalmazottak (pl. bejárónő) alkalmazása is. A tradicionális családmoddnek sokkal inkább szimbolikus, mint gazdasági szerepe van ezekben a családokban.

„János egész nap dolgozik, este jön haza. Reggel ő szokta csinálni a reggelit, megterít mindenkinek, aztán a három iskolással leülnek enni, mi pedig később csatlakozunk. Aztán ő elmegy dolgozni, én elviszem a gyerekeket az iskolába meg az oviba, és utána mosok, rendet teszek, főzök. Ezzel el is megy a délelőtt. Egy körül hazajönnek a gyerekek, és utána velük foglalkozom. Uzsonna, tanulás, játék, viszem őket úszásra. Mindig van valami, amit el kell intéznem, hol az egyik lesz beteg, hol a másik, hivatali ügyeket is én intézem. A fiúk besegítenek a házimunkába, nekik kell rendben tartaniuk a szobájukat, és jó időben segítenek kertészkedni is, ők szoktak fűvet nyírni. Hét körül ér haza János, és akkor mindig együtt vacsorázunk, imádkozunk. A reggeli és a vacsora mindig közös. Fontos, hogy egy anya főzzön a gyerekeire, hogy tartsa össze a családot. Neki ez a szerepe... Megéri, hogy a mama maradjon otthon, és inkább vegyen vissza a család kicsit az igényekből... ”

A falusi család tradicionális, idilli képe azonban nem csak azoknál a családoknál jelenik meg, akik a kiköltözést követően az egykeresős családmoddbe rendezkedtek be, de lényeges eleme azon kiköltözők vidékképének is, ahol a család mindkét felnőtt tagja dolgozik. Annak ellenére, hogy ezekre a családokra a családi munkamegosztás egyenlőbb formái jellemzőek, a háziasszony és anya, mint a vidéki élet egyik meghatározó szimbóluma szintén megjelenik. Ezekben a családokban a nők hétköznapi döntően városi munkahelyükhöz kötődnek. A hétvégék jelentik esetükben a vidéki családi élet megélésének fő keretét. Hétvégén ezekben a családokban a nők központi szerepet játszanak, háziasszony és anya szerepükkel a vidéki családi élet szimbólumává válnak. Jellemző, hogy ezekben a családokban a családtagok a hétvégét együtt töltik vidéki otthonukban, ahol a feleség főz, házimunkát végez – a tradicionális falusi család képének megfelelően. A tradicionális nemi szerepek és azon belül is a női szerepek megélése ezeknél a családoknál rendkívül intenzív és aktív. Jellemző a nagyobb vendégségek rendezése, ahol a család a külvilág számára is reprezentálja vidéki idilli életét, amelyben a feleségeknek központi szerepe van. A feleségek elbeszélései szerint a tradicionális női szerepek megélése vidéki otthonukban számukra a rekreáció fő forrását jelenti. A tradicionális férfi szerepek (javítás, barkácsolás, családapa, stb.) ezzel szemben alig jelennek meg az elbeszélésekben, a férfiasság szimbolikus jelentősége eltörpül a nőiességgel szemben.

„Nagyon szeretiünk itt lakni, az egész heti rohanás után valahogy itt lenyugszik az ember. A hétvégék olyan békések, csak a család és a háztartás. Kell ennél több?... Imádok sütni-főzni.

*Mindig kitalálok valami új, érdekes finomságot, szeretjük a szép családi ebédeket, vacsorákat...
Mióta itt lakunk a barátaink is gyakrabban látogatnak meg. Nyáron nagy kerti partykat
rendezünk, olyankor tele az udvar gyerekekkel, nagyon élvezem... hús sütés, bográcsolás, mindig van
valami”*

Mindkét esetben tehát a nők szimbolizálják az új, a vidéki életet. A vidékkép központi eleme tehát a tradicionális család. Ugyanakkor a vidéki család képéhez kapcsolódó társadalmi gyakorlat két nagyon eltérő formáját figyelhetjük meg a vizsgált kiköltöző családok esetében. Míg egyik oldalon egyfajta retraditionalizáció zajlik, visszatérés a hagyományos egykeresős családmmodellhez, ahol a férfi a család külső, míg a nő a belső életének irányítója és a család élete a nemi szerepek mentén szerveződik, addig a másik esetben a tradicionális család és nemi szerepek újraértelmezését, revitalizációját figyelhetjük meg. A feleség és anya, mint a családi élet aktív és meghatározó szereplője jelenik meg. A tradicionális nemi szerepek megélése a vidéki élet fontos eleme, a családtagok rekreációjának forrása.

A tradicionális női szerepnek szimbolikus erejéből adódóan az eltérő társadalmi gyakorlatok ellenére rendkívül magas a presztízse ezekben a családokban. Ez pedig alapvetően eltér a tradicionális falusi családon belüli viszonyoktól, ahol a férfiúi, apai tekintély volt a jellemző, és a férfitevékenységnek általában magasabb volt a presztízse. A kiköltözők tehát újraértelmezik a vidéki családi életet, új szimbolikus tartalommal töltik meg, és a tradicionális nemi szerepeket új jelentésekkel és formákkal ruházzák fel. Ezek az újraértelmezett tradicionális családi életformák és tevékenységek nem a helyi társadalom és gazdaság struktúrájából erednek. Forrásuk a városból kiköltözők vidék reprezentációja, idilli vidékképe. A kiköltöző családok a meglévő vidékképekhez keresnek megfelelő életteret a város környéki vidéken, ahol az elképzeléseik szerint alakítják mindennapi életüket.

A vidékkép tradicionális családi élethez kötött eleme meghatározza a kiköltözők mindennapi életét, a vidéki térben zajló társadalmi gyakorlatát. Ezek a családok vidéki mindennapi világukat a családi élethez kapcsolódva konstruálják, amelyben a hagyományos nemi szerepeket, és ezen belül is hangsúlyosan a női szerepeket, mint a rekreáció forrását élik meg. A tradicionális női szerepek, a nőiesség a vidéki élet szimbóluma. Ennek következtében a nők családon belüli pozíciója, tradicionális nemi szerepeik felértékelődnek. Mindez új jelentéssel ruházza fel a tradicionális nemi szerepeket és a tradicionális vidéki családi életet.

A városi kiköltözők vidékképének tehát fontos eleme a hagyományos családi élet, amely mindennapi életükben, a vidéki élet megélésében és konstrukciójában erőteljesen kapcsolódik a tradicionális nemi szerepek megéléséhez. A városból kiköltözők vidékképe azt generálja, hogy mindennapi gyakorlatukban hangsúlyos szerepet kap a férfiasság, és még inkább a nőiesség, ugyanakkor szemben a tradicionális falusi társadalmakkal ez nem jelenti a két nem nemi szerepek mentén történő elkülönülését, a kiköltöző családok férfi és nőtagjai nem mozognak külön, a nemüknek megfelelő szférában a helyi közösségben. A vidékre költöző családok mindennapi világának központi szférája a család, amelynek vidékiséget, idilljét a tradicionális nemi szerepek is szimbolizálják.

Összegzés: a családi élet retraditionalizációja

A Budapest környéki falvakba költöző családok és családon belüli viszonyaik vizsgálata azt mutatja, hogy a kiköltözés hatással van a nők és férfiak identitására, önpercepciójára is. Ennek két összetevője van: az egyik a vidékről alkotott általános kép, a másik a saját helyzetük értékelése. Jellemzően falun élő városi családként (családanya és családapaként) definiálják önmagukat. Számukra a vidék a családi élet szimbóluma, vidékképük alapelvei a nyugalom, a biztonság és egészséges élet, tehát a vidékhez kötődő individuális értékek. Alapigényük vidéken a család jólétének és életterének biztosítása. Közösségi kapcsolataik alapját a szomszédsági, barátsági kapcsolatok jelentik. Mindennapi életük, munkájuk, fogyasztási szokásaik erőteljesen kötődnek a városhoz. Vidéki életüket a tradicionális családon belüli szerepek és döntően a hagyományos női szerepek szimbolizálják, a családanya és háziasszony szerepnek presztízs értéke van körükben. Mind reprezentációjában, mind mindennapi életében keverednek a retraditionalizáció és városiasodás elemei, mint ahogy keverednek ezek a folyamatok a város környéki vidéki térben és társadalomban. Mind társadalmi státuszuk, mind értékeik, mind igényeik, mind pedig identitásuk tekintetében új csoportját képezik a falvak társadalmának, akik a vidéki és városi lét, életforma és identitás határán helyezkednek el.

A család és vidék összekapcsolódása a kiköltözők vidékképében, vidék percepciójában egységesnek tekinthető, ugyanakkor a vidékképnek ez a markáns eleme nagyon eltérő társadalmi gyakorlatokat eredményez. A vidékkép központi eleme tehát a tradicionális család. Ugyanakkor az ezekhez kapcsolódó társadalmi gyakorlat két nagyon eltérő formáját figyelhetjük meg a vizsgált kiköltöző családok esetében. Az egyik oldalon egyfajta retraditionalizáció zajlik, visszatérés a hagyományos egykeresős családmodellhez, ahol a férfi a család külső, míg a nő a belső életének irányítója és a család élete a nemi szerepek mentén szerveződik. A másik oldalon a tradicionális

család és nemi szerepek újraértelmezését, revitalizációját figyelhetjük meg. A falusi család tradicionális, idilli képe nem csak azoknál a családoknál jelenik meg, akik a kiköltözést követően az egykeresős családmoddellre rendezkedtek be, de lényeges eleme azon kiköltözők vidékképének is, ahol a család mindkét felnőtt tagja dolgozik. A feleség és anya, mint a családi élet aktív és meghatározó szereplője jelenik meg. A tradicionális nemi szerepek megélése tehát a vidéki élet fontos eleme, a családtagok rekreációjának forrása a városból kiköltöző családok többsége számára.

Felhasznált irodalom

Agg, Jenny - Phillips, Martin (1998) Neglected gender dimensions of rural social restructuring. In: P. Boyle -K. Halfacree (eds.) *Migration into rural areas: theories and issues*, Wiley, London, 252-279. p.

Bajmócy Péter (2002) A „vidéki“ szuburbanizáció Magyarországon, Pécs példáján. *Tér és Társadalom*, Vol. 14. No. 2–3, 323–330. p.

Bell, David (2006) Variations on the rural idyll. In: P. Cloke-T. Marsden - P. Mooney (eds.) *Handbook of Rural Studies*, Sage 149-160. p.

Bossuet, Luc (2006) Peri-rural Populations in Search of Territory. *Sociologia Ruralis*, Vol. 46. No.3., 214-228. p.

Boyle, Paul - Keith Halfacree (eds.) *Migration into rural areas, Theories and issues*, Wiley, Chichester.

Brandth, Berit (2002) Gender Identity in European Family Farming: A Literature Review. *Sociologia Ruralis*, Vol. 42. No. 3., 181-200. p.

Cloke, Paul – Little, Joe (1997) (eds), *Contested Countryside Cultures: Otherness, Marginalisation and rurality*, London ; New York : Routledge

Cloke, Paul (1997) Country Backwater to Virtual Village? Rural Studies and 'The Cultural Turn'. *Journal of Rural Studies*, Vol. 13, No. 4, 367-375. p.

Cloke, Paul - Goodwin, Mark - Milbourne, Paul (1998) Inside looking out, outside looking in. Different experiences of cultural competence in rural lifestyles. In: Boyle, P. - K. Halfacree (eds.) *Migration into rural areas, Theories and issues*, Wiley 134 - 150. p.

Csapák Alex (2007) Az átalakuló Nagykovácsi. *Tér és társadalom*, No. 2. 109-116. p.

Csötte András - Kovács Imre (2002) A vidéki történet. In: Kovács Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A poszt-szocializmus vége*, Napvilág, Budapest, 219-309. p.

Csötte András (1999) A paraszti közösségtől a ruralitásig: A nemzetközi vidékkutatások utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája. *Szociológiai Szemle*, No. 3, 134-153. p.

Csurgó Bernadett - Megyesi Boldizsár (2006): Családi döntések, munkamegosztás és társadalomszerkezet. In: Kovács Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek, Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*, Budapest, Napvilág, 293-310. p.

Csurgó Bernadett (2002) Gazdaasszonyok és farmerfeleségek, Családi gazdálkodás Mezőtúron. *Századvég*, Vol 25. No. 2.

Csurgó Bernadett (2005) Házastárs és társ a mezőgazdaságban. Családi munkamegosztás és döntések a mezőgazdasági vállalkozó családokban. In: Palasik - Sipos (szerk.): *Házastárs? Munkatárs?, Vetélytárs?*, Napvilág Kiadó, Budapest, 115-128. p.

Csurgó Bernadett (2007) Képek és képzetek a mai magyar vidékről In: Kovács Imre (szerk.): *Vidékiek és városiak*, L'Harmattan - MTAPTI, Budapest 45-67. p.

Csurgó Bernadett (2008) Városi nők vidéken. Családi élet a budapesti agglomeráció falvaiban. In: Bakó B. - Tóth E. Zs. (szerk.) *Határtalan nők, Kizártak és befogadottak a női társadalomban*, Nyitott Könyvműhely Kiadó

Dagevos, Hans - Overbeek, Greet - Vader, Janneke (2004) *Consuming Rural Goods and Services, A Consumer-oriented Comparative Analysis*. LEI. Haag

Dövényi Zoltán - Kovács Zoltán (1999) A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. *Földrajzi Értesítő*, No. 1-2, 33-57.p.

Halfacree, Keith - Boyle, Paul (1998) Migration, rurality and the post-productivist countryside. In: Boyle Paul - Keith Halfacree (eds.) *Migration into Rural Areas: Theories and Issues*, Wiley, Chichester, 1-20. p.

Halliday, Joyce (1997) Children's services and care: a rural view. *Geoforum*, Vol. 28., 103-119. p.

Halliday, Joyce - Jo Little (2001) Amongst Women: Exploring the Reality of Rural Childcare. *Sociologia Ruralis*, Vol 41, No. 4, 423-437. p.

Hardi Tamás (2002) Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. *Tér és társadalom*, No. 3. 57-84. p.

Heather, Barbara - Skillen, Lynn - Young, Jennifer - Vladicka, Theresa (2005) Women's Gendered Identities and the Restructuring of Rural Alberta. *Sociologia Ruralis* Vol. 45 No. 1-2, 86–97. p.

Hugo, Graeme - Smailes, Peter (1985) Urban-rural migration in Australia: a process view of the turnaround. *Journal of Rural Studies*, 1, 11-30. p.

Izsák Éva (1996) Társadalmi folyamatok Budapest közigazgatási határának két oldalán. *Tér és Társadalom*, No. 2-3. 19-30. p.

Jávor Kata (1998) A nemi sztereotípiák továbbélése és a szocializációs modell alakulása a nemi szerepre nevelésben (A varsányi példa). In: *Népi kultúra - Népi Társadalom XIX. Társadalomnéprajzi Tanulmányok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 155-173. p.

Jetzkowitz, Jens - Schneider, Jörg - Brunzel, Stefan (2007) Suburbanisation, Mobility and the 'Good Life in the Country': A Lifestyle Approach to the Sociology of Urban Sprawl in Germany. *Sociologia Ruralis*, Vol. 47. No. 2, 148-171. p.

Koós Bálint (2007) A szuburbanizációs folyamat a magyar gazdaságban. *Közgazdasági Szemle*, No. 4. 334-349. p.

Kovách, Imre (2007) A múlt és jelen vidékképe. Bevezetés. In: Kovách, I. (szerk.) *Vidék- és falukép a változó időben*, Argumentum. 7-11. p.

Kovács Katalin (1999) A szuburbanizációs folyamatok a fővárosban és a budapesti agglomerációban. In: Barta Gy.-Beluszky P. (szerk.): *Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban*, Budapest, Regionális Kutatási Alapítvány. 91-114 p.

Little, Joe - Austin, Patricia (1996) Women and the Rural Idyll. *Journal of Rural Studies*, Vol. 12 No.2., 101-111. p.

Mathieu, Nicole - Gajewski, Philippe (2002) Rural Restructuring, Power Distribution and Leadership at National, Regional and Local Levels: the Case of France. In: Halfacree, K. - I. Kovách - R. Woodward (eds.) *Leadership and Local Power in European Rural Development*, Ashgate, Aldershot, 122-144. p.

Murdoch, Jonathan - Day, Graham (1998) Middle class mobility, rural communities and the politics of exclusion. In: Boyle, P. - K. Halfacree (eds.) *Migration into rural areas: Theories and issues*, Wiley, 166-214. p.

Murdoch, Jonathan - Marsden, Terry (1994) *Reconstituting rurality: the changing countryside in an urban context*. London: UCL Press. 272 p.

Nagy Olga (1989) *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák*. Gondolat, Budapest

Short, Brian (2006) Idyllic ruralities. In: P. Cloke-T. Marsden-P. Mooney (eds.): *Handbook of Rural Studies*, 133-148. p.

Timár Judit - Váradi Mónika Mária (2000) A szuburbanizáció egyenlőtlen fejlődése az 1990-es évek Magyarországon. In: Horváth Gy.- Rechnitzer J. (szerk.), *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*, MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs, 153-175. p

Timár Judit (2001) Mégis kinek az érdeke? - Szuburbanizáció a kapitalizálódó Magyarországon. *Földrajzi Konferencia*, Szeged

Utasi Ágnes (1995) Középosztály és életstílusok. *Társadalmi Szemle*, 50. 3-13p.

Whatmore, Sarah (2004) Az európai falusi nemi viszonyok elméleti jellemzése. In. Neményi Á. (szerk.): *Faluszociológia*, Kolozsvár, Stúdium Kiadó, 350-360. p.

CZIBERE IBOLYA: SZOCIALIZÁCIÓS HATÁSOK A CIGÁNY CSALÁDOK ÉLETÉBEN

Jelen tanulmány¹² azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy milyen szocializációs hatások érvényesülnek a cigány, elsősorban oláh cigány családok életében, a szocializáció hogyan hat a cigány gyermekek iskolai eredményeire. Elsőként a szocializáció fogalmát járjuk körül, majd az oláh cigányok családi életének rövid bemutatásával foglalkozunk. A cigányság oktatástörténeti vázlatának megismerése után, a témában készült főbb kutatási eredményeket ismertetjük a cigány gyermekek oktatási részvételével kapcsolatban.

Szocializáció

Szocializáció alatt azt a folyamatot értjük, amelyben az egyén megtanulja a környező társadalom kultúráját, értékeit, normáit, magatartási szabályait, szokás- és hagyományrendjét, vagyis azt, hogyan kell az adott társadalomban élnie és tevékenykednie (társadalmi tanulási folyamat). E folyamat lényeges része annak megtanulása, hogy az egyéntől különféle helyzetekben saját csoportjának tagjai, illetve a társadalom egésze milyen magatartási formákat vár el, tart helyesnek, valamint fordítva, hogy ő (az egyén) mit várhat el a csoport és a társadalom tagjaitól. E folyamat eredményeként megtanul alkalmazkodni a követelményekhez, vagyis a viselkedésében bizonyos fajta automatizmus alakul ki. John A. Clausen szerint „ (...)a szocializáció feltételezi, hogy az egyén hajlamossá váljék arra, hogy készségesen alkalmazkodjék a társadalom, illetve azon speciális csoportok szokásaihoz, amelyekbe tartozik.” (Clausen, 1968,4) Mindezen értékek, normák stb. elsajátítása két úton történhet: utánzás következményeként és céltudatos oktatás eredményeként. Utánzás esetén a szocializáló úgy ad mintát a szocializálandónak, hogy közben viselkedését nem befolyásolják nevelési célok. A szocializált személy pedig anélkül igyekszik a kapott (általa észlelt) mintához hasonlítani, illetve hasonló módon viselkedni, hogy erre a környezetéből bárki is kényszerítené. A céltudatos oktatás során a szocializáló személyt bizonyos konkrét, meghatározott célok vezetik. E célok elérése érdekében jutalmazhat, vagy büntethet. A szocializált személy – annak érdekében, hogy jutalmazásban részesüljön, vagy a büntetést elkerülje – igyekszik a kapott utasításoknak megfelelően viselkedni, tevékenykedni.

¹² Jelen tanulmány Czibere Ibolya: *Hagyomány, kultúra, szocializációs hatások a cigány családok életében* In.: Béres Csaba (szerk.): *Kirekesztődés vagy integrálódás?* Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 2002 (pp. 106-132) írása alapján készült.

Természetesen jutalmazás vagy büntetés az utánzás során bekövetkező viselkedést is követheti, s ez erősítheti, vagy gyengítheti a szocializált személy által követett példa hatását. Tehát a szocializáció folyamatában kombinálódhat a kétféle tanulási forma.

Csecsemő- és kisgyermekkorban a szocializáció legfőbb színtere a család. A családi szocializáció jelentős része utánzás útján megy végbe, vagyis a gyermek viselkedésében a szülő(k) szolgál(nak) modellként. De a kognitív (megismerő, gondolati-fogalmi) tartalmak terén is a család szerepe a meghatározó. A folyamat a beszéd, a nyelv megtanulásával kezdődik, majd folytatódik a világ dolgainak elrendezésére szolgáló ún. logikai struktúrák kialakulásával. Ezek természetesen társadalmi elemek és elvárások, de normális esetben ezeket is a család közvetíti az egyénhez.

A szocializált azzal, akit utánoz, általában azonosul is. Ugyanis nem mindegy, hogy ezek a közvetített tartalmak mennyire válnak az egyén sajátjává, vagyis mennyire interiorizálódnak. A közvetített ismereteket, értékeket, normákat, magatartási szabályokat lehet úgy is elfogadni, hogy az egyén ezeket nem érzi sajátjának, nem azonosul velük, és csak külsődlegesen fogadja el azokat. Ez azt jelenti, hogy az egyén ismeri a szabályokat, hajlandó azokat betartani, de csak azért, hogy a környezetével való konfliktust elkerülje. Valamely érték vagy norma igazán akkor tud erős lenni, ha interiorizált, vagyis ha az egyén személyiségének részévé vált. Márpedig interiorizáció legnagyobb valószínűséggel csak a család által közvetített elemek esetében következik be, ugyanis ekkor alakulnak ki azok a vezérlő értékek, amelyek egész további életét megszab(hat)ják.

A szocializáció azonban nem csak a családon belül zajlik, ugyanis ennek a folyamatnak részesei a - családokat körülvevő különböző szintű és jellegű - közösségek, a társadalmi intézmények (pl. iskola), a kortárs csoportok, és a tömegkommunikációs eszközök is.

Témánk szempontjából - a családon kívül – az iskola az egyik legfontosabb szocializációs közeg, amely a gyermekek számára egyben az első szelekciós színtér is.

Ezen szempontok alapján most már értelmezhetők a cigány családokban zajló szocializációs folyamatok.

Oláh cigányok családi élete

Stewart, M. 1984 októberétől 1985 decemberéig antropológiai terepmunkát végzett magyarországi oláh cigányok körében. Több mint egy évig élt közöttük, s tapasztalatait a *Daltestvérek* című munkájában foglalta össze. Eredményeit 1987-ben a *Valóság* c. folyóiratban is publikálta. Ennek segítségével az oláh cigányok élete a maga valójában - hitelesen - tárulhat elénk. (Stewart, 1987)

Leírása alapján családi életüket alapvetően meghatározza, hogy az oláh cigányok szinte mindig cigányokkal kötnek házasságot, főleg harmad-unokatestvérekkel vagy még közelebbi rokonokkal. A cigány nagycsaládok egy-egy nagyobb esemény vagy ünnep alkalmából (esküvő, keresztelő, temetés, lóvásár stb.) rendszeresen összejönnek. A családok mindennapi ellátásának gondja a nőké, mint ahogy a múltban is az övéké volt. Mindezt azonban úgy kell megoldaniuk, hogy ez a lehető legkevesebb pénzbeli ráfordítást igényelje. Ezzel szemben a férfiak presztízsét éppen az emeli, ha pénzüket könnyelműen és magamutogatóan elkölthetik (pl. szerencsejátékra).

Jelentős anyagi különbségek vannak közöttük, ennek ellenére a férfiak között semmiféle rangsor (sem formális, sem hallgatólagos) nem alakult ki. Annál inkább van alá- fölérendeltségi viszony a nők és a férfiak között, pl. a férfiak mennek elől az utcán, az asszonyok és a gyerekek pedig utánuk. A férfiak beszélgetésébe az asszonyok és a gyermekek nem szólhatnak bele, csak ha kérdezik őket stb.

Stewart azt is kifejezésre juttatta, hogy ez a cigány kultúra nagyban hasonlít a magyar társadalom egykori szegényparaszti szubkulturáihoz. És valóban, Kiss Lajos néprajzkutató így jellemzi a XIX. századi magyar szegénycsaládot: "A régi világban az volt a szokás, hogyha a szegény ember családotól ment az utcán, mindig a férfi ment elől, egyedül, utána három lépéssel követte az asszony a gyerekekkel. A tény az, hogy a szegény család középpontja, összetartója az asszony, aki nélkül nincs családi élet. E mellett azonbantúlzás nélkül elmondható, hogy a család fenntartásáért folytatott küzdelemben többoldalú munkát végez, mint a férfi." (Kiss,1981,64)

Az oláh cigányok úgy gondolják, hogy a nem cigányok (gádzsók) megvetik őket. Ők maguk a gádzsókat fennhéjázóknak és gyakran sznoboknak tartják. A többségi kultúra nagy részét vagy számukra értelmetlennek, vagy egyszerűen nemkívánatosnak tekintik. Különös ellenszenvet

éreznek azokkal a romungró (nem cigányul beszélő) cigányokkal szemben, akik bár láthatólag cigányok, meg akarnak szabadulni ettől a megnevezéstől. A hagyományos oláh cigány családokban több generáció él együtt. Családi kapcsolataik erősek. A rokonok nagyon erős szálakkal kötődnek egymáshoz, igaz ez szinte minden cigány családnál megfigyelhető, bármilyen nyelvet is beszéljen. A családok ellátása tekintetében a nőkre hárul a domináns szerep, hiszen többnyire az ő dolguk az anyagi háttér biztosítása, a háztartási munkák végzése és a gyereknevelés. Egy ilyen családban, ahol menyek, vők, nagyszülők, szülők, gyerekek élnek együtt, mindenki egyenrangú, senki sem parancsol a másiknak és minden közös. Az évszázadokon át beidegződött máról-holnapra élés ma is fellelhető hatása, hogy pénzüket amint megkapják, rögtön el is költik, vagyis beosztással nem nagyon élnek.

A kutatások szerint az oláh cigányok részesítik leginkább előnyben a rokonok közötti házasságot, ezért igyekeznek a saját vicájukból (nemzetség), vagy ha ez valamilyen okból nem lehetséges, az anya vagy a nagyanya vicájából kiválasztani leendő feleségüket. Ebben a folyamatban az *apa* fontos kötelessége, hogy fia házasságát megszervezze. A családok között az egyik legfontosabb megbeszélni való, hogy a lány apja milyen árat kér a menyasszonyért. A menyasszonypénz intézménye már több helyen kihalt, de ahol még létezik, ott rendkívüli jelentőséggel bír. A menyasszonypénz megfizetése egyébként nem egy kereskedelmi ügylet, ez inkább egy kölcsönösséget, viszonyosságot elismerő gesztus, melyet a fiú családja azért tesz, mert nem tud a lány szüleinek cserébe egy másik lányt adni. A lányt mindig az apától kell feleségül kérni. A fiatalok érzelmeinek kibontakozását senki nem veheti észre, így az udvarlás feltűnésmentes, szemérmes folyamat. Ennek következménye, hogy egymással a fiatalok egyáltalán nem figyelmesek. A házastársi hűséget nagyon szigorúan vették és veszik, de csak a nő hűtlenségét büntetik szigorúan. Ha válásra kerül a sor, a gyerekek az anyánál maradnak, illetve a nagyszülők veszik át a gondozást.

Az oláh cigányok életében a gyermekeknek különleges helyük, szerepük van, amely megmutatkozik családi nevelési szokásaikban is. A gyermek ugyanis a családi szocializáció révén vezetődik be abba a kettős kultúra-rendszerbe, amely őt egyrészt közvetlenül (a cigány kultúra), másrészt közvetve (a többségi kultúra) körülveszi. A cigány gyermekek szocializációs problémája azonban nem úgy jelentkezik, hogy „rosszul” szocializálódik saját csoportjában, hanem úgy, hogy „másképp”, mint amit a többségi társadalom elvár tőle.

Ez több dologban is megnyilvánul. Forray R. Katalin és Hegedűs T. András jómódú, városi kereskedő (oláh) cigányok körében végzett kutatásainak eredményeiből ismerjük, hogy pl. az oláh cigány családok idővel történő gazdálkodása eltér a nem cigányokétól (Forray-Hegedűs,2000). A gyerekeknek nincs időhöz kötött napirendjük, akkor esznek, akkor játszanak stb., amikor nekik tetszik. Ugyancsak fontos jellemzője a nevelésnek, hogy a szülők úgy érzik, csak akkor tesznek jót a gyerekeknek, ha mindazt, amit megkívánnak, azonnal meg is adják nekik. Nevelési módszereikben egyfajta következetlenség érvényesül, hiszen a gyerekekkel szemben támasztott követelményeiket folyamatosan változtatják.

Jövőjüket tekintve ez számos negatív következménnyel járhat, a szerzők szerint pl. kevés esély marad arra, hogy kialakuljon az a biológiai óra, amely alapja lehetne a későbbi rendszeres életnek. Nevelésük nem a jutalmazás-büntetés rendszerére épül, hanem inkább a modellkövetésre (vagyis a céltudatos oktatás helyett leginkább az utánzás technikái révén szocializálódnak). Mindezek miatt eleve hátránnyal indulnak a magyar iskolarendszerben.

A cigánylányok helyzete az oláh cigányok közösségein belül igen ellentmondásos. A fiúk és a lányok között ugyanis kb. 7-8 éves korukig nem tesznek különbséget, vagyis a lányokat ugyanúgy nevelik, mint a fiúkat. A klasszikus, telepen élő oláh cigány családokban a teljes családnak szigorúan meghatározott feladatrendszere van. A fiúk általában a lábas jószágok körüli teendőket végzik, a lányok pedig vigyáznak a kisebb testvérekre, főznek, takarítanak, háztartást vezetnek, vagyis az anyák feladatait látják el.

A lányok kb. 12 éves koruktól, illetve az első menstruáció jelentkezésének idejétől szigorú szülői (általában anyai) felügyelet alá kerülnek. Ekkortól a kislányok fiúkkal nem játszanak, fiús közösségben nem vesznek részt, hosszabb időre csak az anyával vagy idősebb nővérrel hagyják el a házat, szórakozóhelyekre nem járnak. A változás jelei az iskolában is hamar felfedezhetők. A gyermekek (fiúk és lányok) számára természetes folyamatként ugyan, de (11-12 éves korukban) „kicsinyített felnőtté” (Forray-Hegedűs,2000, 268) válnak. Ekkor van a legnagyobb kockázata annak, hogy a gyermekek, főleg a lányok elveszítik az iskola iránti érdeklődésüket. Ekkortól ők már – bár az iskolában továbbra is kénytelenek gyerekstátuszban maradni – felnőtt problémákkal is küzdenek (a házastárs kiválasztása, lakás stb.).

A makacsul továbbélő, túlságosan korán megkötött házasságok okait keresve Hegedűs T. András azt a magyarázatot találta, hogy „minden olyan kisebbségi csoport, amely fenyegetettnek érzi magát és elég nagy ahhoz, hogy belsőleg strukturálódjék, szorosra zárja sorait. Hajlamos arra,

hogy régi viselkedésmintákat konzerváljon (akár fel is élesszen), a szegregációra adott válaszként bezárkózzon és kirekesszen.” (Hegedűs T.,1996, 443) Mivel a cigányok között a nők azok, akik összetartják a családot, a nemzetséget, a szerző véleménye szerint egy ilyen csoport csak akkor engedi ki őket (és hagyja tanulni), ha elég erős ahhoz, hogy ekkora veszteséget elviseljen. Ha viszont nem így van (vagyis a közösség nem elég stabil, vagy gazdag), kénytelen a nőket a hagyományos női szerepekbe visszakényszeríteni annak érdekében, hogy fenntarthassa és reprodukálhassa önmagát.

A cigányság oktatástörténeti vázlata

Kemény István történeti kutatása (Kemény, 2001) alapján nyomon követhetők azok a folyamatok és fordulópontok, amelyek a cigányság oktatásában mérföldköveket jelentettek. E szerint a cigányság egyes csoportjai a XIX. század végén, XX. század elején kerültek kapcsolatba először a magyar iskolarendszerrel. Ekkor a cigány gyermekek kb. 31 %-a járt iskolába, ezen belül a romungro gyerekek kb. 40 %-a, az oláh cigány gyerekek kb. 10 %-a, a beás cigány gyerekek közül viszont senki sem. A beás gyerekek nem is járhattak, hiszen egyrészt erdei telepeken éltek, nagyon messze a falvaktól, másrészt nem beszélték a magyar nyelvet. Egyébként az iskola és az otthon közötti távolság a romungro és az oláh cigány gyermekeknek is problémát jelentett. Nagyon sokan közülük éppen ezért nem tudtak iskolába járni. Azok, akik részt tudtak venni az alapfokú oktatásban, átlagosan kb. 2 vagy 3 osztályt végeztek, és csak nagyon kevesen 4 osztályt. Kemény István emlékeztet rá, hogy ebben az időben a többségi társadalom gyermekei is átlagosan 4 osztályt végeztek, mert 10 éves koruktól dolgozni kezdtek.

A két világháború közötti időszakban nőtt az iskolába járó cigány gyermekek aránya, még hozzá a korábbi 31 %-ról kb. 50 %-ra. Ezen belül a romungro gyerekek 60%-a, az oláh cigány gyerekek 40 %-a és a beás cigány gyerekek szintén 40 %-a vett részt az oktatásban. A többség azonban - a 8 osztályhoz képest - most is csupán 2-3 osztályt fejezett be, azt is nagyon sok kimaradással, hiányzással.

1945-től fordulat következett be, melynek eredményeként folyamatosan csökkent az iskolába nem járó cigány gyermekek aránya. A '60-as évek elején már „csupán” 9 %-uk nem vett részt iskolai oktatásban. Ez a 9 % is eltérően oszlott meg az egyes cigány csoportok között: a romungróknál 6%, az oláh cigányoknál 17 %, a beás cigányoknál 10 %. Más arányokat találunk viszont akkor, ha azt vizsgáljuk, hány gyerek fejezte be, a most már kötelezően 8 osztályos általános iskolát (a kötelező nyolcosztályos iskolát 1940-ben iktatták törvénybe, de csak 1945 augusztusában tették általánossá, mindenki számára kötelezővé). Az '50-es évek elején ez az arány 11 % volt, de még a

'60-as évek elején is csak 26,6 %. Tehát a helyzet nem sokat változott, hiszen a cigány gyermekek többsége csak 4 osztályt, vagy kevesebbet végzett, és (ahogy Kemény István hozzáteszi) gyakorlatilag analfabéta maradt.

Az iskolába nem járó roma gyermekek aránya az ezt követő időszakokban is folyamatosan csökkent: a '60-as évek vége felé 6 % volt, a '70-es évek második felében 2 %, a '80-as évek első felében pedig már „csupán” 1 %. Ezzel párhuzamosan a 8 osztályt végzettek aránya is folyamatosan növekedett. Szakközépiskolákba és gimnáziumokba azonban ennek ellenére a '70-es és '80-as években csak nagyon kevesen jutottak be, azoknak a fele pedig le is morzsolódott. Így 30 éven keresztül mindössze 1-2 % érettségizett le egy-egy évfáratból.

1989 után változni kezdett a helyzet. Kemény István 1993-as vizsgálatából kiderült, hogy a 20-29 éves korosztályon belül a cigány fiatalok 3 %-a leérettségizett. Ennél is jelentősebb, hogy az 1992/93-as tanév végén, az általános iskola befejezése után, a cigány tanulók kb. 10 %-a tanult tovább szakközépiskolában és 0,6 %-a gimnáziumban. Az 1998/99-es tanévben a nyolcadik osztály után, a cigány tanulók 15,4 %-a tanult tovább szakközépiskolákban, 3,6 %-uk gimnáziumokban, 56,6 %-uk szakmunkásképzőben, 9 %-uk szakiskolákban, 15 %-uk viszont sehol sem. Az elmúlt évtizedben a roma fiatalok aránya megnövekedett a szakképzésben és az érettségit adó középiskolákban is. Havas–Kemény–Liskó 2002-es adatai alapján az 1990-es évek végén a befejezett általános iskolai végzettségű roma fiatalok közel 60%-a szakmunkásképzőben, kb. 20%-a pedig érettségit adó középiskolában tanult tovább. Liskó Ilona által 2002-ben és 2005-ben vizsgált középiskolás roma tanulóknak azonban csaknem 60%-a lemorzsolódott a kilencedik és tizedik osztályban. A roma fiatalok továbbtanulási arányainak növekedése tehát nem feltétlenül jelent ugyanekkora növekedést a középiskolai végzettség tekintetében is. Mindezek ellenére Janky és Kemény számításai szerint valószínűsíthető, hogy a középiskolát végzettek aránya néhány év múlva mégis eléri vagy meg is haladja a 20%-ot (Kertesi-Kézdi,2008)

A nyelvi szocializáció hatása az iskolai eredményekre

A magyarországi cigányság kb. 70%-a magyar anyanyelvű, a többiek pedig valamelyik cigány dialektust (oláh cigányok, kb. 20 %) vagy a román nyelv dialektusát (beás cigányok, kb. 10 %) beszélik. Bár a nem magyar anyanyelvű cigányok száma alacsonyabb, mint a magyar anyanyelvűeké (s ez a már régóta tartó nyelvváltás hatására ma is folyamatosan csökken), mégis ők az ország legnagyobb nyelvi kisebbsége. Radó Péter véleménye szerint „erről a tényről a közoktatás mindeztidáig nem vett tudomást. A cigány tanulók felzárkóztatásának még ma is egyik legfontosabb célja, hogy nyelvi értelemben „oktatható” állapotba hozza őket” (Radó,1997). Pedig

elsősorban az iskoláknak kellene alkalmazkodniuk az eltérő kulturális és nyelvi adottságokkal rendelkező cigány gyermekekhez. Harsányi Eszter és Radó Péter érvelésével egyetértve, a cigány tanulók iskolai sikertelensége valóban nem vezethető vissza egyetlen problémára, hanem ezek egymásra épülő, egymást generáló hatásairól van szó.

A cigány gyerekek iskolai sikertelenségeinek okait a következő tényezőkben látják: (Harsányi-Radó, 1997)

1. alacsony tanulási motiváció,
2. eltérő szocializáció,
3. rossz szociális helyzet,
4. nyelvi hátrány,
5. a cigánysággal szembeni előítéletek,
6. iskolán belüli szegregáció,
7. az alkalmazott programok alkalmatlansága,
8. az alkalmazott pedagógiai módszerek alkalmatlansága.

A roma gyerekek csoportja erősen felülreprezentált a halmozottan hátrányos helyzetűek között. Becslések szerint a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek nagyjából fele roma, és a roma tanulók majdnem kétharmada halmozottan hátrányos helyzetű (Kertesi-Kézdi, 2010).

1992-1993-ban az akkori Művelődési és Köznevelési Minisztérium statisztikái szerint az általános iskolákban tanuló gyermekek 7,12 %-a (kb. 74 000 fő) cigány származású volt. 2009-es vizsgálatok a roma tanulók arányát az általános iskola 8. évfolyamán önbevallás és külső megítélés alapján nyert adatok mentén 9-11 százalékra becsülték (Kertesi-Kézdi, 2009). A kompetenciavizsgálatokra épülő kutatás eredményei szerint a 8 osztályt elvégzett roma tanulók kb. 92% tanul tovább, míg ez az arány a nem-romák esetében magasabb, mint 99% (Kertesi-Kézdi, 2010).

Az általános iskolai tanulók aránya megyénként nagyon egyenetlen eloszlást mutat, hiszen az országos arányukhoz képest számarányukat tekintve felülreprezentáltak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (ehhez lásd még Fónay Mihály Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében végzett kutatását), Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Heves megyében, Nógrád megyében, Somogy megyében és Jász-Nagykun-Szolnok megyében. A cigány gyermekek 56 %-a, a nem cigány származású gyerekek 37 %-a tanult községi iskolákban. A cigány gyermekek 70 %-a olyan iskolákba jár, amelyekben az arányuk meghaladja a 10 %-ot. Ezzel szemben a nem cigány gyerekek kb. 50 %-a olyan iskolákba

jár, ahol a cigány tanulók aránya még a 2 %-ot sem éri el. Ez azt jelenti, hogy a cigány gyermekek iskolán belüli szegregációja még ma is nagyon erős (Kertesi-Kézdi,1996).

A cigány gyermekek iskolai *nyelvi problémája* összetett dolog, hiszen a legtöbb pedagógus szerint, nemcsak a kétnyelvű (cigány-magyar) vagy valamely cigány nyelvjárást beszélő, hanem a magyar anyanyelvű cigányok gyermekei is nyelvi nehézségekkel küzdenek. Erre a problémára a nyelvi szocializációs folyamatok elemzésével keresik a választ a kutatók.

Réger Zita szerint a cigány gyermekek nyelvi hátránya abból ered, hogy „a gyerekek számára elérhető, otthon elsajátított nyelvi mintából az írott nyelvvel, az írásbeliséggel való kapcsolat rendszerint hiányzik.” (Réger,1995) Következtetése szerint a cigány gyermekeknél elsősorban az iskoláskor előtti írás-olvasásra szocializálás hiányzik leginkább. A hagyományos cigány családok gyermekei ugyanis ebből szinte semmit nem sajátíthatnak el, mert az őket körülvevő tárgyi világban nincsenek ehhez szükséges megfelelő eszközök, pl. könyvek (a Forray-Hegedűs által lefolytatott vizsgálatok is ezt támasztják alá, ugyanis az iskolai eredményességet, és a gyermek tanulási motivációját, a család tulajdonában lévő könyvek száma jobban befolyásolta, mint az anya és az apa iskolai végzettsége).

Forray R. Katalin és Hegedűs T. András oláh cigányok körében végzett kutatásaik során kétféle nyelvi szocializációs stratégiát találtak: az egyik stratégia szerint, bizonyos családok cigány nyelvi környezetben nevelik a gyermekeket, mondván, hogy az iskolában majd úgyis megtanul magyarul. A másik stratégia szerint, bizonyos családok a gyermekekkel történő kommunikáció során a magyar nyelvet használják, mondván, hogy a családi és üzleti élet során úgy is megtanul cigányul. Mindkét esetben zavaró, hogy az ilyen családban felnövekvő gyermek egyik nyelven sem az „iskola nyelvét” beszéli.

Ennek kiküszöbölésére egyre több szakember hangoztatja, hogy a cigány gyermekek óvodai képzését a kötelező 1 évről fel kell emelni 3-4 évre (vagyis 3 éves kortól kellene az óvodai programokban részt venniük), mert csak ennyi idő alatt lehet megszerezni azt a tudást, amellyel már el lehet kezdeni az iskolát (Rigó, 1995). Életkori csoportok tekintetében elmondható, hogy a roma származású 3 év alatti gyermekek 1,6%-a, a 3-4 évesek 20,7%-a, a 4-5 évesek 25,9%-a, az 5-6 évesek 29,6%-a, a 6-7 évesek 19,7%-a, és a 7 év felettiek 2,4%-a jár intézménybe (Babusik,2003). Radó Péter szerint az alacsony óvodáztatás okai között szerepel, hogy a cigány szülők nagyon féltik a gyermekeiket, és nem szeretnék, ha az általuk biztosított védettségéből kikerülnének Ez

természetesen csak egy ok a sok közül, hiszen ezen kívül jellemző probléma még pl., hogy a szegény sorban élő cigány családok nem tudják megoldani az óvodai ruházat és egyéb felszerelések beszerzését (váltóruha, váltócipő, ágynemű, tornaruha, WC papír, szappan, festék, ceruzák, rajzlap stb.). Gondot jelent számukra az óvodai díj befizetése, több családban él még az a nézet, hogy ne menjen a gyermek óvodába, ha nincs kedve, a lányoknak úgysem kell annyit tanulniuk, stb. (Radó, 1997)

A sikeres iskolai teljesítménynek valóban jövőt befolyásoló szerepe van, ezért nem mindegy, hogy a cigány gyermekek mekkora esélyekkel indulnak, és meddig juthatnak el a magyar oktatási rendszerben. Kertesi Gábor erre irányuló kutatása során – a cigány gyermekek több mint 20 éves iskolai pályafutásának nyomonkövetésével – elszomorító eredményeket kapott (Kertesi, 1995). A tanulmány arra az alapgondolatra épül, hogy a cigányság társadalmi hátrányainak nagy része hatalmas iskolai lemaradásukból származik. Pedig ez az egyetlen csatorna, amelynek segítségével nagyobb eséllyel juthatnak munkához, magasabb jövedelmet szerezhhetnek, magasabb életszínvonalon élhetnek, magasabb várható életkort érhetnek meg, s mindezt jobb egészségi állapotban tehetik.

Mindebből többek között az következik, hogy a megfelelő iskolai végzettség elérésében keletkező esélyegyenlőtlenségek „kritikus pontja” a középiskolai továbbtanulás.¹³ Ezzel kapcsolatban a szerző megfontolandó javaslatot fogalmaz meg, mely szerint a középiskolai képzést mindenki számára kötelezővé lehetne tenni. Radikális változásokra van tehát szükség, hiszen véleménye szerint az elmúlt húsz év alatt semmilyen elmozdulás nem történt a cigányság iskolai hátrányainak csökkentése ügyében.

Óriási problémát jelent, hogy az általános iskolát végzettek között nagyon jelentős a funkcionális analfabéták száma, s ez is jelentősen csökkenti a cigány fiatalok továbbtanulási vagy átképzési esélyeit. Bár igaz, hogy az elmúlt időszakban (főleg a '80-as évektől) ugrásszerűen megnőtt a szakmunkásképzőt és az érettségit adó középiskolát végzettek aránya, a cigány népességen belül csupán 13 %-uk rendelkezik szakmunkás-bizonyítvánnyal és 1 %-uk érettségivel. (Hegyesiné et al, é.n) Ráadásul a szakmunkásképzők többsége olyan szakmákra képez, melyek iránt már évek óta alacsony szintű a kereslet.

A cigány gyermekeket nagyobb arányban oktató iskolák eredményességi mutatói sokkal gyengébbek a többi iskoláénál, amely tükröződik a magas bukás-arányban, és a jelentős számú túlkorosságban. A kutatást végző szakemberek megállapításai szerint az iskolai sikertelenség, és az

¹³ Hasonló eredményre jutott Fónai Mihály Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is (Fónai Mihály-Filepné Nagy Éva: Romák Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében; iskolázottság, gazdasági aktivitás, jövőkép, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2001/2. 166-190.)

iskolából történő korai kimaradás, elsősorban „szociokulturális” természetű okokra vezethető vissza. Az oktatás ugyan tandíjmentes, de ez nem jelenti azt, hogy az óvodáztatás, a tankönyvek, a taneszközök, az étkeztetés, az utaztatás stb. is ingyenes lenne. Márpedig a létminimum alatt élő cigány családok nem tudják vállalni ezeket a költségeket sőt, sok esetben gyermekeik pénzkereső tevékenységeire is szükségük van a fennmaradáshoz. (Hegyesiné et al, é.n)

További megállapítása a tanulmánynak, hogy a cigány gyermekek hátrányos szociális és egészségügyi helyzete nagyon gyakran késlelteti beiskolázásukat, ennek viszont az a következménye, hogy alapfokú iskoláztatásuk még inkább belenyúlik abba az életkori szakaszba, amikor a cigány gyermekek már felnőtt magatartásmintákat követnek. A cigány családok többsége ugyan ma már felismeri az iskoláztatás fontosságát, azonban tenni azért, hogy gyermeke sikeres iskolai karriert fusson be, alig tud. Ennek oka egyrészt a szülők iskolai sikertelenségében keresendő, másrészt viszont abban a konfliktushelyzetben, hogy az iskola a többségi társadalom intézménye, és nem a cigányságé. Ez megnyilvánul egyrészt abban, hogy az iskola a cigányság kultúrájától és hagyományaitól idegen elvárásokat fogalmaz meg a gyermekekkel szemben, másrészt pedig a nem cigány gyermekek és - nem ritkán - a pedagógusok előítéleteiben is. A szerzők véleménye szerint „a cigány gyerekek iskolaérettségére irányuló terápia csak abban az esetben lehet eredményes, ha az óvoda és az iskola alkalmassá válik arra, hogy képesek legyenek kezelni a szegénység szubkultúrájából és a kisebbségi csoporthoz való tartozásból fakadó másságot.” (Hegyesiné et al. é.n, 6)

Mindezen elgondolások megvalósíthatóságára azonban rácsafolni látszanak bizonyos szociológiai elméletek. Somlai Péter elemezte, hogy a modern iskolarendszer - a nyelvi kommunikáción keresztül - hogyan járul hozzá a társadalmi egyenlőtlenségek fenntartásához, és ezek újratermelődéséhez (Somlai, 1997). Azt találta, hogy az utóbbi 50 évben, a fejlett nyugati társadalmakban indított nagyszabású köznevelési programok, amelyek a gyermekek iskolai és tanulási esélyegyenlőtlenségeinek felszámolását tűzték ki célul, összességében kudarcot vallottak. Szempontunkból a legfontosabb példa - amelyet Somlai Péter említ -, hogy még azok az iskola-előkészítő programok sem váltak be, amelyekben már korán, egy éves kortól vettek részt a gyermekek, egészen az általános iskola kezdetéig. Körükben is az volt tapasztalható, hogy ezen programok hatása az iskola megkezdését követő egy-két éven belül „elenyészett”. Somlai Péter ezt úgy foglalta össze, hogy bebizonyosodott: „az iskolai pedagógia általában nem képes az iskolán kívül keletkezett hátrányok megszüntetésére és arra, hogy saját eszközeivel egyenlő tanulmányi esélyeket teremtsen a gyermekek körében.” (Somlai, 1997, 38)

Mindezt alátámasztja Pierre Bourdieu kulturális tőkééről és kulturális reprodukcióról szóló elmélete, valamint Basil Bernstein az egyenlőtlenségek családi és iskolai átörökítésének újraértelmezéséről szóló elmélete.

Bourdieu szerint az iskolák rejtetten kijelölik a tanulók helyét a társadalomban, és a látszólag objektív követelményeik révén be is láttatják a tanulókkal, hogy csak arra alkalmasak, amire az iskolai eredményeik őket predesztinálják. Ténylegesen - mondja Bourdieu - az iskolák a vizsgákon, az osztályozásnál a műveltségnek olyan elemeit értékelik, amelyeket a privilegizáltabb családok gyermekei otthonról hoznak magukkal, de amelyeket a hátrányosabb helyzetűek semmiképpen sem sajátíthatnak el az iskolában. Ez azt jelenti, hogy az iskolák – a teljesítmények mérhetősége (értsd: vizsgajegyek, osztályzatok) miatti igazságos értékelés-rendszerükbe vetett hitük alapján – burkolt társadalmi diszkriminációt valósítanak meg, és ezzel hozzájárulnak az egyes társadalmi pozíciók generációról generációra történő átörökítéséhez. Ezt nevezi Bourdieu a társadalmi egyenlőtlenségek újatermelésének (Bourdieu, 1978)

Kimutatható, hogy a társadalmi különbségek a gyermekek nyelvhasználatában is erősen megmutatkoznak. A nyelvi kifejezőképesség viszont lényeges tényezője az iskolai sikerességnek. Ugyancsak részét képezi ezen sikernek az, hogy a gyermek a családon belül mennyit találkozik az iskola által preferált, ún. „magas műveltség” egyes elemeivel (különórák, könyvek száma otthon, kulturális intézmények látogatása, családon belüli beszélgetési témák stb.). Bourdieu ezt a kulturális örökséget nevezte kulturális tőkének. Szerinte a kulturális tőke azt a célt szolgálja, hogy a privilegizált társadalmi helyzetben lévő rétegek megkülönböztessék magukat a többiektől.

Bernstein viszont korábban említett elméletében abból indul ki, hogy az iskolai teljesítmények szempontjából nem az otthon szerzett ismeretek mennyisége a legfontosabb, hanem az otthoni világban folyó nyelvi érintkezés módja. (Bernstein, 1971). Vagyis ő az iskola által újatermelt egyenlőtlenségek sorában a nyelvi készségekre helyezi a fő hangsúlyt. A gyermekek családjainak otthon használt nyelvezetét kommunikációs kódrendszerként felfogva, két nyelvi érintkezési rendszert különít el: a kidolgozott kódban és a korlátozott kódban kommunikálók nyelvi rendszerét. A kidolgozott kódban (felsőbb osztályok) a nyelv és a beszéd az elsődleges, a korlátozott kódban (alsó osztályok) pedig a nem verbális kommunikációs eszközök. A kettő közötti különbségek tehát a beszédtevékenységre vonatkoznak (performancia), és elsősorban a beszéd közben használt jelrendszerben mutatkoznak meg.

Ezek után a folyamatok újraértelmezésére van szükség, vagyis arra, hogy elgondolkodjunk, egyáltalán jó-e a probléma megfogalmazása, vagyis valóban abból kell-e kiindulni, hogy a cigány tanulók iskolai eredménytelenségeinek, kudarcainak okai kizárólag a családi háttér, a szocializációs

hiányosságok, a szülők alacsony iskolai végzettsége stb. Számomra létezik egy ettől sokkal szimpatikusabb hozzáállás, kiindulás is, amelyet Nahalka István fogalmazott meg. Az ő kiindulási pontja teljesen más. Konkrétan „a roma iskolázás problémáiért mindenekelőtt és túlnyomó mértékben a többségi iskolarendszer rugalmatlansága, a másság kezelésével kapcsolatban kialakult eredménytelen technikák a felelősek, s nem a roma közösségek. A pedagógiában leginkább elterjedt felfogásmód szerint a kudarcok okait a roma gyerekek alkalmazkodási problémáiban kell keresni. A legtöbb esetben fel sem merül, hogy pont fordítva: az iskolának kellene alkalmazkodnia a roma gyerekekhez.”(Nahalka, é.n,2)

Jelenleg – Nahalka szerint – a cigány gyermekek iskolai eredményességét negatívan befolyásoló pedagógiai kultúra legfőbb elemei közé tartozik: 1)A felelősség áthárítása, vagyis a pedagógusok „sopánkodása” azon, hogy a cigány gyermekek nem rendelkeznek azokkal a képességbeli, tudásbeli, magatartásbeli, attitűdbeli előfeltételekkel, amelyekkel rendelkezniük kellene ahhoz, hogy egyáltalán foglalkozni lehessen velük. 2) A tanítók többsége elvárja egy iskolába lépő gyermektől, hogy képes legyen megfelelő erősségű és időtartamú figyelemkoncentrációra, teljesítse az utasításokat, rendelkezzen megfelelő attitűdökkel a tanulással kapcsolatban, legyen motivált és aktivizálható, magatartása legyen tisztelettudó, tartson be bizonyos viselkedési szabályokat, olyan készségekkel, birtokában legyen azon ismereteknek, amelyeket hat éves korra a tanítók szerint már minden gyermeknek meg kell szereznie (pl. egyszerűbb fogalmak), olyan szinten ismerje a magyar nyelvet, amely az iskolai információk fogadását lehetővé teszi.

Mindezekkel szemben a roma gyermekek sajátos szocializációja (az átlagosnál sokkal erősebb anyai szeretet és gondoskodás hatása, a gyermeki tevékenységek szabadsága a cigány közösségekben, a bevonódás a család életébe, az egyenrangúság a felnőttekkel stb.) olyan eredményeket produkál, amely szinte természetesen ütközik bele a merev iskolai értékrendbe, és amelynek egyenes következménye: a normáknak való nem megfelelés. Természetesen egy cigány gyermeknek is el kell tudnia sajátítania az egyre hosszabb idejű koncentrációt, meg kell ismernie a tanulás értelmét, meg kell ismernie azokat a szokásokat, amelyek egy másik kultúrában az emberek kapcsolati viszonyait irányítják, meg kell tanulnia bizonyos ismereteket, fejlődnie kell bizonyos képességeinek, készségeinek. De ahhoz, hogy ez a szocializációs folyamat sikeres lehessen, az iskolának bizonyos feltételeket biztosítania kell. Egyrészt az iskolának tudomásul kell vennie, hogy ezen a szocializációs fázison a cigány tanulók többsége az iskolába lépésekor esik át. Másrészt: a szocializációs folyamat a cigány gyermekek meglévő kulturális bázisán mehet végbe,

hiszen úgy nem lehet sikeres, hogy közben a cigány gyermekek kultúrájával szemben kirekesztő, Harmadrészt abból az alapelvből kell kiindulni, hogy „itt nem két hierarchikus rendbe helyezhető kultúráról van szó, vagyis, hogy a roma kultúra a többségi kultúrának alárendelhető lenne, hanem két egyenrangú norma- és értékrendszerről, amelyek a társadalmi csoportok számára adott problémák specifikus megoldására alakultak ki, így valójában össze sem hasonlíthatók, legfeljebb egymás mellé helyezhetők.” (Nahalka, é.n, 12)

Összegzés

A szociálpszichológiából jól ismert tény, hogy ha egy társadalmon belül bizonyos kisebbségi létforma tartós, annak következményei is azok lesznek. Ez abból ered, hogy egy diszkriminált személyiség vagy lázad, vagy kompenzál. Ebben a folyamatban a klasszikusan megjelenő tünetek (frusztráció, elfojtás, kivetítés, kisebbségi érzés, öngyűlölet stb.) a cigányság esetében sajátosan jelentkeznek. Ez a kisebbség ugyanis, az öt évszázadok óta sújtó diszkrimináció ellenére sem lázad. Túlélésre szolgáló eszközrendszerük (hagyományaik, kultúrájuk, anyanyelv, a konfrontáció kerülése, stb.) immunissá tette őket a többségi társadalom hatalmi és egyéb rendszereivel szemben. A szocializmus időszakában megszerzett jogaik – a teljes foglalkoztatottság és a mindenkit befogadó szociális ellátórendszer – révén viszonylagos védetségben, viszonylagos létbiztonságban élhettek, melynek következményeként gyors ütemben kezdték elhagyni azokat a korábban említett szokásokat, kulturális elemeket, amelyek egykor a túlélésüket szolgálták. A rendszerváltást követően azonban változott a helyzet. A munkahelyek tömeges elvesztése és a kirekesztő jellegű szociális ellátórendszer következtében „a romák szinte egyik napról a másikra visszazuhantak az ötven évvel korábbi viszonyok közé, de most már eszköztelenül: szokásaiktól, hagyományaiktól, pszichológiai ’trükkjeiktől’ megfosztva kell szembenézniük a társadalmon-kívüliség tényével.” (ELTE BTK NI, é.n) A kirekesztettség a cigányság életében több szintén is megjelenik, melyek közül az egyik legfontosabb az oktatás. Az oktatás területén a legfőbb stratégia az lehet, ha a kirekesztésnek a gyermekkor lehető legkorábbi életszakaszában álljuk útját, vagyis az óvodáskorú gyermekek oktatására, nevelésére helyezzük a hangsúlyt. Az óvodai pedagógia egyik legfontosabb feladatává kell tenni (természetesen csak azokban az óvodákban, amelyekben jelentősebb arányban vannak cigány származású gyermekek), hogy programszinten foglalkozzon a magyar nyelvi hátrányokkal küzdő roma gyermekek nyelvi képzésével. Ugyanakkor – egyetértve Babusik Ferenc véleményével: „bármilyen külön óvodai képzés csak abban az esetben lehet sikeres (egyúttal politikailag korrekt), amennyiben nem jár együtt a roma gyerekek elkülönítésével. Következésképp, ki kell dolgozni

azokat az óvoda-specifikus programokat, amelyek interkulturális képzés keretében javítják a roma gyerekek magyar nyelvi készségeit.” (Babusik, 2000)

Irodalom

Babusik, F. (2000) *Az iskolai hatékonyság kulcs tényezői a romák oktatásában*, Delphoi Consulting

Babusik, F. (2003) Roma gyerekek óvodáztatása. In: *Új Pedagógiai Szemle*
<http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2003-06-ta-babusik-roma>

Bernstein, B. (1971). *Class, Codes and Control* (Volume 1). London: Routledge & Kegan Paul.

Bourdieu, P. (1978) *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése – Tanulmányok*, Gondolat, Budapest

ELTE BTK NI (é.n) A roma értelmiség képzése. Előtanulmány a roma értelmiség képzésének kérdésköréről folytatandó vitához, ELTE BTK Neveléstudományi Intézet, Cigánypedagógiai szakcsoport

Forray R. K. - Hegedűs T. A. (2000) Tradicionális családi nevelés és iskolai magatartás egy innovatív cigány közösségben Forray R. Katalin /szerk./: *Romológia-Cigánológia*, DIALÓG-CAMPUS Kiadó, Budapest-Pécs

Harsányi, E.-Radó P. (1997) Cigány tanulók a magyar iskolákban, in: *Educatio*, 48-59 p.

Hegedűs T. A. (1996) Kisebbségi nő család és társadalom között in: *Educatio*, 441-453. p.

Hegyesiné O. É.-Bohn K.-Fleck G.-Imre A. (é.n.) Modell-programok hatékonysága a középiskolás roma fiatalok körében, Világbank Magyarországi Regionális Képviselő, NGO tanulmányok 3. szám

Clausen, J.A. (1968) Socialization as a concept and as a field of study. In: John A. Clausen (szerk.): *Socialization and society*, Boston, Little, Brown and Co., 4. p.

Kemény I. (2001) A romák és az iskola, in: *Beszélő*

Kertesi G. – Kézdi G. (2008): A roma és nem roma fiatalok középiskolai továbbtanulása. Első eredmények a TÁRKI – Educatio Életpálya-felmérése alapján. In: Kolosi Tamás-Tóth István György (szerk.): Társadalmi riport 2008. Budapest, TÁRKI, p. 344-362.p.

Kertesi G. (1995) Cigány gyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon in: *Közgazdasági Szemle*, XLII. évf., 1. szám, 3065. p.

Kertesi G.-Kézdi G.(1996) Cigány tanulók az általános iskolában, In: *Cigányok és iskola*, Educatio Kiadó, Budapest

Kertesi G.-Kézdi G. (2009): A roma fiatalok általános iskolai eredményessége, középiskolai továbbtanulása és középiskolai sikeressége. Zárótanulmány. Az MTA-TKI „A közoktatás teljesítményének mérése-értékelése” programjának ROMA 608. számú produktuma.

Kertesi G.-Kézdi G. (2010): Iskolázatlan szülők gyermekei és a roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló az Educatio Életpálya-felvételének 2006 és 2009. közötti hullámaiból.

Kiss L. (1981) *A szegény emberek élete*, II. kötet, Gondolat Kiadó, Budapest

Kontra M. (2005) Alkalmas-e a cigány nyelv az oktatás teljes spektrumának lefedésére?
<http://www.amarodrom.hu/archivum/2005/akian.htm>

Nahalka I. (é.n) A roma gyermekek iskolai nevelésének helyzete. ELTE BTK Neveléstudományi Intézet Cigánypedagógiai szakcsoport

Radó P. (1997) Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról, Nyitott Társadalom Intézet

Radó P.(1997) Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról, NEKH, Budapest

Réger Z. (1995) Cigány gyerekek nyelvi problémái és iskolai esélyei in: *Iskolakultúra*

Rigó R. (1995) Tapasztalatok a cigány gyerekekkel foglalkozó intézményekben, in: *Iskolakultúra*

Somlai P. (1997) *Szocializáció*, Corvina Kiadó, Budapest

Stewart, M. (1987) „Igaz beszéd”- avagy miért énekelnek az oláh cigányok? In: *Valóság*, 47-64. p.

SZIKULAI ISTVÁN: PREVENCIÓ A GYERMEKJÓLÉTI SZOLGÁLTATÁSOKBAN

Tanulmányom témája a gyermekjóléti szolgáltatások prevenciós tevékenysége, amely véleményem szerint a szolgáltató tevékenység egyik legfontosabb eleme, mivel ezáltal tud megfelelni a szolgáltatás a jogszabály által előírt feladatának, vagyis annak, hogy elősegítse a gyermekek családban nevelkedését, támogassa a gyermekek szocializációját, és meggátolja a veszélyeztetettség kialakulását. Természetesen mondhatnánk azt is, hogy a gyermekjóléti szolgáltatás megléte, a szolgálat által végzett családgondozás, az egyéni esetkezelés is prevenció, hiszen általa megelőzhető a gyermek szakellátásba kerülése, azonban akkor már kialakult az a veszélyeztető helyzet, amely indukálja a családgondozás megindítását, míg a prevenciós szolgáltatások esetében pontosan ezeknek a veszélyeztető helyzeteknek a kialakulását kell megelőzni.

Fontosnak tartom azért is erről a tevékenységről gondolkodni, mivel az egyéni esetkezelés mellett néha úgy érzékelem, hogy mostohagyermek a prevenciós szolgáltatás. Kevésbé kapja meg azt a figyelmet, ami megilletné, és sok helyen nem is működik ilyen szolgáltatás. Tudom azt is, hogy nagyon sok ellenérvet fel lehet sorakoztatni a szabadidős programok szervezésével szemben, így nagyon gyakori ellenérv, hogy ezt csak jól felszerelt, sok szakembert alkalmazó szolgáltatások tudják biztosítani, mivel a kisebb, esetlegesen egyszemélyes szolgáltatásoknak a feladatuk ellátása mellett erre már nem marad sem idejük, sem energiájuk, az anyagi forrásokról nem is beszélve. Természetesen valóban szükséges a szakemberek, a tárgyi feltételek megléte a színvonalas prevenciós szolgáltatások működtetéséhez, azonban bizonyos szolgáltatások megvalósíthatóak akár egyszemélyes szolgáltatás esetében is. A másik gyakori ellenérv általában az, hogy ez nem feltétlenül a gyermekjóléti szolgálat feladata, hiszen a nevesített feladatok jó részét az oktatási intézményeknek, a közművelődési intézményeknek kellene megoldani. A gyermekjóléti szolgálat azonban nem abból a szempontból tekint a problémára, mint az oktatás, a közművelődés vagy más ágazatok szolgáltatásai, hanem sajátos gyermekvédelmi szemlélettel közelíti meg, amikor azt mondja, hogy mindent a gyermek jogainak érvényesülése, a gyermek mindenek felett álló érdeke szempontjából értelmez. Ebből következően a gyermekvédelem általában, és a prevenciós szolgáltatások különösen, minden gyermekre kiterjedő lehetőségeket kívánnak biztosítani, minden gyermeket megpróbálnak elérni.

A prevenciós programok célja

A Gyermekvédelmi törvény értelmében a szabadidős programok szervezése, kivitelezése, valamint az ezekhez való hozzájárás segítése az elsődleges prevenció egyik legfontosabb eszköze. Amennyiben a gyermeknek értelmes elfoglaltságot tudunk kínálni a szabadidejére a csavargás, csellengés helyett, akkor nagyobb az esélye arra, hogy a későbbiekben ne váljon klienssé. Megtanulja az idejét hasznosan eltölteni, lehetőséget kap egy másfajta értékrend elsajátítására, kortárs és egyéb segítő kapcsolatainak kiépítésére az iskolán kívül is, megtanul kommunikálni, elsajátít különböző (erőszakmentes) konfliktuskezelési technikákat, és még hosszan sorolhatnánk a lehetőségeket. Mindezeket úgy tudjuk nyújtani neki, hogy nem direkt módon „oktatva”, hanem a saját élmény megtapasztalásán, valamint a kortárs csoport ráhatásán keresztül indirekt módon válik belsővé. Az sem elhanyagolható hatás, hogy ezek a gyermekek megtapasztalják a közösséghez tartozás élményét is. Sok hátrányos helyzetű gyermekre jellemző az, hogy nem fogadják el őket, peremhelyzetben vannak a csoporton belül, saját közegükben verődnek össze, ami még inkább fokozza az elszigetelődésüket. Gyermekvédelmi szakember irányításával jó irányba befolyásolható ez a folyamat is. A legtöbb gyermekjóléti szolgálat ezzel tisztában van, de pénzhiányra hivatkozva kevés helyen valósul meg ez a prevenciós tevékenység. Ugyanakkor - ezzel ellentétben - a hosszú távú cél az, hogy évről évre bővüljön ez a lehetőség.

Véleményem szerint nem lehet csak az anyagiak hiányára hivatkozva nem teljesíteni ezt a törvényben is előírt feladatot. Nagyon sok program nem pusztán pénz kérdése, hanem odafigyelésé, szervezőképességé, személyes elkötelezettségé is. Persze nagyon fontos a pénz a programok kivitelezéséhez, de ezen kívül szükség van arra is, hogy a benne résztvevők elkötelezzék magukat a gyermekek ügye mellett. Nagyon sok munkát és utánajárást igényel az anyagi források, lehetséges támogatók felkutatása. Sokszor be kell vetni a személyes kapcsolatokat is. Ezt nem lehet elkötelezettség nélkül végezni. Tapasztalatom szerint, ha a lehetséges támogatók látják ezt az elkötelezettséget, könnyebben hajlanak arra, hogy megtalálják a módját a támogatásnak. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a prevencióra fordított pénz, hosszú távon többszörösen megtérül.

A szabadidős programok alatt a gyermekkel másfajta kapcsolat alakul ki, mint egy hagyományos családgondozás során. A tapasztalatokból le tudjuk szűrni azt, hogy a gyermek könnyebben fordul

segítségért, ha bajba kerül, vagy „mellesleg” mesél el olyan dolgokat, ami beavatkozást igényel. Az időben történő beavatkozással pedig meg tudtuk akadályozni azt, hogy később rosszabb helyzetbe kerüljön a család, vagy a gyermek. A gyermekeket, fiatalokat csak egy átfogó, és rendszeres programmal lehet segíteni, amihez megfelelő lehetőséget biztosítanak a szabadidős programok. A gyermekek segítése során alapvető fontosságú a bizalmuk megszerzése és megtartása, ami csak sok beszélgetéssel, rendszerességgel, odafigyeléssel lehetséges, az ezekhez szükséges együtt töltött időt is a szabadidős programok biztosítják.

A prevenciós programok célcsoportja

A prevenciós programok körében elsősorban a gyermekek számára szükséges szabadidős tevékenységeket szervezni. A programok a családban jelentkező nevelési problémák és hiányosságok káros hatásait enyhítik, illetve a nehéz anyagi helyzetben lévő gyermekek számára teremt lehetőséget a szabadidő hasznos eltöltésére. Így a programok már nemcsak a gyermekeknek, hanem a szülőknek is hasznos szabadidő eltöltést biztosítanak. A tevékenységek elsősorban a gondozott családok körére terjedhet ki (azon belül is főként a gyermekekre), de a cél az, hogy a programok a település minden gyermeke számára nyitva álljanak, valamint célszerű bekapcsolódni a települési rendezvényekbe is. Így érhető el, hogy a szabadidős programok minden, a településen élő gyermekre kiterjedjenek, ami által megvalósítható a jogszabályban meghatározott cél.

A prevenciós programok típusai

A prevenciós programok típusainak felsorolása természetesen nem normatív jellegű, hanem csak példálózó felsorolást tudunk adni ezekről a szolgáltatásokról. Ezeknek a programoknak jelentős része az alternatív napközbeni ellátások körébe tartozik. A gyermekek napközbeni ellátásának minősül az iskolai napközis ellátásban nem részesülő, különösen a csellengő, vagy egyéb okból veszélyeztetett tíz év feletti gyermekek számára nyújtott nappali felügyelet, foglalkoztatás, sport- és egyéb klubfoglalkozás, illetve játszótér, játéktár, játszóház keretében biztosított elfoglaltság. A szabadidős tevékenységek – a program formáját, rendszerességét tekintve – a következő fő csoportokra bonthatók:

Csoportokkal végzett tevékenység (heti, kétheti, illetve havi rendszerességgel)

A gyermekeknek szóló csoportfoglalkozások valamennyi korosztályt megcélözzák, az óvodától egészen a középiskoláig. A szülők részére biztosított programok elsősorban a

munkanélküli, gyermekeiket oktatási-nevelési intézménybe járató felnőtteknek szólnak. Ez természetesen lehet csoportokkal végzett szociális munka, pedagógiai ihletésű tevékenység vagy pszichológus által vezetett csoportos foglalkozás. A csoportokkal végzett szociális munka, a szociális munka egy irányzata, melyben azonos problémával rendelkező tagok csoportba szervezve, szerveződve demokratikus attitűddel, egységes cselekvéssel igyekeznek elérni kitűzött közös céljaikat. A szociális csoportmunka központi kérdése a megerősítés. Lényege a megerősítés folyamatának kezelése. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a szociális munkás célja, hogy a csoportban lévő egyénnel eljusson arra a szintre, hogy azok kompetensnek érezzék magukat saját életük irányításában, és átadjon minden olyan lényegi információt, tudást, készséget, ami ehhez szükséges. Jelenti ez továbbá, hogy a csoport egészének működése során a szociális munkás átadja a lehetséges és követendő együttműködési mintákat, megismerteti a tagokkal a csoport által alkalmazható érdekérvényesítési eszközöket és technikákat, illetve felelős támogatást ad ezek kipróbálásának és készség szintű begyakorlásának fázisában.

A csoportfoglalkozások körébe a következők tartozhatnak:

- Szerepjáték – klub működtetése: A középiskolás korosztály számára szabadidő tartalmak eltöltése, társas kapcsolatok alakulása során a résztvevők jobban megismerhetik önmagukat. A megértés, tisztelet, a másik elfogadása során fejleszti az empátiát és az önismeretet is. A közös játék során a kommunikáció fejlesztése, ismeretátadás is megvalósul. A szerepjáték a pszichodrárával rokon forma, de nem terápiás jellegű. Egy „mesélő” vezeti a csoportot, aki többnyire különböző történelmi korok eseményeit meséli el, a csoport tagjai különböző szerepeket (karaktereket) vesznek fel. A szerepek megfelelően játszanak el különböző eseményeket.
- Kortárssegítő csoport működtetése és képzés: A kortárscsoport működtetésének célja a megelőzés. A képzés 14-18 éves gyermekek részvételével nagymértékben segíti a prevenciós tevékenységet, mivel általa hatékonyabbá válik a munka. Kitüntetett szerepe lehet a gyermekek fejlesztésének is, amit elsajátítanak a képzés során. A képzés után további, az ifjúsági korosztállyal kapcsolatos szolgáltatás kialakítható, így kortárs – jelzőrendszer működtetése, további kortárssegítők kiválasztása, képzése, esetmegbeszélő csoport működtetése, megelőző programok koordinálása és megvalósítása és ifjúsági tanácsadás beindítása.
- Kreatív Műhely kézműves csoportfoglalkozás: A csoportfoglalkozás keretében a gyermekek kézműves tevékenységet végezhetnek akár heti rendszerességgel. A

jeles ünnepek (Húsvét, Anyák napja, Mikulás, Karácsony) alkalmával, készségfejlesztő foglalkozásokon ajándékokat, dísz tárgyakat készíthetnek, illetve települési rendezvényeken is megjelenhetnek alkotásaikkal.

- Felnőtt csoport működtetése: pl. Banya-Tanya az anyák részére. A cél, természetes segítő támasz kialakítása/segítése, ismeretátadás- és tapasztalatcsere, női szerep erősítése, házastársi, családi konfliktusok kezelésének praktikáinak megismertetése, rekreációs minták elsajátítása
- Egészségnevelés – Környezetvédelem programsorozat: pl. Teaház, Kifli klub működtetése, vetélkedők, kirándulások szervezése stb. A cél, a természeti környezet, az egészségmegőrzés, az egészséges étkezés szokásainak, az egészséges élelmiszerek megismertetése
- Ifjúsági klub működtetése: A cél a klubfoglalkozások keretében tulajdonképpen egy ifjúsági közösségi tér kialakítása, amely lehetővé teszi a célcsoport megismerését, problémáik feltárását, célzott fejlesztésüket, továbbá csoportdinamikai hatások elérését
- Baba-mama klub: A kisebb gyermekek és szülei számára, ahol a gyermeknevelési problémákkal, a kisgyermekek egészségével kapcsolatos problémákkal, a kisgyermekek gondozásával és a kisgyermekekkel közös játékkal ismerkedhetnek meg
- FILMKLUB működtetése: Elsősorban a középiskolás korosztály számára a szabadidő tartalmas eltöltése és indirekt pedagógiai hatások elérése érdekében. A filmek olyan dilemmákra mutathatnak rá, amelyek pl. a társadalmi kirekesztettséggel, a drogproblémával, a párkapcsolati konfliktusokkal, az idegengyűlölet és a másság elfogadásának, vagy éppen a modernkor technikai vívmányaiból eredő konfliktusok megjelenésével foglalkoznak. A cél az, hogy a fiatalokat elgondolkodtassuk, nyitottságra neveljük, arra hogy feltegyék az őket foglalkoztató kérdéseket, és meghallgassák egymás véleményét. Reméljük, hogy a választott filmekkel kizökkenthetjük őket a megszokott, ugyanakkor sokszor helytelen életvitelükből és ráébreszthetjük őket arra, hogy egy kis odafigyeléssel is sokat tehetünk magunkért és a környezetünkért.
- Amatőr színjátszó csoport működtetése: A cél az, hogy a színjátszás iránt érdeklődő, közösségbe vágyó, szabadidejét tartalmasan eltölteni kívánó gyerekek számára biztosítsunk lehetőséget. A csoportban az általános iskolástól a 18 évesig minden korosztály részt vehet. Az előadott darabok műfaja változatos, hiszen

mesejáték és színjáték is szerepelhet a repertoárjukban, ami sokszínűvé, érdekessé teheti a csoport működését a településen élő gyerekek számára. A színjátszás erőteljesen fejleszti a gyerekek kreativitását, a közösségi létet, az együttműködést, sikerélményekhez jutnak általa, erősíti önismeretüket, és ennek segítségével sikeresen járul hozzá problémáik megoldásához.

- Drogprevenációs csoport: A drogprevenáció kapcsán arra kell törekedni, hogy olyan programokat kínáljon a gyerekeknek, melyek a szabadidő eltöltésének egészséges, kellemes módját nyújtják. A programot interaktív edukációs foglalkozás keretében végzik. A felvilágosítás, tájékoztatás, csoportban, beszélgetés keretében történik. Fontos, hogy a résztvevők kérdéseket tehessenek fel, megfogalmazhassák véleményüket, életvitelükkel kapcsolatos problémáikról beszélhessenek. A következő témákra célszerű kitérni: Alkohol, drogok, dohányzás hatásai és káros következményei, a fogyasztás okai, a nemet mondás. Egészséges életmód, szabadidő hasznos eltöltése, alternatív örömszerzési források, elfogadható kockázati magatartások. Életvezetéshez szükséges készségek, emberi specifikumok, programozott életutak, konfliktuskezelés módjai, barátság, kapcsolati nehézségek, család. Ezáltal megismertethető a gyerekekkel a drogok használatának következményei, káros hatásai, illetve felhívható a figyelmük a büntetőjogi felelősségükre, ha tiltott szerekkel kerülnek kapcsolatba.
- Bűnmegelőzési csoport: A hátrányos, nehéz helyzetben lévő családok támogatása, erkölcsi alapjainak megerősítése, annak érdekében, hogy a fiatalok körében a deviáns életformák terjedésének esélyei csökkenjenek. A gyermek és fiatalkorúak felvilágosítása a létező bűncselekményekről annak érdekében, hogy felismerjék, mikor váltak büntetendő cselekmények passzív alanyává (sértetté). Támogatni kell a biztonságnövelő rendőrségi programot, a D.A.D.A.-t (Dohányzás, Alkohol, Drog, AIDS). E program a gyerekeket önmagukon keresztül védi meg, a számukra veszélyt jelentő dolgoktól oly módon, hogy attitűdöket, viselkedési normákat ajánl, mindig az adott korosztályra szabott szinten. Szituációs játékokon, gyakorlatokon keresztül ad a gyerekeknek használható, problémamegoldó viselkedési elemeket, amelyeket a fiatalok elsajátítanak.

Alkalmakhoz kapcsolódó programok (ünnepekhez, évszakokhoz)

Az ünnepek előtt ünnepváró hangulatot lehet teremteni a gyermekek számára. Ilyenkor játszóház, manuális tevékenység, vendéglátás, ismeretterjesztő előadások, programok és

ünnepségek szervezésével lehet színessé tenni a gyermekek hétköznapijait. Ezek a programok minden korosztály számára nyitva állnak. A programokat akár éves szinten is rendszerbe szervezhetjük, az évkörös rítusjáték program alkalmazásával. Az évszakokhoz kötődő programok körében pedig, elsősorban a nyári tábort, a nyári napközis tábort kell megemlítenem.

- Farsangi gyermekprogram: Tréfás vetélkedők, bál szervezése a farsang megnyitására. A bálon műsort adnak a gyerekek, majd diszkó, tánc következik, közben persze tréfás játékokkal. A bált a Cibere bán és a Koncvajda küzdelmével zárjuk. A Koncvajda a farsangkirály: kövér, a Cibere bán meg sovány, ő a böjt megtestesítője. Ketten vetélkednek, majd bottal párbajoznak. Győz a Cibere, s miután legyőzte a farsangot, elkezdődhet a böjti időszak.
- Kirándulások szervezése: A természeti és épített környezet megismertetése, az állatok és növények és a kulturális örökség bemutatása
- Gyermeknap rendezvény: 1950 óta május utolsó vasárnapján ünnepeljük a Nemzetközi Gyermeknapot. A nap célja, hogy felhívja a figyelmet a gyermekek jogaira, sajátos világukra. Éppen ezért célszerű ezen a napon rendezvényt szervezni a gyermekek és családjuk számára, ahol a sport, a játék, és szórakoztató programok mellett, ismeretátadásra is sor kerülhet a gyermekek és családjuk számára egyaránt pl. a gyermeki jogok, a gyermeknevelés problémái, de akár drogprevenció, egészségnevelési, bűnmegelőzési témakörökben is.
- Pütkösdí királyválasztás: Az évkörös rítusjáték részeként megrendezhető program, amelynek keretében különböző próbákat teljesítenek a gyerekek, és a legtöbb pontot elérő gyerekek közül választják meg a pütkösdí királyt. A fiút, aki elnyeri a pütkösdí királyságot, a pütkösdí királylány koronázza meg, aki a legkisebb lány. A pütkösdí király egy évig a bálkirály, az ő dolga a bálók, programok szervezésének a koordinálása.
- Adventi Programsorozat: Advent időszakában, a karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó ismeretnyújtás, kézműves tevékenységek, szokások – hagyományok örökítése.
- Karácsonyi ünnepség szervezése: Karácsonyi ünnepi műsor szervezése, ajándékozással egybekötve. Az ünnepi műsoron a gyermekek betlehemes játékot mutathatnak be, valamint zenés műsor is szervezhető, a gyermekek által kiválasztott, de a szakemberek segítségével, zenekar meghívásával.

- Nyári táboroztatás: ez lehet napközis tábor, nyaralás, tematikus tábor (pl. sporttábor, honismereti tábor, életmód tábor, környezetvédelmi tábor, bűnmegelőző tábor, tehetséggondozó tábor stb.) és családi tábor (amelybe a gyermekeket szüleikkel együtt viszik el táborozni a szakemberek.)

Rekreációs, sportfoglalkozások

Ide tartozik a játszóház, a játszótér programok, a sportprogramok, DSK, DSE működtetése, kirándulások szervezése. A játék, a sport nagyon fontos eleme a gyermekek fejlődésének, mivel az élmények mellett készségek fejlesztésére (finom motorikus készségek, de kudarctűrés, monotonia tűrés, agressziókezelés, kommunikáció fejlesztésére is alkalmas) is lehetőséget biztosít, továbbá a csoportkohéziót is erősíti.

- Játszótéri programsorozat: A játszótérekben tétlenkedő, csellengő, felügyelet nélkül lévő gyermekek szabadidejének hasznos eltöltésére irányul, továbbá tájékoztatás a gyermekek és szüleik számára a szabadidő eltöltéséről.
- Játszóház működtetése: A játszóház olyan speciális szolgáltatás, mely sajátosan nevelő szándékkal, de közvetett módon igyekszik kielégíteni a gyermekek és a felnőttek igényeit. Ez ugyanis megfelelő, kényelmesen és gyorsan elérhető közös kikapcsolódási, szabadidő eltöltési lehetőség, ahol a gyerekek szabadon próbálgathatják új képességeiket, és ugyanakkor közösségépítő hely is, ahol nem csak a gyerekek, hanem a szülők is hasznosan tölthetnek el egy-egy délelőttöt, délutánt. A kicsik, és persze a nagyobbak számára, a kötetlen játszás mellett olyan irányított foglalkozásokra is van lehetőség képzett szakemberek bevonásával, amelyek segítik a gyerekek harmonikus testi-lelki-értelmi fejlődését.
- „Mozdulj!” Sporttal az egészségért – rendezvénysorozat: Sportnapok, családi sportnapok szervezése, ahol a gyerekek és szüleik együtt sportolhatnak, játszhatnak.
- Diáksportkör működtetése: A településen élő gyermekek számára különböző sportágakban (labdarúgás, kosárlabda, kézilabda, röplabda, asztalitenisz, úszás stb.) a rendszeres sportolás biztosítása, edzések szervezése és részvétel bajnokságokban.

Fejlesztő foglalkozások

Az elsődleges prevenció további fontos eszköze a fejlesztő foglalkozás, így a nyári korrepetálás, pótvizsgára felkészítés, év közbeni fejlesztés, fejlesztőpedagógiai ellátás. Ez a

feladat az oktatási intézmények dolga lenne, de tapasztalataink szerint csak nagyon csekély mértékben valósul meg. A hátrányos helyzetű, tanulási zavarokkal, erre épült magatartászavarokkal küszködő gyermek leszakadását csak fokozza, ha az iskolában sorozatos kudarcok érik, ezek leküzdéséhez, feldolgozásához nem vagy csak igen csekély mértékben kap segítséget. Az iskola nem tudja, vagy nem akarja felvállalni, hogy a pótvizsgára a nyár folyamán is felkészítse a gyermekeket. Sokszor csak augusztus közepe táján nyílik lehetősége a gyermekeknek arra, hogy valamiféle korrepetálásban részesülhessenek. A szülők nem tudják megfizetni a magántanárt, sokszor igényük sincs rá, így elég nagy valószínűséggel megjósolható az osztályismétlés, ami tovább fokozza a hátrányt. A korrekciós felzárkóztató foglalkozás keretében pedig a fejlesztőpedagógus a gyermekek pedagógiai szűrését, prevenciós és korrekciós fejlesztését végezheti. A fejlesztés jelenti a megelőzést, a korrekciót, és a tehetséggondozást. Ide tartozik még a pszichológiai tanácsadás is, amely történhet egyéni, vagy csoportos formában a gyermekek számára, amely az önismeretet, a konfliktuskezelést, a kontroll kialakítását, a kommunikációt, az agressziókezelést szolgálhatja.

A szabadidős programok megvalósításához természetesen szükséges a megfelelő szakemberek, és a programok megvalósítását szolgáló eszközök megléte¹⁴.

A prevenciós programok várható eredményei

Eredménynek tekinthető, ha ezeket a programokat már folyamatosan meg tudja szervezni a gyermekjóléti szolgálat. Nagy az érdeklődés irántuk, és már jóval a nyári szünet előtt jelentkeznek a szülők, mivel egyre több gyerek szeretne részt venni ezeken. A programok további hatása, hogy azok a családok, akik még nem ismerik az intézményt, betekintést nyerhetnek a munkába, és ha problémájuk adódik, tudják hová fordulhatnak, hogy van olyan intézmény a településen, amit bármilyen problémával felkereshetnek.

A programok által a gyermekek is közelebbről megismerhetik a családgondozókat, növekszik az irántuk érzett bizalom, ami segíti a tevékenységet. A táborokban, az ifjúsági klubban, a csoportfoglalkozásokon, a családgondozók prevenciós feladatot látnak el, ami segíthet abban,

¹⁴ Szakemberek: családgondozók, pszichológus, fejlesztő pedagógus, szabadidő szervező, sportoktató, edző, mentálhigiénés szakember, önkéntes segítők, kortárs segítők. Eszközök: sportfelszerelések, fejlesztő eszközök, kézműves kellékek, számítógépek, internet hozzáférés, televízió, videó.

hogy a gyermekek merjenek hozzájuk fordulni, és az esetleges problémákat még időben feltárják és segítsenek a megoldásukban.

A csoportok, a fejlesztő foglalkozások, majd az ifjúsági klub megszervezésével pedig ki lehet terjeszteni a programokat az egész évre, hogy ne csak nyáron legyen lehetőség a gyermekek számára elfoglaltságot biztosítani, s mindazt az indirekt pedagógiai hatást, amit a táborok biztosítanak, egész évben elérhetővé tudják tenni a gyermekek veszélyeztetettségének megelőzése érdekében.

A felvállalt feladat és a felelősség óriási. Amennyiben becsületesen és hatékonyan helyt akarunk állni, ismernünk kell a településen élő gyermekeket, minden problémájukkal, családi és baráti háttérükkel. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a gyermekek, különösen a kamaszok személyiségjegyei állandóan változnak. Ezeket a változásokat befolyásolják a gyermekek életkörülményei, életkori sajátosságai, tulajdonságai. Hangulatuk, személyiségük fejlődése állandóan hullámszerű, sok-sok visszaeséssel járó folyamat. Ezeket a hullámszerűségeket hétről hétre megtapasztalhatjuk, átélhetjük. Egyvalamit nem tehetünk, hogy közömbösek leszünk, vagy feladjuk, mert az a legrosszabb, amit közvetíthetünk gyermekeink felé.

Végezetül mindez reményeink szerint elvezethet oda, hogy ezáltal csökken a deviáns fejlődésirányú, esetleg bűnelkövető, veszélyeztetett gyermekek száma, ami megmutatkozhat mind a szakellátásba utalt gyermekek, mind a védelembe vett gyermekek számának csökkenésében, a gyermekek és családjaik gyermekvédelmi jellegű problémáinak mérséklődésében. Amennyiben ezek a szolgáltatások képesek mindezt megvalósítani, akkor elértük a célunkat, megfelelünk a bevezetőben megfogalmazott elvárásoknak.

GYARMATI ANDREA: A CSALÁDI PÓTLÉK TERMÉSZETBEN VALÓ BIZTOSÍTÁSÁNAK HATÁSAI A GYERMEKJÓLÉTI SZOLGÁLATOK FELADATTERHEIRE

Az elemzés célja, módszere

A családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvényt, valamint a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvényt a tankötelezettség teljesítésével összefüggésben módosító 2010. évi LXVI. törvény 2010. augusztus 30-i hatállyal bevezette¹⁵ az iskoláztatási támogatás jogintézményét, a kapcsolódó (és az azóta eltelt idő alatt már egyes elemeiben módosuló) végrehajtási szabályok pedig a támogatás felfüggesztésével kapcsolatos szabályozást, valamint annak módját jelenítik meg.

A 2011-ben készült felméréssel szerettünk volna részletesebb információt nyerni arról, hogy a jogszabályok által bevezetett jogintézmény hogyan válik gyakorlattá a gyermekjóléti szolgáltatást nyújtók tevékenysége során. A következő kérdésekre kerestük a választ:

- a bevezetett jogintézmény a gyermekjóléti szolgáltatást nyújtók feladatrendszerében mekkora kapacitást vesz igénybe,
- a folyamatban közreműködő egyes szereplők hogyan vállalnak együttműködést a gyermekjóléti szolgáltatást nyújtóval a problémák kezelésében,
- a gyermekjóléti szolgáltatást nyújtók korábban meghatározott feladatrendszere hogyan bővült az új jogintézménnyel,
- hogyan tudja a gyermekjóléti szolgálat a korábban már kialakított partneri együttműködést a jelzőrendszeri koordinációban tovább kamatoztatni (tudja-e egyáltalán),
- a gyermekvédelem határterületein dolgozó, de gyermekvédelmi feladatokat ellátók milyen intenzitással vesznek részt egyes feladatok megoldásában, vállalnak-e eseti gondnoki feladatokat, vagy csak a gyermekjóléti szolgáltatóknak kell megküzdeniük ezekkel a megoldásra váró problémákkal.

A jogszabályok alapján nehezen volt megjósolható, hogy milyen hatások jelentkeznek pontosan a jogintézmény alkalmazása során a gyakorlatban. Az oktatási intézmények számára hangsúlyosabbá vált a jelzési kötelezettség az igazolatlan mulasztásokat illetően, így várható volt, hogy

¹⁵ Először az 1998. évi LXXXIV tv. vezette be.

megnövekszik a jelzett igazolatlan hiányzások száma. Ugyanakkor – mivel a jogintézmény alkalmazására a jogszabály nem ad lehetőséget magántanuló gyermekek esetén – várható volt, hogy növekedni fog a magántanulói státuszban tankötelezettséget teljesítő gyermekek száma. A magántanulói státusz azon eseteiről beszélünk itt, amelyek esetében a szülő kérésére teljesíti a gyermek magántanulóként a tankötelezettségét. A jogszabály 2011. januári módosítása tovább „népszerűsítette” a magántanulói státuszt, hiszen ettől az időponttól kezdve már az ötven igazolatlan óra elérése után - az eljárás ideje alatt - magántanulóvá váló gyermekek esetén is élni kellett az eljárás megszüntetésével, és a családi pótlék felfüggesztését nem lehetett elrendelni.

Mivel a jogszabályi felsorolás nem jelent egyben sorrendet is, ezért az eseti gondnoki feladatokat ellátó személyek sorában várható volt, hogy a családgondozói feladatokat ellátó személyek kerülnek előtérbe egy-egy elrendelés kapcsán, még akkor is, ha szakmai-etikai szabályok általában megkérdőjelezzik, hogy a családgondozó és a kliens közötti viszonyrendszerben az anyagi függés meghatározó lehessen. Mivel a határterületek jogszabályi rendelkezései közé nem került be az eseti gondnoki feladatok ellátásának kötelezettsége, csak a gyermekvédelmi jogszabályok szakaszai rendelkeznek ezekről, így az is várható volt, hogy ezen körök nem egyforma hangsúllyal vesznek részt az eseti gondnoki teendők ellátásában, és így jóval nagyobb többletfeladattal kell megküzdenie a gyermekjóléti ellátórendszernek.

A felmérés keretében a jogintézmény bevezetése óta eltelt időszakban (2 időintervallumban: 2010. 10. 01 - 2010. 12. 31.-ig, valamint 2011. 01. 01.- 2011. 03. 31.-ig) mutatjuk be a gyermekjóléti szolgálathoz beérkezett valamennyi, igazolatlan hiánnyal kapcsolatban érkező jelzések, intézkedések számának változását. A két időpont vizsgálatát a jogszabály változása indokolja. Az összesített adatok gyűjtése a megyei módszertani gyermekjóléti szolgálatok közreműködésével történt, az adatok feldolgozása pedig, a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet Kutatási Igazgatóságának bevonásával valósult meg.¹⁶

Az iskoláztatási támogatás 1999-es bevezetésének (1998. évi LXXXIV tv.) hatásait Herczog Mária tanulmánya alapján foglaljuk össze (Herczog, 2000). A vizsgálat kérdésfeltevése arra irányult, hogy a jogszabály bevezetése segítette-e a tankötelezettség teljesítésében a családoknak, illetve hogy a helyi ellátórendszer hogyan reagált a jogszabályra (nőtt-e köztük az együttműködés, kik és hogyan segítettek a családoknak). A felmérés kérdőívvel, négy megyében történt, a minta kiválasztásához a kutatók az OEP adatbázisát használták (1856 hiánnyal érintett gyermek részletes vizsgálatára

¹⁶ Ezúton szeretném megköszönni Hajnal Renáta segítségét a kutatás kezdeményezésében és az adatok összegyűjtésében.

került sor oly módon, hogy a névsorukat eljuttatták a jegyzőkhöz, a gyermekjóléti szolgálatokhoz, és tőlük kérdezték meg, hogy az egyes gyerekekkel kapcsolatban milyen intézkedések történtek).

A kutatás megállapította, hogy a jogszabály bevezetésekor az érintett szociális szakemberek, jegyzők, pedagógusok, nem kaptak szakmai segítséget, így a családok tájékoztatása is hiányos maradt. Részben ennek a következménye, hogy az egyes szereplők eltérő módon reagáltak a jogszabályra, és az ebből eredő kötelezettségükre. Az iskolák gyakran felmentést adnak a „problémás gyermekek” részére, melynek következtében növekedésnek indult a magántanulók száma: „Magas és aggodalomra okot adó a tankötelezettséggel kapcsolatos eljárás során magántanulóvá váltak száma, ez az esetek 22%-a (Herczog:2000:4). Jellemző, hogy az iskolák nem jeleznek időben sem a jegyzőnek, sem a gyermekjóléti szolgálatoknak. A jegyzők az esetek 41%-ában nem jeleztek a gyermekjóléti szolgálatoknak, noha ez törvényi kötelezettségük lett volna. Egyedül a gyermekjóléti szolgálatok esetén pozitív a mérleg: azokban az esetekben, ahol a gyermekjóléti szolgálat beavatkozott, nagyrészt megszűnt a hiányzások száma (Herczog: 2000:6).

Jogszabályi háttér

Ahogy már a bevezetőben is említettük, 2010. évi LXVI. törvény 2010. augusztus 30-i hatállyal újonnan bevezette az iskoláztatási támogatás jogintézményét. Ezzel összefüggésben módosult a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény, illetve 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról. Az iskoláztatási támogatás bevezetésével a törvény célja az volt, hogy orientálja a szülőket gyermekeik tankötelezettségének teljesítésére.

A felsorolt jogszabályok részletesen meghatározzák a közoktatási intézmény, a jegyző, a gyermekjóléti szolgálat és a gyámhatóság feladatait. Ezek közül itt most csak a gyermekjóléti szolgálat feladatait, illetve az elemzés szempontjából lényeges elemeket emeljük ki.

A családi pótlék természetbeni formában történő nyújtására irányuló eljárást a jegyző indítja meg hivatalból, ha tudomása van a gyermek elhanyagolásáról, ha hivatalos szervek ezt kezdeményezik, vagy ha erre a gyermekjóléti szolgálat (a pénzfelhasználási terv és az eseti gondnok lehetséges személyének megjelölésével) javaslatot tesz. Ha nem a gyermekjóléti szolgálat kezdeményezte az eljárást, akkor is meg kell keresnie a jegyzőnek a gyermekjóléti szolgálatot a tárgyalást megelőzően. Az eljárásban különbséget tesz a jogszabály rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő, és nem részesülő gyermekek között.

A 2010. évi LXVI. törvény értelmében ha a tanköteles gyermek a közoktatási intézmény kötelező tanórai foglalkozásairól igazolatlanul marad távol, a közoktatási intézmény igazgatójának jelzése

alapján a gyermek lakó-, vagy tartózkodási helye szerint illetékes települési önkormányzat jegyzője gyámhatósággént eljárva, az adott tanévben igazolatlanul mulasztott tízedik kötelező tanórai foglalkozás után, végzéssel felhívja az iskoláztatási támogatás jogosultját a mulasztás jogkövetkezményeire. Az adott tanévben igazolatlanul mulasztott ötvenedik kötelező tanórai foglalkozás után pedig - amennyiben a védelembe vétel még nem áll fenn - elrendeli a gyermek védelembe vételét, továbbá, a teljes összegű iskoláztatási támogatás folyósításának felfüggesztését.

Az adatgyűjtés és a minta jellemzői

Az adatgyűjtés excel alapú adatlapokon történt, melyet a gyermekjóléti szolgálatokhoz juttatunk el. Az adatlapok megküldésre kerültek valamennyi gyermekjóléti szolgálatot nyújtóhoz, megyénként az adott megye módszertani gyermekjóléti szolgálatóján keresztül. A megyei módszertani gyermekjóléti szolgálatok a saját adatbázisukban aktuálisan szereplő valamennyi gyermekjóléti szolgálatóhoz eljuttatták az adatlapokat. Tekintettel arra, hogy eltérő intézményi szerkezettel működnek a gyermekjóléti szolgálatok (önálló, illetve különböző társulási formákban) a pontos szolgáltatói létszámot megadni nehéz. A szolgáltatói létszám azonban többé-kevésbé lefedi az ország teljes területét, mivel az adatokat beküldő szolgáltatók közül a többség több települést is ellát, és valamennyi általuk ellátott település vonatkozásában kitöltötték az adatlapot. Ennek az adatgyűjtési módszernek azonban voltak következményei az adatok értelmezhetőségére vonatkozóan. Sokan például az adott gyermekjóléti szolgálat által lefedett, csak helyben értelmezhető településrészekre vonatkozóan töltötték ki az adatlapokat. Így fordulhat elő, hogy az 1. táblában bizonyos megyék esetén magasabb a minta elemszámaként előálló településszám, mint az országos adat (pl. Borsodban, Bács-Kiskunban, Fejérben stb.)

1. tábla: A minta településszáma

Megye	Település(rész)szá m a mintában	Településszám országosan (KSH, helységnévtár, 2010.)
Baranya	20	301
Borsod-A-Z	530	358
Békés	68	75
Bács-Kiskun	166	119
Budapest	18	23
Csongrád	30	60
Fejér	156	107
Győr-M-S	26	182
Hajdú-Bihar	76	82
Heves	36	121
Jász-N-SZ	142	78
Komárom-E	140	76
Nógrád	106	131
Pest	236	187
Somogy	226	245
Szabolcs-SZ-B	146	229
Tolna	78	109
Vas	80	216
Veszprém	90	217
Zala	236	257
Összesen	2606	3173

Probléma volt ezen kívül, hogy helyenként lemaradt a településszám, településnév, illetve az is, hogy a gyermekjóléti szolgálat az általa lefedett területre vonatkozóan összesítve adta meg az adatokat, nem pedig településenként. Az adatelemzés során így a továbbiakban nem foglalkoztunk a települési szintű adatokkal, hanem csak a megyei összesítéseket elemeztük.

Országos szintű változások

Az elemzés első részében a két vizsgált időpontban (2010. utolsó három, és 2011. első három hónapja) bekövetkezett változásokat mutatjuk be. Összességében azt mondhatjuk, hogy a legtöbb változó esetén kisebb-nagyobb növekedés figyelhető meg. Két kivétel van ez alól: a

javaslatkérések száma és a magántanulóvá nyilvánított gyermekek száma jelentősen csökkent 2011 első negyedévében 2010 utolsó negyedéhez képest.

A gyermekjóléti szolgálathoz érkező iskolai hiányzásról szóló jelzések száma növekedést mutat, ezen belül is főként a 10 órás hiányzásról történő jelzések száma nőtt, de jelentős a növekedés az 50 órás jelzések számában is. A hatósági jelzések szintén nőttek, itt is elsősorban az 10 órások száma emelkedett.

Ahogy már utaltunk rá, a két vizsgált időszak között jelentősen csökkent országosan az iskolától a gyermekjóléti szolgálathoz érkezett magántanulói státusszal kapcsolatos javaslatkérések száma (501-gyel), illetve a magántanulóvá nyilvánított gyerekek száma (428-cal). A két változó statisztikailag is korrelál¹⁷, az összefüggés lineáris. Azaz, azt mondhatjuk, hogy minél több a javaslatkérés, annál több a magántanulóvá nyilvánítás (illetve fordítva). Mivel azonban, mint ahogy a továbbiakban látni fogjuk, minden más adat esetén növekedést látunk, ezért hipotézisként megfogalmazhatjuk, hogy feltehetőleg nem a magántanulóvá nyilvánított gyermekek száma csökkent le 2011. első negyedévében, hanem a jegyzők, az eljárás során megkerülik a gyermekjóléti szolgáltatásokat, akiknek egyébként a jogszabály szerint véleményezési kötelezettségük van az eljárás során. A hipotézis alátámasztásához (vagy cáfolásához) azonban egy újabb elemzés keretében meg kellene vizsgálnunk a KIR Stat¹⁸ adatbázisában a vizsgált időszakra vonatkozó magántanulói létszámokat.

Egy másik összefüggés a magántanulóvá nyilvánítás és az 50 órás iskolai hiányzások között áll fenn: minél magasabb az 50 órás iskolai jelzések száma, annál több a magántanulóvá nyilvánított gyermekek száma. Éppen ezért meglepő, hogy a magántanulóvá nyilvánított gyerekek száma a jelzések alapján csökken, hiszen ha minden más emelkedik, akkor növekednie kellene a magántanulók számának is.

A pénzfelhasználási tervek száma szintén jelentősen nőtt, ezen belül is elsősorban a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülők esetén figyelhető meg növekedés. A hiányzásokkal kapcsolatos esetkonferenciák száma 331-gyel lett több.

Az eseti gondnok feladata az iskoláztatási támogatás természetbeni formában történő biztosítása. Az eseti gondnok személyére vonatkozó javaslatlétételek száma minden kijelölhető szereplő esetén növekedést mutatott. Közülük is a családsegítő szolgálat családgondozójára vonatkozó javaslatok esetén látjuk számszerűen a legnagyobb növekedést, ezt követi a gyermekjóléti szolgálat családgondozója, majd a családtag, egyéb, nem pontosított személyek, a polgármesteri hivatal ügyintézője, végül a gyermekvédelmi felelős. A gyámhatóság által kirendelt eseti gondnokok

¹⁷ szig=0,000, Pearson korreláció 0,976 a 2010-es adatoknál, 2011-es adatoknál 0,972

¹⁸ Közoktatási Információs Rendszer

száma az előzőekkel összhangban szintén nőtt. Ezen belül a családsegítő családgondozója szerepel az első helyen, ezt követi a gyermekjóléti szolgálat családgondozója, az egyéb eseti gondnok, a gyermekvédelmi felelős, végül a polgármesteri hivatali ügyintézők.

A 2. táblában összefoglaltuk a két időpontra vonatkozó összesített adatokat, illetve kiszámoltuk százalékosan a változások mértékét. A 10-nél kevesebb iskolai jelzések száma 4,6%-kal, a 10 órás jelzéseké 23%-kal, a 30 órásaké 10%-kal, míg az 50 órásoké 28%-kal nőtt. Hatósági jelzések esetén a 10 órásaké 34%-kal, az 50 órásaké 26%-kal. A javaslatkérések száma 39%-kal csökkent. A magántanulóvá nyilvánított gyermekek száma közel ugyanennyivel: 37%-kal csökkent. 59%-kal több pénzfelhasználási terv készült rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermekek esetén, de az ilyen támogatást nem kapók esetén is hasonló mértékű a növekedés (57%). 24%-kal több esetkonferenciát szerveztek a gyermekjóléti szolgálatok 2011 első negyedében, mint 2010. utolsó negyedében. A kirendelhető eseti gondnokra vonatkozó javaslattételek közül a családtagra vonatkozó 71%-kal nőtt, a családsegítő családgondozójára vonatkozó 65%-kal, a gyermekjóléti szolgálat családgondozójára vonatkozó javaslattételek száma 63%-kal, a gyermekvédelmi felelősökre vonatkozó 54%-kal, ügyintéző 55%, míg az egyéb személyek esetén 100%-os a növekedés mértéke. A gyámhatóság által kirendelt eseti gondnokok közül a családtagok száma 132%-kal nőtt, családsegítő családgondozója 55%-kal, a gyermekjóléti szolgálat családgondozója 79%-kal, a gyermekvédelmi felelős 84%-kal, az ügyintézők száma 46%-kal, míg az egyéb személyek száma 115%-kal nőtt a vizsgált időszakban.

2. tábla: 2010-es és 2011-es országos adatok, és a változások mértéke %-ban

	2010. 10.01.-12.31.	2011.01.01.-03.31.	változás (%)
1-9 óra iskolai jelzések száma	2271	2376	4,62
10 óra iskolai jelzések száma	6499	7985	22,86
30 óra iskolai jelzések száma	2953	3262	10,46
50 óra iskolai jelzések száma	2985	3819	27,93
10 óra hatósági jelzések száma	4615	6198	34,30
50 óra hatósági jelzések száma	2533	3189	25,89

javaslatkérések száma	1295	794	-38,68
magántanulóvá nyilvánított gyermekek száma	1155	727	-37,05
pénzfelhasználási tervek száma (RGYK ¹⁹ -ben részesülő)	1494	2376	59,03
pénzfelhasználási tervek száma (RGYK-ben nem részesülő)	287	452	57,49
esetkonferencia szervezése	1365	1696	24,24
javaslattétel eseti gondnokra: családtag	204	349	71,07
javaslattétel családsegítő szolgálat családgondozójára	543	894	64,64
Javaslattétel gyermekjóléti szolgálat családgondozójára	321	524	63,23
Javaslattétel: gyermekvédelmi felelős	107	165	54,20
Javaslattétel: ügyintéző	129	202	56,58
Javaslattétel: egyéb	113	227	100,88
Gyámhatóság által kijelölt eseti gondnok: családtag	121	281	132,23
Gyámhatóság által kijelölt eseti gondnok családsegítő családgondozója	484	750	54,95
Gyámhatóság által kijelölt eseti gondnok gyermekjóléti szolgálat családgondozója	250	447	78,81
Gyámhatóság által kijelölt eseti gondnok, gyermekvédelmi felelős	80	147	83,75
Gyámhatóság által kijelölt eseti gondnok, ügyintéző	121	177	46,28

Megyei szintű bontásban elemezve az adatokat, azt találtuk, hogy a 10 órát el nem érő iskolai jelzések száma mindkét időszakban a legmagasabb Jász-Nagykun-Szolnok és Pest megyében (de míg az előbbiben csökkenő a tendencia, az utóbbiban növekvő.) Csongrád, Fejér, Nógrád és Vas megyéből azonban csak néhány ilyen jelzés érkezett. A 10 óra iskolai jelzések száma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és Budapesten kiugró, a tendencia Baranyát kivéve mindenhol növekvő. A 30 órás iskolai jelzések száma szintén Borsod megyében a legmagasabb. Borsod megye esetén csökkenő a tendencia, míg más megyék esetén a 10 órás jelzésekhez képest kisebb mértékű növekedést figyelhetünk meg. Az 50 órás iskolai jelzések száma szintén Borsod megyében a legmagasabb és növekvő tendenciát mutat. A növekvő tendencia 50 órás hiányzás esetén általánosnak mondható (csak Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kivétel ez alól). 3. tábla

3. tábla: Az iskolai hiányzás jelzések számának változása megyék szerint

¹⁹ Rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény

Iskolai hiányzás (óra)	1-9 óra		10 óra		30 óra		50 óra	
	2010.	2011.	2010.	2011.	2010.	2011.	2010.	2011.
Baranya	72	48	256	226	166	125	132	142
Borsod-A-Z	137	189	1101	1263	588	553	630	730
Békés	56	93	97	166	23	40	25	42
Bács-K	74	63	480	514	161	210	151	183
BP	188	239	690	966	252	309	303	452
Csongrád	5	6	51	53	11	18	7	14
Fejér	22	21	159	239	78	78	79	103
Győr-M-S	147	129	215	246	82	87	75	82
Hajdú-B	153	195	460	461	206	257	190	255
Heves	149	151	150	248	56	74	59	63
Jász-N-Sz	321	278	531	588	331	355	257	374
Komárom-E	111	157	195	329	84	106	91	140
Nógrád	20	12	233	230	113	93	117	77
Pest	217	280	549	821	221	286	220	327
Somogy	102	76	239	234	102	124	76	155
Szabolcs-Sz-B	98	87	479	548	245	281	290	248
Tolna	49	37	72	104	32	37	45	60
Vas	18	17	115	178	20	39	48	47
Veszprém	141	142	189	238	83	85	96	118
Zala	191	156	238	333	99	105	94	207
<i>Összesen</i>	<i>2271</i>	<i>2376</i>	<i>6499</i>	<i>7985</i>	<i>2953</i>	<i>3262</i>	<i>2985</i>	<i>3819</i>

Ami a hatósági jelzések számát illeti, 10 órás jelzés esetén hasonló arányokat (Borsod, Budapest kiugró) és növekvő tendenciákat figyelhetünk meg, mint a 10 órás iskolai hiányzás jelzések esetén. Az 50 órás hatósági jelzések száma 2010 utolsó negyedévében Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, míg 2011 első negyedévében Borsod megyében a legmagasabb. Előbbi esetén csökkenés, utóbbi esetén növekedés figyelhető meg. A többi megye esetén is általában növekedést mutatnak az adatok a vizsgált időszakban. (4. tábla)

**4. tábla: Hatósági jelzések számának változása
megyék szerint**

Hatósági jelzések	10 óra		50 óra	
	2010.	2011.	2010.	2011.
Baranya	198	232	123	133
Borsod-A-Z	923	1138	408	511

Békés	100	182	52	92
Bács-Kiskun	360	416	156	174
BP	383	651	215	330
Csongrád	44	61	9	10
Fejér	114	186	76	105
Győr-M-S	169	223	72	80
Hajdú-Bihar	234	265	133	186
Heves	106	241	38	83
JNSZ	330	415	180	222
KE	162	317	71	123
Nógrád	203	152	77	87
Pest	273	490	233	358
Somogy	159	200	70	126
Szabolcs-SZ-B	363	498	412	282
Tolna	175	86	21	58
Vas	60	102	27	33
Veszprém	150	200	92	89
Zala	109	143	68	107
Összesen	4615	6198	2533	3189

Az iskolától a gyermekjóléti szolgálathoz érkezett, a magántanulói státusszal kapcsolatos javaslatkérések száma legmagasabb Borsodban és Budapesten, de Komárom-Esztergom megye kivételével, ahol 17-ről 21-re nőtt, *mindenhol csökkenést mutattak az adatok*. A magántanulóvá nyilvánított gyermekek száma Komárom-Esztergom megyét kivéve minden megyében *csökkenést mutat 2011. első negyedében*. A legmagasabb számban Borsodban és Budapesten tartanak nyilván ilyen eseteket, legkisebb számban pedig Csongrádban, Békésben, Tolnában és Vas megyében. (5. tábla.)

5. tábla: Magántanulói státusszal kapcsolatos javaslatkérések, és a magántanulóvá nyilvánított gyermekek számának változása

Megyék	Javaslatkérések száma (N)		Magántanulóvá nyilvánított gyermekek száma	
	2010.	2011.	2010.	2011.
Baranya	44	15	31	8
Borsod-A-Z	186	131	175	115
Békés	9	7	5	9
Bács-Kiskun	95	41	90	42
BP	166	104	129	81
Csongrád	5	1	4	2
Fejér	46	20	38	27
Győr-M-S	23	14	24	16

Hajdú-Bihar	111	59	76	51
Heves	33	29	27	23
Jász-N-SZ	60	46	63	33
KE	17	21	18	33
Nógrád	80	32	72	39
Pest	117	98	108	74
Somogy	69	46	56	37
Szabolcs-Sz-B	80	45	94	52
Tolna	9	6	10	5
Vas	24	17	18	14
Veszprém	39	21	46	23
Zala	82	41	71	43
<i>Összesen</i>	<i>1295</i>	<i>794</i>	<i>1155</i>	<i>727</i>

A pénzfelhasználási tervek számát a jogszabálynak megfelelően két esetben kértük: rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülők és ilyenben nem részesülők esetén, mivel más-más eljárási szabályok vonatkoznak rájuk. Rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülők esetén a legmagasabb Borsodban és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben nem részesülők esetén azonban Pest és Bács-Kiskun megye emelkedik ki a pénzfelhasználási tervek számát illetően. Mindkét esetben növekedést látunk a legtöbb megyében.

6. tábla: Pénzfelhasználási tervek száma

Megyék	Pénzfelhasználási tervek száma (RGYK részesülő)		Pénzfelhasználási tervek száma (RGYK nincs)	
	2010.	2011.	2010.	2011.
Baranya	76	90	26	22
Borsod	329	533	43	37
Békés	50	75	7	21
Bács-K	107	174	29	53
BP	39	99	13	18
Csongrád	22	27	0	1
Fejér	39	51	9	11
Győr-MS	36	51	5	21
Hajdú-B	110	191	11	36
Heves	28	63	9	16
Jász-NSZ	115	193	17	29
Komárom-E	26	61	16	24
Nógrád	41	54	6	8
Pest	75	140	39	75
Somogy	60	114	14	32
Szabolcs-SzB	207	236	21	15

Tolna	17	52	5	10
Vas	16	19	3	4
Veszprém	33	59	9	8
Zala	68	94	5	11
<i>Összesen</i>	1494	2376	287	452

A családi pótlék természetben való biztosításának felmerülése esetén a gyermekjóléti szolgálatok ún. esetkonferenciákat szerveznek. Megyei bontásban a legtöbb ilyen Szabolcsban, Borsodban és Zalaiban szervezték a vizsgált időszakban. A számuk egyértelmű növekedést mutat (7. tábla).

7. tábla: Esetkonferencia szervezése

Megyék	Esetkonferencia szervezése 2010.	Esetkonferencia szervezése 2011.
Baranya	83	112
Borsod-A-Z	118	197
Békés	41	47
Bács-K	25	23
BP	74	134
Csongrád	29	53
Fejér	5	6
Győr-M-S	33	35
Hajdú-B	120	139
Heves	35	57
Jász-N-SZ	86	111
Komárom-E	58	74
Nógrád	18	17
Pest	144	136
Somogy	61	76
Szabolcs-SzB	215	182
Tolna	13	31
Vas	25	25
Veszprém	45	52
Zala	137	189
<i>Összesen</i>	1365	1696

Ha felmerül a családi pótlék természetbeni formában történő nyújtásának szükségessége, a jegyző a gyermekjóléti szolgálat javaslatának beérkezését követően 8 munkanapon belül tárgyalást tart, amelynek során meghallgatja a jogszabályban meghatározott személyeket, és megismeri véleményüket a pénzfelhasználási tervről, illetve a kirendelendő eseti gondnok személyéről. Eseti gondnok lehet a gyermek arra alkalmas közeli hozzátartozója, az óvodai és az iskolai gyermek- és

ifjúságvédelmi felelős, a védőnő, a családsegítő szolgálat vagy a gyermekjóléti szolgálat családgondozója, az átmeneti gondozást nyújtó intézmény családgondozója, az átmeneti gondozást nyújtó intézmény szakmai munkakörben foglalkoztatott alkalmazottja, vagy a polgármesteri hivatal – nem gyermekvédelmi, illetve gyámhatósági feladatokat ellátó – ügyintézője. A 8. táblában jól látszik, hogy elsősorban a gyermekjóléti szolgálatok, a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok családgondozóit javasolják erre a feladatra, harmadik helyen szerepelnek csak a családtagok. A gyámhatóság által történő kijelölésnél nagyon hasonlóak az adatok (9. tábla).

8. tábla: A gyermekjóléti szolgálat által javasolt eseti gondnok személye

	Családtag		Családsegítő		Gyermekjóléti szolgálat		Gyvédelmi felelős		Ügyintéző		Egyéb	
	2010.	2011.	2010.	2011.	2010.	2011.	2010.	2011.	2010.	2011.	2010.	2011.
Baranya	6	8	10	11	13	34	2	3	39	35	6	10
Borsod-A-Z	41	84	89	205	93	68	29	55	7	16	29	87
Békés	6	4	13	22	10	23	1	2	5	2	4	0
Bács-K	0	2	33	65	23	49	8	4	22	26	7	9
BP	16	44	1	6	11	4	13	29	11	21	4	3
Csongrád	2	1	3	0	2	3	0	0	0	1	1	3
Fejér	6	22	4	14	8	17	3	3	6	5	12	8
Győr-MS	5	3	25	32	10	15	0	1	0	0	0	3
Hajdú-B	0	4	57	117	27	46	6	5	3	7	9	7
Heves	2	6	18	27	7	29	1	0	1	2	0	2
Jász-N-Sz	26	33	65	74	27	61	5	6	2	14	2	14
Komárom-E	10	26	8	25	7	11	4	3	1	5	1	3
Nógrád	14	13	18	29	12	7	0	0	0	1	3	5
Pest	24	30	46	65	28	56	3	15	6	11	7	8
Somogy	10	16	27	34	6	17	9	9	1	11	1	17
Szabolcs-SzB	13	11	66	78	18	17	14	20	21	27	25	36
Tolna	3	6	2	11	5	28	2	1	1	8	0	4
Vas	1	0	15	20	1	4	0	0	1	1	1	0
Veszprém	0	6	28	34	4	16	0	1	1	2	1	4
Zala	19	30	15	25	9	19	7	8	1	7	0	4
<i>Összesen</i>	<i>204</i>	<i>349</i>	<i>543</i>	<i>894</i>	<i>321</i>	<i>524</i>	<i>107</i>	<i>165</i>	<i>129</i>	<i>202</i>	<i>113</i>	<i>227</i>

9. tábla: A gyámhatóság által kirendelt eseti gondnok személye

	Családtag	Cssk	Gyjsz	Gyvédelmi felelős	Ügyintéző	Egyéb
--	-----------	------	-------	-------------------	-----------	-------

	2010.	2011.	2010.	2011.	2010.	2011.	2010.	2011.	2010.	2011.	2010.	2011.
Baranya	5	6	11	16	13	29	2	1	39	33	6	10
Borsod-A-Z	26	66	84	176	55	66	19	44	7	17	23	76
Békés	6	4	13	22	9	22	0	1	4	3	5	0
Bács-K	0	2	32	63	21	49	8	4	16	25	4	7
BP	8	37	1	5	9	4	3	21	12	20	2	6
Csongrád	1	0	2	0	0	1	0	1	0	1	0	1
Fejér	4	18	3	9	3	9	2	2	1	3	4	3
Győr-M-S	4	1	21	21	10	16	0	1	0	0	0	2
Hajdú-B	0	5	50	82	25	49	5	5	9	10	7	7
Heves	2	6	17	27	7	18	1	0	1	2	0	2
Jász-N-Sz	16	25	47	72	19	54	10	14	2	13	1	7
Komárom-E	7	19	7	20	6	10	2	2	2	3	0	1
Nógrád	3	9	16	21	12	9	0	0	0	1	3	5
Pest	12	18	38	56	18	30	3	17	4	5	6	6
Somogy	5	12	21	25	9	14	3	5	1	7	0	13
Szabolcs-SzB	6	8	67	66	15	13	15	19	20	23	25	35
Tolna	3	6	2	11	5	22	2	1	1	4	0	1
Vas	1	0	15	19	1	3	0	0	1	1	1	0
Veszprém	0	18	22	22	4	12	0	1	1	2	1	3
Zala	12	21	15	17	9	17	5	8	0	4	0	4
Összesen	121	281	484	750	250	447	80	147	121	177	88	189

A kutatás megtervezésekor azt vártuk, hogy 2010. utolsó három hónapjához képest 2011 első negyedében a jelzések száma növekedést fog mutatni. Az eredmények igazolták ezt a feltevésünket: nőtt az iskolai és a hatósági jelzések száma, különösen a 10 órásoké. Ez az eredmény azért pozitív, mert ekkor még lehetősége van a gyermekjóléti szolgálatnak az eredményes beavatkozásra, másrészt azonban a feladatterhek növekedését is jelenti.

A várakozásainkkal ellentétben azonban csökkent a magántanulói státusszal kapcsolatos jegyzői javaslatkérések száma, illetve a magántanulóvá nyilvánított gyermekek száma is. Mivel ezek az adatok ellentétben állnak a korábbi kutatási eredményekkel, illetve a terepen dolgozók tapasztalataival is, ezért azt feltételezzük, hogy nem a magántanulóvá nyilvánított gyermekek száma csökkent, hanem inkább arról lehet szó, hogy a jegyzők nem vonják be a gyermekjóléti szolgálatokat az eljárásba, nem kérik ki a véleményüket.

Láttuk, hogy nőtt a pénzfelhasználási tervek száma, a hiányzással kapcsolatos gyermekjóléti szolgálatok által szervezett esetkonferenciák száma, illetve az eseti gondnok személyére vonatkozó javaslatkérések száma is - ezek az adatok egyértelműen a gyermekjóléti szolgálatok megnövekedett terheit mutatják. Várakozásainknak megfelelően, az eseti gondnokok személye szintén a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok családgondozói közül kerül ki, ami ugyancsak növeli a szolgálatok feladatterheit.

Az adatok megyei bontásban való elemzése pedig azt mutatta, hogy nagyok a területi különbségek minden kérdés esetén. A legtöbb jelzésről Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből jött adat, szinte minden esetben. Ezzel szemben Csongrád, Vas és Tolna megyéből alig érkezett az iskolai hiányzásokra vonatkozó adat. A megyei különbségek mögött több magyarázatot is feltételezhetünk. Vagy arról van szó, hogy egyes megyékben a gyermekjóléti szolgálatok, jegyzők, iskolák nem alkalmazzák megfelelően a jogszabályt (ismerethiány vagy más miatt), vagy pedig arról, hogy a megyék eltérő településszerkezete, fejlettsége miatt egyes megyékben még nem alakulhattak ki a megfelelő eljárási láncolatok.

Irodalom

Herczog Mária (2000) Az iskoláztatási támogatás tapasztalatairól. Család, gyermek, ifjúság 2000/6. 2-9.o.

RÁCZ ANDREA: KRÍZISANYÁK KRÍZISHELYZETBEN

Kutatási beszámoló a „Babamentő” programban részt vett anyák gyermekvállalással kapcsolatos döntéseiről

A Schöpf-Mérei Kórház Babamentő programját 1996. május 16-án azzal a céllal hozták létre, hogy elsősorban a csecsemőgyilkosságokat megakadályozzák, így a non-stop működő inkubátorban anonim módon lehetett elhelyezni a csecsemőket. Az inkubátorban talált csecsemőket és azokat a gyermekeket, akikről az anya lemondó nyilatkozatot tett, néhány hetesen örökbefogadó családokhoz helyezték el. A kórház a fővárosi GYIVI-vel (jogutód: Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat) működött együtt, a programban megjelent krízis-terhesek, szülő nők és a gyermekek egészségügyi ellátásáról a kórház gondoskodott. A gyermekek további sorsának megszervezése és örökbefogadó családokhoz való elhelyezése a GYIVI feladata volt. A programban gyermekorvos, védőnő, jogász, családgondozó és pszichológus szakember működött együtt.

A Babamentő programba az egész országból érkezhettek anyák, akik krízishelyzetbe kerültek, mert nem tudták, vagy nem akarták gyermekük nevelését, gondozását vállalni. Sokuk a médiából szerzett tudomást a programról és többen megfogalmazták, hogy a program szimpatikus volt számukra az anonimitás, titoktartás, diszkréció biztosítása miatt. A programról a védőnők is adtak tájékoztatást. A legtöbb esetben az anyák csak a szülés előtt jelentek meg a kórházban, így a programban részt vevő szakemberek munkájának hatékonysága, sikere korlátozott volt abból a szempontból, hogy megfelelő szociális és pszichés segítséget esetlegesen kaptak-e döntésük megváltoztatásához. Azok az anyák, akik abortusz miatt, de már időn túl keresték fel a kórházat, nagyobb segítségben részesülhettek a szakemberek által, hiszen a 4-5. hónaptól kezdve kapcsolatban álltak a kórházzal. Ezekben az esetekben nagyobb arányban sikerült megoldást találni a gyermek megtartására. A programban szakmai célként fogalmazódott meg, hogy a terhesség, illetve a gyermek érzelmi elfogadtatásában segítsék az anyákat. Célja nem csak az újszülöttek örökbefogadásának segítése volt, hanem a krízis-terhes anyák megsegítése.

Jelen tanulmány²⁰ a Babamentő program teljes ideje alatt (1997-2002 között) bevonódott anyák gyermekvállalással kapcsolatos döntéseit mutatja be. A vizsgálat alapját 147 anya pszichológiai tanácsadási véleménye képezte. A pszichológiai véleményekből azokat tudtuk felhasználni, melyek teljesnek tekinthető dokumentumok voltak, így kb. 20 eset nem került a mintába. Az egyes esetek eltérő információtartalommal bírnak, mivel a pszichológiai tanácsadási vélemény nem egy előre meghatározott kérdéssor vagy adatlap mentén került megfogalmazásra. Az elemzéshez egy adatbázis készült a dokumentumokból kinyerhető adatok alapján. Az adatok elemzése után néhány olyan eset kerül részletesebb bemutatásra, mely a mintában szereplő anyák döntései szempontjából tipikusnak tekinthető. Ezt követően a programban dolgozó pszichológus tapasztalatait ismertetjük. A vizsgálat során arra kerestük a választ, hogy a szülés előtt vagy után álló anyák hogyan döntenek és mi határozza/határozhatja meg a gyermek vállalásával kapcsolatos döntésüket.

A Babamentő programban a következő lehetőségekről tájékoztatták az anyákat:

- Anyaotthonba mehetnek gyermekükkel, amely egy átmeneti megoldás, esély a krízisből való kilábalásra.
- Gyermekük csecsemőotthoni elhelyezését kérhetik. Ezzel kapcsolatban azonban tájékoztatták az anyákat az intézeti ártalmakról.
- Az örökbefogadás lehetőségéről is felvilágosították az anyákat.

Így tehát nem csak azok az esetek kerültek a mintába, ahol az anya a nyílt örökbefogadás vagy a gyermek csecsemőotthoni elhelyezése mellett döntött, hanem azon esetek is, amikor az anya a gyermek megtartását választotta (anyaotthoni elhelyezés).

Fontos hangsúlyozni, hogy a gyermekvállalással kapcsolatos döntéseket csak úgy tudtuk elemzésünk tárgyává tenni, hogy a pszichológiai szakvélemény időpontjában már tudott, vagy tudni vélt döntést tekintettük véglegesnek. Ez azt jelenti, hogy mivel az anyák és gyermekeik

²⁰ Jelen kutatás a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet Gyermekvédelmi Főosztályán működő családtörténeti munkacsoport munkájához kapcsolódóan készült 2008-ban. A munkacsoport 2005-2006-ban „Identitás – Integráció – Nyilvántartás” címmel alakult, azzal a céllal, hogy a gyermekvédelmi gyakorlatban a származással és annak nyilvántarthatóságával kapcsolatos dilemmákat áttekintse. A munkacsoport a témával összefüggő álláspontját szakmai ajánlás formájában 2007-ben egy tanulmánykötetben foglalta össze. Ezt követően 2008-ban elkészült a „Családtörténet feldolgozása fotóelemzés segítségével” módszer leírása. 2009-ben egy munkacsoport működött alap- és szakellátásban dolgozó családgondozókból, szentesi és zalaegerszegi gyermekjóléti szolgálatok, oroszlanói gyermekotthon és a győri TEGYESZ kollégáiból. A teamnek az volt a feladata, hogy a kialakított kategóriák figyelembevételével, családi fotók segítségével, fotóantropológiai módszerrel saját működési területükön kidolgozzák a gyakorlati feladatokat (ki, mikor, hol végezheti a családtörténeti munkát), és az ezt követő időszakban legalább 5-10 családban elkészítsék a gondozott gyermekek családjának történetét. Ez a munka 2010. áprilisában befejeződött. A tesztelést követően az összegyűlt tapasztalatok alapján elkészült a „Családtörténet, családi legendárium” módszertani füzet. Majd kidolgozásra került egy továbbképzési tematika, több szakmai nap is megszervezésre került, valamint 2011-től megkezdődött a szakemberek képzése.

további sorsát nem tudtuk nyomon követni, a program alatt és után nem volt lehetőség a programból kikerülő anyák után-követésére (és sajnálatos módon azóta sem készült ilyen kutatás) a gyermekek sorsa lehet, hogy néhány esetben a pszichológusi szakvélemény felvételekor vallott nézetektől eltérően alakult.

A döntést a fent leírtaknak megfelelően úgy értelmeztük az elemzés során, hogy a krízisanyák gyermekvállalással, anyává válással kapcsolatos döntését egy olyan állomásnak tekintettük, amikor a küzdelmük (önmagukkal, félelmeikkel, környezetükkel kapcsolatos) sorsa valamilyen előjellel (negatív, pozitív) eldőlt. Küzdelmük azt is jelenti/jelentheti, hogy az anyák szeretnék/szerették volna hinni, hogy gyermekeik megértenék, hogy döntésüket az ő érdekükben hozták.

1997-ben 50, 1998-ban 30, 1999-ben 11, 2000-ben 30, 2001-ben 11 és 2002-ben 15 anya vett részt a krízisprogramban, akikről információkkal rendelkezünk.

Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a pszichológussal való találkozás, bár többnyire sajnos 1 alkalomra szorítkozott, minden esetben azt a célt szolgálta, hogy lehetőséget teremtsen arra, hogy a terhességgel válsághelyzetbe került anyák egy segítő beszélgetés keretében végiggondolják helyzetüket, anyasághoz, gyermekvállaláshoz fűződő érzelmeiket jobban átlássák, mérlegeljék milyen természetes és mesterséges támaszok állnak rendelkezésükre a gyermek megtartásához, a gyermek jövőbeli sorsával kapcsolatos legjobb döntés meghozatalához. Természetesen a pszichológusi beszélgetés célja volt a szégyenérzet, büntudat feloldása, a szorongás enyhítése is.

Az adatok elemzése a következő szempontok mentén történik:

- anyák szocioökonómiai háttere,
- anyaság megélése, gyermekvállalással kapcsolatos döntés,
- a döntés háttere, jövőbeli tervek.

I. Anyák szocioökonómiai háttere

Az anyák 53,1%-a a fővárosban él, 9,2%-uk megyei jogú városból, 21,5%-uk városból és 16,2%-uk községből érkezett. Állampolgárságukat tekintve 141 fő magyar állampolgár. Etnikai hovatartozásukat tekintve elmondható, hogy 7-en tartották fontosnak elmondani, hogy cigány származásúak.

A mintában, a legnagyobb arányban a 19-25 éves nők szerepelnek, arányuk 40,8%. A 18 év alattiak aránya 15%, 26-35 éves közel 33%-uk, 35 év feletti pedig, közel 12%-uk. Családi állapot szerint többségük (68,3%) hajadon. 29 anya házas (20%) és 17 elvált (11,7%).

A 18 év alattiak 90,9%-a hajadon, 1 fő házas, és 1 fő elvált. A következő korosztályban (19-25 évesek) szintén magas a hajadonok aránya, 90%. A 26-35 éves anyák 43,5%-a hajadon, 32,6%-a házas és 23,9%-uk elvált. A 35 év feletti 52,9%-a él házasságban, közel 30%-uk egyedülálló, míg 17,6%-uk elvált.

Az anyák 52,1%-a teljes családban nőtt fel, 25,7%-uk pedig csonka családban nevelkedett. 23 fő (26,4%) gyermekotthonban vagy nevelőszülőknél élt, 8 anya pedig nagyszülőkkel, rokonokkal nevelkedett. Az anyák közül 9-nek nincsen testvére, 46,4%-uknak 1, 40,6%-uknak 2 testvére van, bár a testvérekre vonatkozó adatok csak 69 esetben ismertek. Jelenleg 27,3%-uk 2 fős háztartásban él. Szintén ugyanilyen arányú a 4-5 fős háztartások aránya. 27-en egyedül élnek, szintén 27-en 3 fős háztartásban. 9 fő pedig több mint 5 fős háztartásban él. Az átlagos családnagyság 2,7 fő.

Az anyák saját gyermekeinek számát tekintve a legtöbben (58 fő) 1 gyermekesek (39,7%), 32 anyának két gyermeke van, 19-nek 3, míg 14 főnek 3-nál több saját gyermeke van. A minta közel 16%-a (23 anya) gyermektelen. A 147 anyának összesen 162 gyermeke van. Az összes gyermek nevelkedési helyét tekintve elmondható, hogy 61 gyermek (összes gyermek 37,7%-a) csonka családban nevelkedik. 23,5%-uk él teljes családban, 22,2%-uk gyermekotthonban vagy nevelőszülőknél nevelkedik. 18 gyermeket a nagyszülei vagy rokonok nevelnek, 9 gyermeket pedig örökbe adtak.

Az apák számáról az összes gyermekre számítva elmondható, hogy 57,8%-ban 1 apától származnak a gyermekek, 33,6%-ban 2 apától, 10 esetben pedig 3 apától születtek a gyermekek. Ahol egy apától születtek a gyermekek, ott az anya 79,1%-ban hajadon. Ahol az apák száma 2, ott 41%-ban hajadon az anya, közel 36%-uk házas és 23,1%-uk elvált. Abban a 10 esetben, ahol 3 apától születtek a gyermekek, 5 esetben az anya hajadon, 3 esetben elvált, 2 anya pedig jelenleg házasságban él. A családi állapot és a gyermekek száma azt mutatja, hogy a gyermektelenek 95,7%-a hajadon, szintén magas az 1 gyermekes anyák között a hajadonok aránya, 82,2%. A 2 gyermekes anyák közel 60%-a hajadon, míg 29%-uk házasságban él. A 3 gyermekesek 47,4%-a hajadon, 31,6%-uk házas. A 3-nál több gyermekkel rendelkezők közel 60%-a viszont házasságban él. A 3 vagy annál több gyermekesek körében 20% az elvált anyák aránya.

Ha megnézzük az anyák gyermekkorukban való nevelkedési helyét és gyermekeik jelenlegi nevelkedési helyét, azt láthatjuk, hogy a teljes családban nevelkedő gyermekek anyja 81,3%-ban szintén teljes családban nevelkedett. A csonka családban felnövő gyermekek anyja 72,7%-ban teljes, míg közel 20%-ban szintén csonka családban nevelkedett. A ma nagyszülőkkel nevelkedő gyermekek anyja több mint 60%-ban teljes családban nőtt fel. A gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek szülei 52,8%-ban teljes, 16,7%-ban csonka családban nőttek fel, míg közel 20%-uk szintén gyermekotthonban, vagy nevelőszülőnél nevelkedett. A 9 gyermek közül, akiket örökbe adtak, az anyák 66,7%-ban teljes, míg 33,3%-ban csonka családban nőttek fel.

A 147 anya utolsó tartózkodási helyét tekintve elmondható, hogy 40,4%-uk saját családjával él, azaz férjével, élettársával vagy barátjával. 25,3%-uk saját szüleivel lakik. 27 anya (18,5%) alkalmi jellegű lakhatással bír, azaz ismerősnél tartózkodik, vagy hajléktalan. Anyaotthonból a Babamentő programba 15-en érkeztek, 1 fő pedig gyermekotthonban él. 64,3%-uk állandó bejelentett lakcímmel rendelkezik.

Sajnos csak kevés anya kapcsán ismeretes, hogy szülei mivel foglalkoznak. 29 esetben ismert az anya és 26 esetben az apa foglalkozása. A programban részt vettek 27,6%-ának középfokú végzettséget igénylő szellemi foglalkozású az anyja, 24,1%-uk betanított vagy segédmunkás. 20,7%-ban a saját anya foglalkozás nélküli, 4-4 anya pedig szakmunkás, illetve felsőfokú végzettséget igénylő szellemi foglalkozású. A saját apát tekintve felülreprezentáltak a szakmunkások, arányuk 30,8%. 23,1%-uk betanított vagy segédmunkás, közel 20%-uk középfokú végzettséget igénylő szellemi munkakörben dolgozó. A saját anyához képest alacsonyabb a foglalkozás nélküli és a felsőfokú szellemi foglalkozású apák aránya.

A Babamentő programban részt vett anyák foglalkozását tekintve 30,6%-uk szakmunkás (34 fő), közel 20%-uk foglalkozás nélküli, 19,8%-uk középfokú végzettséget igénylő szellemi munkakörben dolgozik. 15 anya betanított vagy segédmunkás, szintén ugyanennyien tanulók. A 147 anyából 3 fő felsőfokú végzettséget igénylő szellemi munkakörben dolgozott utoljára. A foglalkozás nélküli anyák 77,3%-a kevesebb, mint 8 osztályt végzett, vagy befejezte általános iskolai tanulmányait.

A gyermek apja, akitől várja mostani gyermekét az anya, 32,8%-ban szakmunkásként dolgozik. Szintén ugyanilyen arányú a foglalkozás nélküli apák aránya. 4 apa betanított vagy segédmunkás, 5

középfokú, szintén 5 felsőfokú végzettséget igénylő szellemi foglalkozású, 7 apa pedig még tanuló.

Az apa és az anya devianciájára vonatkozóan is kevés adattal rendelkezünk, de az apáknál 10 esetben előfordul a drog és alkoholprobléma, az anyák megemlítették a bántalmazást, 6 apa pedig, börtönviselt. Az anyák körében a börtönviseltek száma kettő, 8 fő szenvedélybeteg, szintén 8-an pedig pszichiátriai vagy egyéb problémával küzdenek. A pszichológusi szakvéleményben 22 anya kapcsán javasolt pszichológiai vagy pszichiátriai segítségnyújtás.

II. Anyaság megélése, gyermekvállalással kapcsolatos döntés

A pszichológussal való konzultáció, mely segítette/segíthette volna az anyaság megélését, a gyermekvállalással kapcsolatos döntést, sajnos 57,8%-ban a szülés után történt. Szinte minden esetben 1 alkalom állt rendelkezésre pszichológus szakemberrel való konzultációra. Az elemzett dokumentumokból kiolvasható, hogy a pszichológus nagyon sok esetben javasolná a további együttműködést, életvezetési vagy gyermeknevelési tanácsadás biztosítását, valamint családsegítő, védőnő fokozott segítségnyújtását.

A pszichológusi vélemény szerint az anyák többsége, 35,2%-uk párkapcsolati krízissel, vagy a felnőtté válással, anyasággal kapcsolatos problémákkal küzd. 25,5%-uk szociális és lakásproblémával néz szembe. Megdöbbentően magas azon anyák aránya, 24%, akik pszichiátriai problémával (subdebitás, skizofrénia, stb.) küzdenek. A pszichológus véleménye szerint 15,2%-ban a gyermekvállalással kapcsolatos probléma a pszichoszociális környezetben rejlő problémákra vezethető vissza. A pszichológus által elsőként megjelölt diagnózis mellett társult probléma 51,4%-ban az élethelyzetbeli/életmódbeli krízis, illetve 48,6%-ban jellemző az anyák nehéz szociális helyzete.

A vizsgált évek kisebb eltéréseket mutatnak a pszichológusi diagnózis tekintetében; 1997-ben a legtöbben szociális és lakásproblémával, valamint párkapcsolati krízissel küzdöttek. 1998-ban a pszichiátriai probléma aránya volt a legmagasabb (40%), második helyen pedig a felnőtté válással kapcsolatos gondok álltak (26,7%). 1999-ben közel 46% a pszichológus diagnózisában a felnőtté válás és a pszichoszociális környezet rendezetlensége (27,3%). 2000-ben a szociális probléma és a felnőtté válás a jellemző. 2001-ben a 11 anyából 5 pszichiátriai problémával küzdött. 2002-ben 50%-ot meghaladta a felnőtté válással kapcsolatos problémák aránya.

Iskolai végzettség szerint az általános iskolai végzettséggel rendelkezők és a szakmunkásképzőt végzettek közül a legtöbben szociális és lakásproblémával küzdenek, a szakközépiskolai végzettségűek 62,2%-ánál a felnőtté válás, párkapcsolati krízis okoz gondot. A felsőfokú végzettségűek esetében 2 anya párkapcsolati krízis miatt szenved, 1 pedig pszichiátriai problémákkal küzd.

Közel 80%-uk nem védekezett a terhesség ellen, és több mint 80% azok aránya, akik a terhességet 3 hónapon túl vették észre.

A terhesség észlelése után az anyák közel 45%-a örült gyermeke érkezésének, 36,8% nem örült, 23 anya pedig terhessége alatt titkolta állapotát. Életkor szerint a 18 év alatti anyák 42,9%-a nem örült a gyermeknek, a 19-25 évesek közel 46%-a viszont örült a terhesség kiderülésének, közel ugyanilyen arányú a következő korcsoportban az anyasággal kapcsolatos öröm aránya. Legmagasabb volt a gyermek érkezésével kapcsolatos öröm a 35 év feletti nők körében, tehát az életkori kategóriákban felfelé haladva egyre nagyobb örömmel fogadták a gyermek érkezését az anyák. A gyermektelenek esetében 50% feletti azok aránya, akik örülnek a gyermeknek, viszont ebben a csoportban volt a legmagasabb azok aránya (26,3%), akik titkolták állapotukat környezetükben. Az egy és két gyermekesek esetében mindkét csoportban egyenletesen oszlott meg azok aránya, akik örültek, illetve akik nem örültek terhességüknek. Elmondható, hogy a 3 vagy több gyermekesek és a gyermektelenek örültek a leginkább a gyermekáldásnak. A terhesség titkolása pedig, a gyermektelenek felől a 3 vagy több gyermekesek felé csökken.

Az iskolai végzettség és a terhességre való reagálás azt mutatja, hogy leginkább a szakközépiskolai végzettségűek nem örültek a gyermeküknek és ők azok, akik a legnagyobb arányban titkolták a terhességüket.

Családi állapot szerint az anya reakciója a következő képet mutatja; a hajadonok 47,1%-a örült a gyermeknek, viszont 21,2% titkolta a terhességét. A házasok 50%-a nem örült a terhességnek és volt közöttük 3 házasságban élő anya, aki titkolta a terhességét. Az elváltak körében 6 anya örült, szintén ugyanennyi nem örült a gyermek érkezésének, ketten titkolták a terhességet.

A felnőtté válás problémájával küzdők 35,4%-a nem örült a gyermeknek, szintén ugyanilyen arányú a terhességüket titkolók aránya. A szociális problémával rendelkezők közel 52%-ban örültek a terhességüknek. A pszichiátriai problémával küzdők 56%-a örült a gyermeknek, 44% viszont nem örült a terhességének. Ahol a pszichoszociális környezet rendezetlen, ott az anyák 60%-a örömmel fogadta gyermeke érkezését. Ha a pszichológusi diagnózis mentén a társult

problémákat és a terhességre való anyai reakciókat nézzük, az látható, hogy a nehéz szociális helyzetben élők 62,5%-a örült a terhességnek, az életmódbeli, élethelyzetbeli krízisben lévők 43,8%-a viszont nem örült a terhesség kiderülésének, 25%-uk pedig titkolta állapotát.

Az apák esetében a terhesség kiderülésére 37,7%-ban az volt a reakció, hogy megszakították a párkapcsolatot. 36,8% örült a gyermeknek, 17,5% bár nem szakított párjával, ellenezte a gyermek megtartását, 9 apa pedig nem is tudott a másállapotról, vagy nem vette észre azt. A terhességre az anya szülei 61,8%-ban pozitívan reagáltak, támogatták lányukat a gyermekvállalásban, illetve az ezzel kapcsolatos bármilyen döntésben. 32,7%-ban azonban a szülők haragudtak gyermekükre a terhesség miatt. 3 esetben a szülők nem is tudtak a gyermek jöveteléről.

Az apa és az anya reakciója a bekövetkezett változásra összefüggést mutat. Ahol az apa örült a gyermeknek, ott az anya is több mint 85%-ban örült gyermeke érkezésének. Ahol az apa nem örült a gyermeknek, ott az anya is közel 80%-ban ugyanígy érzett. Ahol az apa megszakította az anyával a kapcsolatot a terhesség miatt, ott 41%-ban az anya nem tudott a gyermeknek örülni, 30,8% azonban ennek ellenére is örült születelendő gyermekének. Ahol az apa nem tudott a terhességről, ott 4 esetben az anya nem örült a várandósságnak, 5 esetben pedig titkolta terhességét a környezetében, nem csak az apa elől.

A szülői reakció és az anya érzelmei is összefüggnek a gyermekvállalás kapcsán, azaz azt mondhatjuk, hogy az anya szüleinek a reakciója lányuk terhességének kiderülése után erőteljesen befolyásolta az anya gyermekkel kapcsolatos döntését. Ahol támogató a szülői háttér, ott 54,5%-ban az anyák örültek az állapotuknak. Ahol haragudtak a szülők, ott közel 60%-ban az anya maga sem örült a gyermek érkezésének. Az anyát támogató és haraggal fogadó szülők esetében is 20% azok aránya, akik titkolták a terhességet.

A terhességgel kapcsolatban az anyák 51,7%-a úgy döntött, hogy megtartja a gyermeket, 34,5%, azaz 50 anya az örökbefogadás mellett döntött. 16 anya a gyermek ideiglenes hatályú gyermekotthoni elhelyezését kérte. 2 esetben az anya abortusz mellett döntött, szintén két esetben pedig a gyermek halva született.

Az anya összes gyermekének nevelkedési helyét és a jelen gyermekvállalással kapcsolatos döntését vizsgálva, az látszik, hogy a teljes családban nevelkedő gyermekek esetében az anyák 60,5%-a megtartja a gyermeket, ahol csonka családban nevelkednek az anya gyermekei, ott az anyák 52,5%-a örökbe adja gyermekét és csak 24% dönt a gyermek vállalása mellett. A nagyszülőkkel nevelkedő gyermekek esetében az anyák 52,9%-a döntött a megtartás mellett, 35,3% pedig úgy gondolta, hogy az a legjobb a gyermeknek, ha örökbe adja. A gyermekotthonban nevelkedő

gyermekes esetében az anyák 64%-a úgy döntött, hogy megtartja születendő gyermekét. Ahol az anya idősebb gyermekeit örökbe adta, ott 77,8%-ban most a gyermek felnevelése mellett döntött. Érdekes, hogy az idősebb gyermekek nevelkedési helyét tekintve, a csonka családban és a gyermekotthonban nevelkedő gyermekek esetében közel 20% azon döntések aránya, ahol az anya csecsemőotthoni elhelyezését kérte a gyermeknek. A teljes családban nevelkedő idősebb gyermekek esetében a csecsemőotthoni elhelyezés 13,2%-ban merült fel, a nagyszülőkkel nevelkedő idősebb gyermekek esetében ez az arány kicsivel alacsonyabb, 11,8%. Azt látjuk tehát, hogy a csonka családokban nevelkedő idősebb gyermekek esetében a legjellemzőbb az örökbefogadás mellett való döntés.

Az apa reakciója a terhesség kiderülésére természetesen nagymértékben függ attól, hogy milyen az apa és anya közötti kapcsolat jellege. Akik örültek a gyermeknek 90%-ban tartós párkapcsolatban éltek. Azok az apák, akik nem örültek a gyermeknek 42,1%-ban érzelmileg rendezetlen viszonyban álltak az anyával. Megdöbbenő azonban, hogy azok az apák, akik nem örültek születendő gyermeküknek, közel 37%-ban tartós párkapcsolatban éltek. Ahol az apa nem tudott a nő terhességéről, ott többnyire alkalmi jellegű, vagy érzelmileg rendezetlen volt a kapcsolat az anyával.

Az anya reakciója is függött az apával való kapcsolatának jellegétől. Akik örülnek a gyermek érkezésének 62,3%-ban tartós párkapcsolatban élnek, akik viszont nem tudták örömmel fogadni a terhességet, ott az érzelmileg rendezetlen párkapcsolat a domináns. Ugyanez igaz azokra a kapcsolatokra is, ahol az anya az apa elől titkolta terhességét. Ahol az anya örült a terhességnek végül 22,6%-ban megszakadt a kapcsolat, ahol nem örült az anya a gyermekáldásnak, ott közel 38% a megszakadt kapcsolatok aránya. A titkolt terhességek esetében végül 47,8%-ban a kapcsolat megszakadt a gyermek születése előtt.

Az anyák szerint döntésük indoka 47,5%-ban a nehéz szociális helyzetükből fakad, valamint döntésük a munkahely elvesztésétől való félelemtől, lakásproblémától függött. 22%-uk döntésének hátterében a párkapcsolati krízis állt, valamint a támogató háttér teljes, vagy részleges hiánya. 3 esetben szexuális abúzus áll a döntés mögött, 4 esetben pedig pszichiátriai betegség. 18,6%-ban egyéb ok volt a döntés háttere, mint pl. a gyermek miatti szegény, apa devianciája, stb. Legtöbb esetben az anya saját szülei adtak tanácsot a döntés meghozatalában, 11 esetben az apa véleménye volt a mérvadó, de néhány esetben előfordult, hogy az orvos, védőnő segítette/sugallta a „jó” döntést.

Az anyasággal kapcsolatban a dokumentumokból az olvasható ki, hogy 53 esetben (közel 47%) az anyát megviselik a történetek, 43,4%-uk azonban örül a gyermek érkezésének. 10 anyát sem az anyaság, sem a gyermekvállalással kapcsolatos döntés nem érinti meg, 1 anya pedig a jövőben szeretne majd csak gyermeket.

III. A döntés háttere, jövőbeli tervek

Mint ahogyan láthattuk az apa és a saját szülő reakciója nagymértékben meghatározta az anya reagálását a terhességre. Ugyanígy az anyasághoz való viszony is szoros összefüggést mutat a gyermek apjával, és a szülőkkel való viszonnyal. Ahol az anyát megviselte a terhesség kiderülése és az azzal kapcsolatos döntés, ott 31,4%-ban érzelmileg a párkapcsolat rendezetlen volt, 47,1%-ban pedig szakítással végződött. 9 anyát nem érintettek meg a történetek, ahol az örökbefogadás mellett döntött az anya. Közülük 2 esetben tartós volt a párkapcsolat az apával, szintén 2 esetben alkalmi kapcsolatból származott a gyermek, 5 esetben pedig meg is szakadt a kapcsolat az apával. Ahol az anya örült a gyermeknek, ott 65,3%-ban tartós volt a párkapcsolat. A szülőkkel való viszonyt vizsgálva azt láthatjuk, hogy ahol az anyát megviselte a döntés, ott közel 53%-ban részlegesen volt csak rendezett a kapcsolat, 20,6%-ban pedig nagyon rossz volt az anya saját családjával való kapcsolata. Akik örültek a gyermeknek ott 71,4%-ban egy támogató család veszi körül az anyát.

Az adatok alapján elmondható, hogy akik örökbe adták gyermeküket leginkább a szociális helyzetük miatt döntöttek így (40,5%), döntésük hátterében 11 esetben a párkapcsolati krízis állt, 10-en pedig egyéb ok miatt döntöttek az örökbeadás mellett. Akik megtartják a gyermeket 60%-ban a szociális problémák ellenére döntöttek így. A gyermek csecsemőotthoni elhelyezését kérők pedig 70%-ban szociális okok miatt hozták meg ezt a döntésüket. Az örökbeadás mellett döntött anyák közel 90%-ban 3 hónapon túl vették észre terhességüket. A csecsemőotthoni elhelyezés mellett döntött anyák között 10 olyan anya is volt, aki 3 hónapon belül észlelte állapotosságát, a többi 22 anya ez időn túl.

A jövőre vonatkozóan 24,2%-uknak nagy gondot okoz a lakáskérdés megoldása (vásárlás, albérletkeresés, építkezés befejezése, stb.), 22,2%-uk munkát szeretne találni, valamint minél hamarabb visszatérni a munkahelyére. Közel 40%-ban a legnagyobb probléma az anyagi helyzet stabilizálása. 9 anya a gyermek apjával szeretné rendezni párkapcsolatát, 4 anya szüleivel szeretné viszonyát harmonizálni.

A terhességgel kapcsolatos döntés, és a jövő rendezése is erős kapcsolatot mutat. Az körvonalazódik, hogy az örökbeadást választó anyák legnagyobb problémája a munkakeresés (25%), és az anyagiak rendezése (53,1%). A gyermek felnevelése mellett döntő anyák 36%-ának megoldatlan a lakáshelyzete, 32% számára pedig gazdasági helyzetük rendezése jelenti a legnagyobb kihívást.

A csecsemőotthoni elhelyezést kérő anyáknál a munkakeresés, lakás, és anyagi helyzet rendezése a legfontosabb jövőbeli kihívás.

Összességében azt mondhatjuk, hogy az anya gyermekvállalással kapcsolatos döntését 7 tényező határozza meg leginkább²¹:

- 1) Hogyan reagált az anya maga a terhesség kiderülésére?
- 2) Hogyan reagált az apa a terhesség kiderülésére?
- 3) Hogyan reagált az anya saját családja a terhesség kiderülésére?
- 4) Milyen az apával való kapcsolat természete?
- 5) Hogyan viszonyul az anya a szülővé váláshoz érzelmileg?
- 6) Hol nevelkedett az anya gyermekkorában?
- 7) Hány fős háztartásban él az anya?

Látható tehát az adatok tükrében, hogy többféleképpen dönthettek a krízisanyák; a szülés után a gyermek haza kerülése mellett, megfelelő családi háttér hiányában anyaoththoni elhelyezés mellett, kérhették a gyermek ideiglenes csecsemőotthoni elhelyezését, ha szeretné nevelni a gyermeket, de családi, szociális okok miatt jelenleg nem tud a gyermek ellátásáról, neveléséről gondoskodni. Illetve lemondó nyilatkozatot tehettek, s akkor a gyermeket néhány hetes korában örökbefogadó családba helyezték.

Az anyák büntudatot, lelkiismeret furdalást, szorongást éreznek helyzetük, döntésük miatt. Félnek a társadalmi/mezőkörnyezeti, és családjukból érkező előítéletektől. Ugyanakkor az adatok is azt mutatják, hogy a döntés háttérében mások (apa, saját szülő) reakciói, mögöttes döntései, néhány esetben fenyegetései is meghatározók. „ (...) *az örökbeadott gyermekét valószínűleg soha nem fogja tudni (az anya) elfelejteni és kíséző árnyként, mély fájdalomként, büntudatot ébresztve törhet fel később is az emlék, amivel esetleg egyedül nem tud majd megbirkózni.*”²² Ezért is lett volna fontos a pszichológussal való későbbi együttműködés, esetleges családterápia (a program természetesen a segítségnyújtás elvi

²¹ Statisztikailag szignifikáns a kapcsolat, Chi-négyzet 0,05 alatti.

²² Dr. Székely Zsuzsanna: Találkozás a gyermekükről lemondó anyákkal in.: Párbeszéd újra...Füzetek az örökbefogadásról 5. Budapest 1999. (szerk.: Hevesi Katalin)

lehetőségét felajánlotta). Az örökbefogadást az anyák többen humánusabbnak tekintették, mint a gyermekotthoni elhelyezést, az állam által nyújtott intézeti nevelkedést kevésbé tartották jó megoldásnak, mint egy gyermekre vágyó családot. Az örökbefogadó családot kissé misztifikálják, jó anyagi kondíciókkal rendelkező, magasan kvalifikált, a társadalomban elismert személynek vélik, akinek nem lehet saját gyermeke. A krízisanyák az örökbefogadó családokról, mint ideális családokról gondolkoztak, ahol biztosan a legjobb helye lesz a gyermeknek. A jó anyagi feltételek megléte talán azért is kiemelt érték az örökbefogadó családokról alkotott képben, mert a krízishelyzetben lévő anyák esetében a rossz szociális helyzet többnyire a krízis egyik fontos eleme. Megdöbbenő azonban, hogy a család, szomszédok, barátok támogató ereje nem elégséges ahhoz, hogy az anya lehetőséget kapjon (vagy merjen adni magának), hogy gyermekét vállalhassa. A támogató háttér hiánya nem csak szociális vonatkozású, az esetekből jól kirajzolódik, hogy az érzelmi, pszichológiai jellegű segítségnyújtás - főleg a gyermek apja részéről az esetek többségében - nem biztosított.

IV. A döntés²³

A következőkben 3 típusú döntést mutatunk be; 10 olyan eset került kiválasztásra, ahol az anya a gyermek örökbeadása mellett döntött és 5-5 olyan eset, ahol megtartotta, illetve ideiglenes hatállyal a gyermek csecsemőotthoni elhelyezését kérte az anya. Az esetekben azokat a momentumokat emeltük ki, ami elvezet oda, hogy az anya (vagy a háttérben valaki más) meghozza a gyermekvállalással kapcsolatos döntést. Felvázoljuk, hogy a döntésig hogyan jut el az anya, felfejtve a lehetséges válaszokat arra a (költői) kérdésre, mennyire kontúros a határ a gyermek megtartása és a gyermekről való lemondás között, mit is jelenthet a jövőre nézve a belénk égett döntés, milyen árnyoldalai lehetnek.

IV.1. Örökbefogadást választó édesanyák²⁴

Az örökbefogadást választó édesanyák közül 2-en férjezettek, egy anya pedig elvált, a többi 7 esetben az anyák családi állapota hajadon.

Csilla egy vidéki faluban nőtt fel. Szüleivel nevelkedett, vendéglátó-ipari szakközépiskolában érettségizett 1997-ben. 19 évesen szülte gyermekét. A fiúval nem védekeztek, mire észrevette,

²³ Az idézetek a pszichológusi szakvéleményből származnak.

²⁴ A pszichológiai szakvéleményeket úgy kaptuk meg, hogy azok csak a keresztnévet tartalmazták az anyák anonimitásának megőrzése érdekében. A keresztnéveket nem változtattuk meg.

hogy terhes, a kapcsolat már megszakadt. *„Szüleinek nem merte elmondani, halogatta, hátha észreveszik maguktól is.(...) érezte, hogy nem várhat tovább: basi panaszokkal orvoshoz fordult és az orvost kérte meg, hogy közölje szüleivel állapotát.”* Csilla szülei haragudtak, közösen úgy döntöttek, a legjobb, ha örökbe adja a gyermeket. Kapcsolatát szüleivel úgy jellemezte, hogy nem kellőképpen nyitott és őszinte, ami szülei magas elvárásainak és szigorú morális értékrendjének tudható be. A szülők a környezet előtti megszégyenülés miatt nem vállalják az unokát, lányukat a gyermekről való lemondásra bíztatták. A pszichológusi szakvélemény szerint a fiatal lányt az anyaság érzése nem érintette meg, azt is elmondta, hogy nem kíván a közeljövőben férfival érzelmi kapcsolatot létesíteni. Vágya, hogy munkát találjon. A gyermeke sorsáról ekképpen vélekedett: *„A gyereknek még így is jobb, mintha elvetette volna, mert így legalább élhet és szerető családban nevelkedhet. Csilla mellett még apja se lenne, lenéznék a faluban, mert szabigyerek.”*

Zsuzsanna szintén úgy véli, mellette csak *„nyomorogna a gyermeke, apa nélkül”*, jobbnak látta, ha gyermeke nincs kiszolgáltatva a környezetének. Zsuzsanna a pszichológushoz már kész döntéssel érkezett. Ő 25 éves, szintén érettségivel rendelkező. Anyjával és nevelőapjával, valamint ikertestvéreivel él egy 2,5 szobás lakásban. Zsuzsannának már házasságon kívül született egy gyermeke, aki 3 éves és szülei segítségével neveli. Akkor sem védekezett. Egy 33 éves nős férfitől várta második gyermekét, aki azzal hitegette, hogy el fog válni és közös albérletbe költöznek. A terhesség kiderülésével a férfi elhagyta Zsuzsannát. Örökbefogadással kapcsolatos döntésének hátterében az áll, hogy 3 éves gyermekét is csak szülei anyagi támogatásával tudja nevelni. *„Azt az áldozatot nem várhatja el a nagyon szerény körülmények között élő családjától, hogy második házasságon kívül születő gyermeke miatt is nekik kelljen további lemondásokat vállalniuk.”*

A 23 éves Zulejkának szintén van már egy gyermeke. Viszont a szülés előtt nagyon bizonytalan volt abban, hogy képes lesz-e lemondani születendő gyermekéről. Szülés után ez a bizonytalanság csak felerősödött. A 24 éves apa viszont a gyermeket nem akarta megnézni és azt mondta, hogy semmiképpen sem viheti haza a lány a gyermeket. Zulejka úgy érezte, jó a párkapcsolatuk. 2 testvére van, a 3 gyermeket édesanyja egyedül nevelte. 15 éves korától élt együtt jelenlegi párjával a fiú szüleinél. Első gyermekét az apával együtt nevelik. A fiú anyjával megromlott a kapcsolat, így albérletbe kényszerültek. Az anya a lakással és gazdasági viszonyokkal kapcsolatos problémák miatt, az apa döntése nyomán lemondott gyermekéről.

Zsuzsa 21 éves főiskolai hallgató, teljes családban nevelkedett, jó anyagi körülmények között egy 200 m²-es lakásban. Szülei vállalkozók. Érettségi után összejött egy lakatosnak tanuló fiúval,

ebben a kapcsolatában volt korábban egy abortusza. Ekkor döntöttek úgy, hogy fogamzásgátlót fog szedni. Mikor észrevette, hogy újból terhes, párjának sem szólt, magában eldöntötte, hogy a gyermeket örökbe adja. Eleinte úgy gondolta, talál munkát és elköltözik albérletbe, de később – mivel azt hitte, szüleitől nem kaphat segítséget – ezt reménytelennek látta. Édesanyja valóban kétségbeesett, félt a környezet előtti lelepleződéstől. Büszkéek arra, hogy Zsuzsa a családból egyedül továbbtanult és attól tartottak, nem fejezné be felsőfokú tanulmányait a gyermek mellett. Ettől való félelmüknél azonban erősebb vont a lányanyaság miatti szégyenérzet. Zsuzsanna azóta szakított a párjával és új kapcsolata van. Az új párja sem tudott rendszeres szexuális kapcsolatuk ellenére a lány terhességéről. Zsuzsa a pszichológusnál nagyon sírt, *„Vágyódik a kislányra, de úgy érzi, nem tud ekkora feladattal megbirkózni szülei nélkül, akik nem támogatják anyaságát.”*

Anita csak 17 éves, szakmunkástanuló. Szülei elváltak, kisgyermekkorától apja és nevelőanyja nevelte. Három testvére van. Időben észlelte, hogy terhes, de nem mert otthon szólni. A barátja a terhesség miatt szakított Anitával, fél évig tartott a kapcsolatuk. Amikor kiderült a terhessége, szülei rábízták a döntést. Azt gondolta az örökbefogadásról, *„a gyereknek és neki is jobb így”*. Helyzete tanúságának azt tartja, hogy *„védekezni kell”*.

Éva 9 éves koráig gyermekotthonban nevelkedett, mert anyja *„eldobta magától”*, majd édesapja magához vette. Általános iskola után nem tanult tovább. Korábban már született egy gyermeke, akiről szintén lemondott. Elmondása szerint tablettával védekezett, terhességét csak 4 hónapos korában vette észre. Jövőterve nincs, *„örül, ha az apjával a mindennapokat meg tudja oldani”*. Amikor a gyermek apja megtudta, hogy Éva terhes, megszakította a kapcsolatot a lánnyal, aki azóta nem is látta a férfit. Családot még nem szeretne alapítani, mert nincs saját lakása. Éva 18 évesen szülte második gyermekét.

Henrietta Zsuzsannához hasonlóan 25 éves. Szülei elváltak, apja nevelte nővérével együtt. Anyja, akárcsak Évát, elhagyta. 3 művi abortusza volt. Egy 34 éves íróval élt együtt két évig, akitől terhes lett. A férfi kábítószerfüggő, Henrietta a fiúval – még a terhesség elején is – többször fogyasztott speedet. A férfi tudja, hogy tőle van a gyermek, ragaszkodott is hozzá, hogy *„szülés után egy család legyenek”*. A férfinak van egy 12 éves gyermeke, akivel azonban nem tartja a kapcsolatot. Henrietta úgy véli, nem látott jó szülői példát, ezért nem is érzi magát érettnak az anyaságra. A gyermek apjától, annak erőszakossága és szenvedélybetegsége miatt szeretné távol tartani magát. *„A gyermeknek egy vágyódó házaspár mellett jobb lesz, mint mellette, akinek se otthona, se munkája és még a gyerek apjának zaklatása elől is csak menekülni”*. Tudja, hogy ez nehéz döntés, de úgy véli, ez szolgálja a

gyermek legjobb érdekét. Csak reménykedni tud abban, hogy egyszer talál magának egy felelősségteljes férfit, akivel egy család lehet.

Tímea 20 éves, férjezett fiatal nő. Varrónőnek tanult, szakmájában dolgozott 2. gyermeke születéséig. Anyósával nem tudtak kijönni, a sorozatos veszekedések miatt férjével is megromlott a kapcsolata. Férje italozó életmódot folytat. Azzal vádolja feleségét, hogy egyik gyermek sem tőle van. Az anyósával való kapcsolat megromlása miatt haza költözött kislányával saját szüleihez, ahol egy 2,5 szobás lakásban élnek. Nővére is otthon él még a szülőkkel. 14 hetes terhes volt, amikor észrevette a terhességét, szüleivel beszélte meg, hogy örökbe adja a gyermeket, mert egyedül nem tud a két gyermekről gondoskodni. Férjétől szeretne elválni. *„Nebéz szívvel hozta meg a döntését, ezért nem is akarta megnézni születéskor a kisfiút.”* Döntése indoka, hogy a gyermek nem tervezett és anyagilag nem tud róla gondoskodni. Jövedelme a GYES és a családi pótlék.

Etelka szintén házas, ő 35 éves, apja nevelte. Nevelőanyjának nem lehetett saját gyermeke, viszont vele sosem alakult ki meleg, bensőséges kapcsolat. Szigorú, rideg anyaként jellemezte, aki sokat követelt, és kevés szabadságot adott, viszont megtanította a háztartási teendők ellátására. Nevelőanyja nem engedte, hogy továbbtanuljon, tanárai hiába bíztatták. 18 éves volt, amikor apja és nevelőanyja balesetben meghaltak. Ekkor már házas volt, mert nevelőanyja elől a házasságba menekült. Első házasságából 16 és 18 éves gyermeke van. Válása után (férje alkoholizmusa miatt) újból férjhez ment, 1990-ben született 3. gyermeke. 3 gyermeket együtt nevelik. Férje és ő is munkanélküli lett, vállalkozást próbáltak beindítani, de nem sikerült. 4. terhességekor feketén dolgozott ruhajavítóként. Házasságukban szexuálisan elhidegültek egymástól, ezért Etelka egy nős férfival megcsalta a férjét. Férje tud a terhességről, egyetértett az örökbefogadással, mert *„mégsem várható, hogy a szertője gyerekeit nevelje”*. Etelka szeretné a házasságát rendbe hozni, de a *„születendő gyerekek nem érdeke, hogy felbomoljon a család, hiszen akkor még ennyire se boldogulnának anyagilag.”* Gyermekei tudtak a terhességéről, döntésében is támogatták, mindannyian azon az állásponton vannak, ez a döntés a családi béke záloga.

Julianna egy kis borsodi faluban nevelkedett, szülei 3 éves korában elváltak. Anyja új házasságából 2 féltestvére született. Julianna 31 éves, szakmával nem rendelkezik. Házasságából van egy 14 éves fia, akit egyedül nevel. Fiát anyjára hagyta, hogy a fővárosban munkát vállalhasson. Egy műanyag feldolgozóban dolgozik. Kapcsolata lett a 40 éves főnökével, aki családos. Azt gondolta, *„ennyi év után nem eshet teherbe”*, ezért nem védekeztek. A férfi tud a gyermekről, de hallani sem akar róla. Elmondása szerint nem akar több gyermeket, se családot, szerinte 14 éves fia sem örülne egy

kistestvérnek. Fél a munkahely elvesztésétől és hogy fiával megromlana a kapcsolata. Öngyilkossággal fenyegetőzött, ha nem tudja örökbe adni a gyermeket. A terhesség alatt napi fél doboz cigarettát szívott el, nagyon félt, hogy ki ne derüljön a kórteremben, hogy ő nem vállalja fel a gyermekét.

IV.2. Csecsemőotthoni elhelyezést kérő édesanyák

Az 5 kiválasztott anya közül 4-en hajadonok.

Zsuzsa 23 éves, jogcím nélküli lakásfoglaló. Anyja elhagyta a családot, így testvérével gyermekvédelmi gondozásba került. Ott 13 éves koráig nevelkedett, majd apjához került. Általános iskola után egy cipőgyárban kezdett el dolgozni, néhány éve munkanélküli. Zsuzsának van egy élettársa, akivel egy bontásra ítélt házban foglaltak el egy lakást a fővárosban. Élettársának aki 35 éves, szintén munkanélküli, van 2 saját gyermeke. Zsuzsa nagyon vágyódott az anyaságra, szülés után nevet adott a gyermeknek és szoptatni kezdte. Abban bízik, hogy néhány hónap alatt találnak albérletet, és magukhoz vehetik a gyermeket. Viszont ennek igazi realitását nem látja, elbizonytalanodott, hogy vajon párja tényleg akarja-e a gyermeket.

Judit szülei is elváltak, Zsuzsához hasonlóan 20-as éveit elején jár. Ápolónőként végzett, az iskola után összeköltözött első gyermeke apjával, miután a kapcsolat megromlott, egyedül nevelte egy ideig. Anyagilag viszont nem bírta eltartani magukat, így az apa szülei vállalták fel a gyermek ellátását, nevelését. Judit alkalmi munkákat vállal, így ismerkedett meg második gyermeke apjával. Judit a kórházba hajléktalanszállóról jött, ahol párja is él. Első gyermekét (3 éves) havonta látogatja, de nem lát rá esélyt, hogy magához vehesse. Szeretne munkát találni, amiből albérletet fizethetne, és utána magához vehetné a csecsemőt.

Anikó szintén 20-as éveinek elején jár. Bár teljes családban nőtt fel, szülei alkoholizálása miatt testvérével elhanyagolva nevelkedtek. 16 éves korában elköltözött otthonról, élettársa szüleinél laktak, de a fiú anyja miatt összevesztek, amikor már 3 hónapos terhes volt. Örült a terhességének, bár nem terveztek gyermeket. A panzióba, ahol dolgozik, nem vihet gyereket, ha meg GYES-re menne, elveszítené az állását. Egyedül kilátástalannak ítéli meg a helyzetét, ezért átmenetileg kérte a gyermek csecsemőotthoni elhelyezését. Amikor csak teheti, látogatni szeretné gyermekét. Testvérére talán számíthat.

Bernadett 21 éves, szülei elváltak. Egyik szülőjével sincs jó viszonyban. A gyermek apjával már megszakadt a kapcsolat, tulajdonképpen nem is tudott a terhességről. Szülei se tudnak semmit. Érzelmileg nem tud azonosulni az örökbefogadás gondolatával, így reális alternatívának a csecsemőotthoni elhelyezést tartotta. Anyaotthonba nem akart menni. Érzelmileg a történetek nagyon megviselték.

Andrea 27 éves, férjezett nő. Kereskedelmi szakiskolában tanult. Van egy 11 éves fia, akit szülei nevelnek. Szülei nem nagyon engedik a gyermekkel való kapcsolattartást „*nem megfelelő életvitele miatt*”. Egy barátjától lett terhes, a férfit nem érdekli a gyermek. Terhessége alatt lett egy párja, aki vállalja a gyermeket, viszont szívességből laknak valakinél, oda nem vihetik az újszülöttet. Andrea ragaszkodik a gyermekhez, úgy érzi, „*már megkomolyodott és végre megfelelő társat talált*”. Ha találnak albérletet, úgy tervezi, haza viszi a gyermeket.

IV.3. Anyaotthoni elhelyezést kérő édesanyák

A kiválasztott anyák közül ketten hajadonok, 2 anya elvált, egyikül pedig férjezett.

Erikát nagyszülei nevelték csecsemőkora óta. Dekoratórként dolgozik, 25 éves, 2 gyermeke született 2 apától. Egy futó kapcsolatban lett terhes 3. gyermekével. Nem számított a gyermekre, bár elmondása szerint sose védekezett. Lakás és állás nélküli. Egy fővárosi átmeneti szállón él, gyermekei gyermekotthonba kerültek. Kérte anyaotthoni elhelyezését. Mindhárom gyermekéhez ragaszkodik, tudja, hogy képes felnevelni őket, csak ehhez egy albérlet és egy munka szükséges. „*Gyermekeiről való gondoskodás érzelmi biztonságot nyújt neki.*”-áll a pszichológiai szakvéleményben. Erika jövőképe bizakodó, napi gondjai megoldásához van segítsége.

Anna viszont gyermekotthonban nőtt fel. 38 éves, a szakmunkásképzőt félbe hagyta. Volt egy kisfia, aki nyelőcsőszűkületben 1,5 évesen elhunyt. Bár a gyermek apja nem vállalja a gyermeket, Anna úgy érzi, ez az utolsó esélye, hogy gyermeke legyen. Mivel nincs lakása, kérte anyaotthoni elhelyezését, később szeretne albérletbe menni és munkát vállalni.

Margit 33 éves, férjezett. Teljes családban nőtt fel, szülei Margit 20 éves korában elváltak. Anyja Ausztriában vállalt munkát, azóta kint él. Margit kereskedelmi szakiskolában végzett. 27 évesen ment férjhez, de férje alkoholista lett, ezért elváltak. Az akkor másfél éves kisfiát anyja magához vette Ausztriába. Margit válása után ideggyógyászati kezelésre szorult. Margit havonta találkozik

kisfiával, akivel jó a kapcsolata. Pizzériában dolgozik konyhalányként. 2 éve van egy új párkapcsolata, egy kétgyermekes, elvált férfival. A férfi betegszállító. Az apa szüleinél laktak, de sokat veszekedtek a fiú anyjával. Margit anyaotthonba megy a gyermekével a kórházból. Korábban úgy gondolta, örökbe adja a gyermeket, mivel a férfit igazán nem számíthat, de most úgy véli, keres albérletet, visszamegy dolgozni, a gyermeket pedig bölcsődébe járattja. Párjáról úgy vélekedett, hogy *„anyja befolyása alatt áll”*. Az örökbefogadás gondolatát azért vetette el, mert megveti azokat, akik ilyet tesznek.

Ágnes 28 éves, elvált nő. Szülei 3 éves korában elváltak, anyja pszichiátriai osztályon halt meg, apja alkoholista volt. Dísznövénytermesztést tanult, tanulmányait azonban egy súlyos autóbaleset miatt abbahagyta. Házasságából született egy gyermeke, aki koraszülött volt, csak egy hetet élt. Második gyermekét örökbe adta egy rokonának, mert a szülés után pszichiátriai kezelésben részesült. Válását követően lett egy élettársa, aki munkanélküli. Egy romos nyaralóépületben laknak, víz nincs, a villanyt kikapcsolták. Ágnes nem tudja kitől terhes, nehéz anyagi helyzetük miatt ugyanis prostitúcióval keresi a pénzt. Többször állt pszichiátriai kezelés alatt, bár elmondása szerint *„csak a hideg elöl szokott kórházba menni”*. Terve, hogy anyaotthonba megy a gyermekkel.

Erzsébet szintén elvált, 32 éves nő. Személyiségzavarral küzd. Nagymamája nevelte, mert anyja 8 éves korában meghalt. Általános iskolát végzett, legutóbb hivatalosan biztonsági őrként dolgozott, de amikor kiderült, hogy terhes, felmondtak neki. Ezt követően takarításból kereste a kenyerre valót. 2 éve vált el, házasságából 2 gyermeke született. Kislánya nevelőszülőknél, kisfia csecsemőotthonban nevelkedik. Válása után lett egy élettársa, nála lakott. Tőle várja a gyermeket, de miután összevesztek, Erzsébet hajléktalan szállóra ment. Most anyaotthonba megy az újszülöttel, szeretne albérletet találni. Nagyobbik gyermeke magához vételére nem lát esélyt, a csecsemőotthonban nevelkedő kisfiút azonban szeretné nevelni. *„Megtanulta a máról holnapra élest.”* Terhessége alatt erősen dohányzott.

V. A döntés árnyékában: a döntés és annak háttere pszichológus szemmel

A vizsgálat keretében a Babamentő programban részt vett pszichológus szakemberrel készítettünk interjút²⁵ abból a célból, hogy közel 10 év távlatából értékelje a programot. Mint a programban dolgozó szakember mondja el, hogy hogyan látta az édesanyákat, akik döntés előtt

²⁵ Ezúton is köszönjük Dr. Székely Zsuzsannának, hogy nem csak a 147 anyáról készült pszichológiai szakvéleményt bocsátotta rendelkezésünkre elemzés céljából, hanem hogy vállalta az interjút és segítségünkre volt, hogy beeláthassunk abba, hogy az édesanyák milyen döntési (kényszer)helyzetekben voltak. Az idézetek szó szerinti interjúrészletek.

álltak, vagy már döntöttek, mire vele találkozhattak. Milyen segítséget tudott adni vagy felajánlani a jövőre nézve a pszichológus? Milyen nehézségekkel kellett szembenéznie a programban, annak érdekében, hogy segíthesse a döntés meghozatalát, vagy annak feldolgozását.

A programba bekerült anyákról elsőként a védőnő vett fel egy anamnézist, melynek az volt a célja, hogy kiderüljön, van-e az anyának szociális és egyéb problémája. Sokszor az anyák maguk jelezték, hogy problémáik vannak. A program vezetője volt az, aki meghatározta a felvett anamnézis alapján, hogy ki az, aki részt vehet ebben a programban. De sok esetben olyan anyák is belekerültek a programba, akiknek pl. pszichés problémájuk volt, de biztos családi háttérrel rendelkeztek. Egységes szempontok nem voltak, hogy ki is a krízisterhes. A pszichológus elmondta, hogy sokszor az alapján minősült valaki krízisterhesnek, hogy van-e családja vagy sem. Így például volt olyan 14 éves lány, aki nem került a programba, mert teljes családban nevelkedett. *„Én úgy gondolom, hogy valaki, ha 18 év alatt szül, az is egy olyan krízis, ha más nem, egy olyan fejlődési krízis, elakadás, akinek mindenképpen segítségre lenne szüksége.”* Véleménye szerint ez viszont egy veszélyeztető tényező, amit jelenteni kellett volna a Gyermekjóléti Szolgálatnak, hogy a 13,5 éves gyermek anyja úgy gondolja, hogy a gyermeknek a terhessége, anyává válása alatt nincs szüksége segítségre. A pszichológust nem vonták be annak a meghatározásába, hogy ki minősül krízisanyának. A pszichológusi segítség igénybevétele azonban felajánlott lehetőség volt a krízisanyák számára, azaz igénybevétele önkéntes volt. Egy kórházi miliőben azonban a terhes anyák *„nem nagyon mertek nem elmenni a pszichológushoz”*. Kb.95%-ban a részt vett anyák megjelentek a pszichológusnál. A legnagyobb gondot az idő rövidsége jelentette, az, hogy az anyák 4-5 napot tartózkodtak a kórházban, így többnyire 1 alkalom volt biztosított a pszichológussal való találkozásra. Az anyaoththoni, vagy a gyermek csecsemőotthoni elhelyezését kérő anyákról a továbbiakban a kérdezettnek nem volt információja, a védőnő volt az, aki segített az anyáknak, ő tartotta az anyaoththonokkal is a kapcsolatot.

A szakemberek között ellentmondás feszült azoknak az anyáknak a megítélését illetően, akik a gyermekük csecsemőotthoni elhelyezését kérték, ugyanis ez a kórházban a szakember elmondása szerint egy *„negatív stigma”* volt. Érezhető előítélet volt azokkal szemben, akik intézménybe kérték a gyermekük elhelyezését. A vélekedés az volt, hogy: *„Az is rendesebb anya, aki örökebe adja a gyermekét, mert egy szerező családba kerül.”*

Szakmai értelemben vett stratégiája nem volt a programnak, sajnos nem volt egyszer sem esetmegbeszélés, ahol az egyes szakemberek elmondhatták volna, ki mit gondol a programról.

A pszichológus éppen ezért a saját feladatát úgy értelmezte, hogy fel kell ajánlania különböző lehetőségeket, hogy hogyan dönthet az anya, illetve, hogy milyen következményei

vannak/lehetnek a döntésének. Sajnos a gyermek apjával vagy családtagokkal a pszichológus nem tudott találkozni. Egyedül kiskorú esetében találkozott a szülőkkel.

Azokat az anyákat, akik részt vettek pszichológusi beszélgetésen, többféle módon lehet csoportosítani.

Az egyik szempont, hogy mennyire volt kiforrott a döntésük:

- 1) aki csak szülni jött, kész döntéssel rendelkezett,
- 2) aki úgy jött a kórházba, hogy a terhesség alatt problémája van, ő egy vállalt döntési dilemmával keresi fel a programot.

A másik szempont, hogy volt-e már gyermeke az anyának:

- 1) Kiskorúak, akik áldozatai a törtéeteknek, esetükben a korai szexualitás, korai terhesség többnyire jelzés a szétesőben lévő család számára.
- 2) 18 év feletti fiatal nők, akik első gyermeküket szülik, itt a felnőtté válással kapcsolatos problémák a jellemzőek, ahol családi vagy származásbeli háttér miatt a személyiségfejlődésben olyan elakadás történt, amely révén nem tudtak az anyák felelősségteljes felnőtté válni, szülőszerepben való funkcionálásuk nem tud adekvát lenni.
- 3) Azok a nők, akiknek már van gyermekük és otthon anyaként működnek. De az újszülött gyermeküket valamilyen családi probléma miatt nem tudják vállalni.

Tapasztalatai alapján arra a kérdésre, hogy hol húzható meg az a határ, amikor az anya megtartja, vagy örökbe adja a gyermekét, azt mondhatjuk, hogy:

1) az az anya, aki úgy jön, hogy megszüli a gyermeket, elmegy, és már kész döntéssel rendelkezik, ott segíteni nem nagyon lehetett, „*menekül attól, hogy még egyszer végigragja magát, hogy mit lehet...*”. Számukra a tájékoztatást tudták biztosítani, hogy mi ez a program, amiben részt vesznek, és felajánlották annak a lehetőségét, hogy ha problémájuk van, visszajöhetnek. Innen kevés esetet lehetett visszafordítani, de volt néhány olyan alkalom, amikor az anya megnézte a gyermekét, meggondolta magát, vagy kérte a segítséget a döntésben.

2) aki megtartotta a gyermekét, vagy ideiglenesen a csecsemőotthoni elhelyezést kérte, ott vagy lehetett családi, párkapcsolati támogatást találni, vagy megerősíteni azokat a természetes támaszokat, amelyek tényleg segítséget jelentettek érzelmileg vagy anyagilag az anyának.

3) az anyaságra vágyó anyák, akik viszont egyedül maradtak teljesen a gyermekvállalásban, a krízis megélésben és feloldásában, ők az anyaotthoni elhelyezést kérték.

Az igazi segítség az volt, „...hogy jöttek az anyák a saját szegényükkel, megtörtésükkel, elhagyottságukkal, a problémákkal való egyedül hagyásukkal és hogy volt, aki meghallgatta őket, volt, akiknek ők is fontosak voltak, ahol elfogadták őket.”

Az első szülőknél gyakorta volt jellemző, hogy nem az anyaság érzései voltak az anyában, a tagadás, bizonytalanság volt a domináns. Akiknek volt gyermekük, ott nagyon sok ambivalencia rejtőzött, egyik pillanatban azt kívánta az anya, bárcsak elvetélne, vagy gyermeke meghalna, a másikon pedig anyaként aggódott érte, hogy egészséges-e, jó helyre kerül-e.

A problémák, amikkel az anyáknak szembe kellett nézniük nagyon sokrétűek, de minden esetben alapvető a szociális környezeti deficit megélése.

Gyermekkorukra jellemző, hogy többnyire a saját anyával vagy rossz volt a kapcsolat, vagy nevelőanya nevelte őket. Nem volt számukra pozitív anyai minta, nem volt olyan anya-szerep, amivel azonosulni tudtak volna.

Leggyakoribb, hogy magára marad a nő, elhagyja a partnere, nincs támogató családi háttere. Ez függőségi helyzetként is felfogható, amikor „az anya személyisége nem emancipált”, olyan függőségi helyzetbe sodorja magát, hogy sem az egzisztenciális, sem a felnőtt, érett élethez szükséges feltételek nem adóttak.

Ehhez járul hozzá, hogy minden esetben az anyát hibáztatják a történetekért, hiszen ő terhes, és a környezet szerint az életmódja sodorta ide. Holott a beszélgetésekből kiderül, hogy olyan függőségi élethelyzetekben vannak az anyák, amiben semmi önállóságra nincs lehetőségük. Megmondják nekik, hogy „ide márpedig nem hozol gyereket”, és ezekhez a helyzetekhez az anyák nem rendelkeznek megfelelő érdekérvényesítő képességgel. Volt pl. egy fiatal lány, aki a testvérével együtt örökölt egy házat, mindketten a házban laktak, de amikor a terhesség kiderült, elhangzott a fenti mondat. Az anyában fel sem merült, hogy neki is joga van abban a lakásban élni a gyermekével, aminek ő is tulajdonosa.

Az anyák életéről az adott döntéshelyzetben a véleményükkel többségben lévők, vagy álláspontjukat hangosabban (sokszor erőszakosan) kinyilvánítók rendelkeznek. Elhitetik a nőekkel, hogy „egyedül értéktelenek” és a család együtt maradása, a sokszor megalázó, kiszolgáltatottságra épülő párkapcsolat fenntartása érdekében kell a gyermekről lemondani.

A párkapcsolatban tudott, hogy gyermeket vár a nő, de a gyermekről való lemondás után folytatni fogják a párkapcsolatukat, továbbra is egymás mellett élnek, és az elvárás az, hogy ez az életpizód – a terhesség, szülés élménye, anyává válás – ne jelenjen meg a kapcsolatban többé, ne árnyékolja be az amúgy a társ által legoptimálisabbnak tartott döntést. Vagyis, hogy ne vonja kétségbe a nő, a férfi döntésének nem csak, hogy legjobb szándékát, hanem jogosságát sem. Ettől való elhajlásra a válasz, „*csináld végig, de ettől nekem ez a gyerek nem kell*”. A nő ebben a kiszolgáltatott helyzetben vállalja a teljes függőséget, a férfi akaratának érvényesülését, csak hogy el ne veszítse a párját. Ez jelenti annak a tradicionális szemléletnek a továbbélését, hogy a nő identitása a férfin keresztül biztosított. A párkapcsolati válság - az elemzett esetekben - jól látszik, hogy mennyire megviseli a nőket, hiszen az identitásukból veszítenek általa. Az anyák ugyan maguk is elmondják, hogy nem számíthatnak a férfiakra, mégis a legtöbb esetben a jövővel kapcsolatos első lépés, a párkapcsolat rendezése.

A terhességek nem kívánt terhességek, mégis csak elvétve találtunk olyan esetet, ahol védekeztek volna a párok. A nő számára a férfi indoka, mely szerint óvszerrel nem hajlandó védekezni, elfogadható, így az is következik, hogy teljesen természetes a nő számára, hogy nem védekeznek. A terhesség viszont a férfi számára teljes természetességgel elfogadhatatlan.

A kapcsolatoknak még egy fontos jellegzetessége, hogy többnyire hosszabb ideje tartó, tehát nem alkalmi kapcsolatokról van szó, mégsem fér bele a gyermekvállalás gondolata.

Az anyaság férfivel együtt teszi csak értékké a nőt, viszont férfi nélkül a gyermek szégyen, leértékeli a nőt.

Az első szülő nők nem tudnak még feladni egy olyan jövőképet, amely arra épül, hogy egy gyermekkel nem találnak maguknak újabb társat, és amúgy is, azt idealizálták a szülők is, hogy majd felnőtt korukban lesz családjuk. A fiatalok anyák esetében nehéz átírni ezt a kamaszkori ideált, azzal a tudattal, hogy van egy gyermek, akinek az apja a gyermek miatt nem akar tudni a nőről.

A gyermek születésére való reakciók mindig sajátosak. Egyik jellemző típus, amikor az anya meg sem akarja nézni a gyermeket, ez a reakció az én-védelem megjelenése, hogy érzelmileg biztosan ne kelljen azonosulni a helyzettel. A névadás lehetőségét az anyák örömmel fogadták, e mögött az állhat, hogy ha nevet ad a gyermeknek az anya, személylé teszi őt, és tud rá majd valamilyen módon gondolni. „*Ezzel elhalaszthatja a gyászt...hogy tudok majd emlékezni.*” Természetesen a gyermeknek nagyon fontos, hogy tudja, hogy az anya személynek tekintette, és ez a gyermek számára is ott válhat hitelessé, hogy az örökbefogadás mellett való döntés a

gyermekről való gondoskodásról való döntéssel egyenlő. Az anyák részéről a névadás egy utolsó feladatként, egy végső gondoskodásként is felfogható, amelyben rendezik a gyermek sorsát, hogy szerető örökbefogadó szülőhöz kerüljön, és az anya a névadásnál még egyszer megfogalmazhatja, hogy mit is jelent neki ez a gyermek. Miért ezt a nevet választotta? Legtöbb esetben a pszichológusi beszélgetéseken ezzel kapcsolatban pozitív érzelmek fogalmazódtak meg, mint pl. *„Mindig is ezt akartam adni az első gyermekemnek.”*, *„Apját is így hívják.”*, *„Ez a kedvenc nevem.”*. Ez az anyáknak is fontos, hogy döntésük ellenére *„ő általa is szeretettnek élje meg a gyermeket”*. Az anya elfogadni vagy felvállalni a gyermek felnevelését, gondozását nem tudja, de szeretne adni valamit. Ez a szeretet ambivalens, hiszen haragszanak is a gyermekre, hogy tönkreteszi az életüket, de meg is fogalmazzák, szinte mindannyian, hogy szeretnének gyermeket (csak nem most, nem ilyen körülmények között, nem ettől a férfitől).

A terhesség kiderülésére való reakció – mint ahogy a statisztikai adatok is mutatták a II. fejezetben – az apa hozzáállásától függ, az apa gyermekhez és társához való viszonyulása azonnal meghatározza az anya emocionális viszonyulását. A pszichológusi beszélgetésekből az is kiderül, hogy a döntés nem csak, hogy a gyermek apjának a reakciójának függvényében születik meg, hanem elsőként kerül megfogalmazásra, és ebben a megfogalmazásban többnyire kódolt a magzat érzelmi fogadtatása *„Emiatt hagyott ott.”*.

Az apának nincs is ebben a történetben (vállalt) felelőssége, sem a védekezésben, sem a gyermekvállalásban. Többnyire ezzel a felelősség-megosztással a nők egyet is értettek, *„egyszerűbb, hogy most ezen ő egyedül túl lesz.”* Példa erre, amikor a nő egy házasságban élő férfitől vár gyermeket. Akkor is az ő feladata védeni, óvni az ő családját, nehogy a férfinak legyen ebből gondja. *„Fájdalomként megéli a férfi részéről, de nem érzi, hogy neki jogában áll...mert az én hibám.”* Több nőnek volt már korábban abortusza, ami szintén utalhat arra, hogy a nő, ha terhes, van megoldás: az abortusz.

Az anyák szinte minden esetben 3 hónapon túl vették észre a terhességet. Ez nem csak a testük nem ismeréséből fakad (sokuk menstruált a terhesség alatt), hanem a nem kívánt terhesség érzelmi állapota miatt sem veszik észre. Nőgyógyászok véleménye szerint is a titkolt terhességek esetében a magzat kisebb és hátrább fekszik, ez is értelmezhető úgy, mintha egy titkolt összejátszás lenne a gyermek és az anya között. A gyermek élni akar, az anya pedig nem akarja a szégyen miatt, hogy meglássák állapotát. Érdekes ez a cinkosság az anya és a gyermek között, mintha a titkot közösen őriznék, mintha a titkolt terhességeknél megfordulna a szerep, és a gyermek rendezné az anya életét, cserébe az életbenmaradásért, szerető szülőkhöz való kerülésért. Természetesen egy téli terhességet könnyebb is titkolni, a nyári terhességek esetén a fiatal nők hamarabb otthagyták a szülés idejéig a mikrokörnyezetet.

Az anya személyiségéből is fakadhat ez a reakció, hogy egy magalázó, magára hagyott szituációban van és általában jellemző, hogy az életében más jellegű konfliktusokat is beletörődéssel kezel. Fiatal anyáknál is jellemző, hogy abban reménykednek, hogy majd megjön a menstruációjuk, vagy hátha a szülő észreveszi az állapotát, „*ha szeretnek, csak észre veszik*”. Jellemző az elfojtás mellett a csodavárás, halogatás, konfliktus megoldásának elodázása.

Ha nem is igaz az, hogy nem veszik észre a terhességet, az biztos, hogy elfogadhatatlan az a kapcsolat (szülő-gyermek, párkapcsolat), amelyben nem lehet megbeszélni a problémákat, vagy amelyben ennyire nem figyelnek oda a másokra. „*Volt olyan lány is, aki a szülés előtti utolsó napon még tornázott testnevelés órán.*” Az anyaság érzését különösen a fiatal lányok úgy élték meg, hogy magukat nem anyaként, hanem gyermekként identifikálták, „*...hiszen nekik is van anyjuk, akinek még ők a gyermekeik*”.

A gyermekükről lemondó anyák esetében érdekes, hogy az apákkal ugyan sok esetben ingatag, érzelmileg labilis a kapcsolat, mégis igyekeznek pozitív dolgokat megfogalmazni az apáról. Feltételezhetjük, hogy a névadáshoz hasonlóan, ez is arra épül, hogy az anya jobb színben tüntesse fel a gyermek apját, a gyermek védelmében. Megjegyzendő, hogy az anya sem szeretne valószínűleg a történet elmesélésekor rossz színben feltűnni, még egy befogadó közegben sem.

A csecsemőotthoni elhelyezés – örökbefogadás – anyaoththoni elhelyezés közötti választás az 'együtt átmeneti nehézségek idején is' – 'külön átmeneti nehézségek idejére' – 'végleg külön' közötti választás. Az anyaoththon esetében természetesen nem garantált, hogy az anya élete rendeződik és nem lesz szükség a gyermek csecsemőotthoni elhelyezésére.

Mire az anya eljutott a Babamentő programba, több szakemberrel is találkozhatott. Az első védőnő, orvos szemlélete, akivel találkozik az anya, meghatározó lehet. Előfordul, hogy maga a szakember azt vallja, hogy: „*Adja örökbe, ha gondja van, hát ott egy szerető család van a rózsadombon... csak nem akarja, hogy egy csecsemőotthonban szeretet nélkül nevelkedjen!*” Maguk a szakemberek is elválasztják az anya történetét a gyermekétől. Az a sztereotípiát él, hogy „*a gyermek újjászületik az örökbefogadásban*”. (Új anyakönyve lesz, új személyisége lesz!?) Mivel magukra lettek hagyva a gyermekek, a vér szerinti családot elveszítették, semmi köze nincs ahhoz a családhoz.

Összegző gondolatok

A programmal kapcsolatosan megszívlelendő néhány tanulság. Ha ilyen programok indulnának, fontos lenne, hogy helyi szinten lehessen a segítséget elérni. Ez egy országos program volt, a titok elől térben is lehetett távolodni, hogy a mikrokörnyezetben a székelyen ne derülhessen ki, viszont az elérhetőségi nehézségek másik oldala, hogy sokan nem tudtak eljutni a kórházba, ha pedig eljutottak se a gyermekjóléti szolgálat, se a család, se a barátok nem voltak mozgósíthatók. Az után-követés sem volt megoldott, sem a küldő, sem a fogadó intézményekkel nem volt kapcsolat. A családgondozó feladata a programban alapvető volt, segítette az anyát a lemondó nyilatkozat megtételében, ha az örökbe fogadás mellett döntött, illetve felvett egy adatlapot az anya helyzetéről, ami a gyermek anyagába bekerült. A kiválasztott családot ő kísérte el a kórházba, kísérte a gyermekkel a találkozásokat az újszülött osztályon. Ő gondozta a 30 napos gondozási idő alatt a családot. A védőnő pedig, a csecsemőotthonos beutalásokat, valamint az anyaotthonos elhelyezést intézte az első anamnézis felvételén túl. Egyértelmű, hogy egy ilyen programban csapatmunkára kell építeni, amiben nem csak a szakmai célok egyértelműségére, a küldetés megfogalmazására van szükség, hanem arra is, hogy legyen folyamatos esetmegbeszélés, párbeszéd a szakemberek között. Sajnos, azoknál az anyáknál, akik hazavitték a gyermeküket, ott is szükséges lett volna valamilyen támogatás, a programban azonban erre sem volt lehetőség, hogy meg is tudják tartani a gyermeket. Látnunk kell, hogy ezek az anyák bárhogyan is döntöttek, súlyos döntést hoztak meg, amiben nem csak a természetes támaszok, hanem a mesterséges támaszok vonatkozásában is szinte magukra maradtak. Az elemzések jól mutatják, hogy minden esetben jellemző volt az anyagi probléma a családban (munkanélküliség, lakásprobléma), de az anyák elsősorban nem anyagi, hanem érzelmi biztonságot kerestek. Nem az anyagi ok a gyermekről való lemondás háttere, hanem a párkapcsolatért való küzdelem, a társtól való anyagi és érzelmi függőség. Azt mondhatjuk, hogy az anyák egész élete ellehetetlenülések sorozata, egész életük krízisekkel teli, ahol a párkapcsolat nemcsak a saját családból való menekülés korai eszköze, de saját identitásuk függvénye, nőként való 'túlélésük' záloga (ha lemondanak gyermekükről).

Stern (2004) szerint az anyaság állapotát nem általános fejlődésbeli, az adott kultúrához kötött változások hozzák létre. A gyermek érkezésekor az anya elkezd (tudatosan vagy tudattalanul) újra értékelné a saját anyját, az anya saját anyjáról való képzelet nagymértékben befolyásolja, hogy ő milyen anyja lesz születendő gyermekének. Az egyén nemcsak a pozitív modellekből képes

tanulni. Stern szerint nem az a meghatározó, hogy jó vagy rossz anyai gondoskodást tapasztalt-e a várandós anya, hanem hogyan gondolkodik és beszél aktuálisan az anyjával (saját anyjáról szőtt képzetének tehát nem a múltbeli történetekre, hanem a jelenre irányuló része a meghatározó). Fontos az anya aktuális kötődési státusza is az anyjához, azaz a jelenlegi kapocs nagyobb előrejelző erővel hat, mint az anya gyermekként megélt történetei (a múltbeli kötődési státusz). Stern elmélete szerint az anyaság állapota 4 feladatot érint a mi kultúránkban:

- Képes-e az anya fenntartani a gyermek életét?
- Képes-e érzelmi fejlődését biztosítani?
- Képes-e támogatási rendszereket teremteni és működtetni? (Amellyel a fenti két feladatot is el tudja látni.)
- Képes-e átalakítani önazonosságát? (Képes-e anyai szerepét betölteni?)

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az önazonosság kialakítása mentális munka terméke, melyhez modellekre is szükségünk van. Ez azt is jelenti, hogy az anya újraéli anyjával való történetét, és más anyaalakokkal való azonosulásait. Stern szerint az anyaság állapota nem egyetemes, és nem is velünk született, ez nem egy kötelező fejlődési állapot^{26, 27}.

A vizsgált anyák esetében láthattuk, hogy a döntést nagymértékben meghatározta, hogy az anya érzelmileg hogyan viszonyult az anyává váláshoz. Stern elmélete alapján ez jelenti az azonosságtudat átdolgozását, az anyaság állapotának megélését. Meghatározó tényező volt az is, hogy hol nevelkedett az anya gyermekkorában, stabil, vagy változó nevelési környezetben. Ebben a vonatkozásban a legjelentősebb tényezőnek az anyák saját anyjukhoz fűződő múltbeli és jelen kapcsolata bizonyult: sokukat gyermekként elhagyott az anyja vagy érzelmileg utasította el, és a jelenben sem számíthatnak a támogatására. A saját anya jelenlegi bevonódása többnyire minimális, saját gyermekéhez és születendő unokájához való viszonya elutasító. Bár Dr. Székely Zsuzsa szerint „...*ha az anyának az a képzele, hogy őt mindenki, akit szeret, elutasítja, úgy védi magát a csalódástól, hogy igyekszik első lenni az elutasításban. Nem nehéz jósolni, hogy az ilyen anya a csecsemőjével is elutasító, elzárkózó lehet.*”.

²⁶ Eriksonnal ellentétben Stern azt állítja, hogy az anyaság megélése nélkül is eljuthat az egyén a személyes fejlődésének normális fokára, tehát nem fejlődési krízis. Ugyanakkor nyilván van egy biológiai kora az anyává válásnak.

²⁷ Jegyezzük meg azt is, hogy vannak olyan pszichológiai, különösen hormonális hatások, amelyek beindítják az anyává válás érzését.

A vizsgált anyáknál látható volt, hogy többségük rossz kapcsolatban volt gyermekkorában az anyjával, és aktuálisan is negatívan beszéltek róla. A támogató mátrix nem tudta betölteni funkcióit, hiszen a segítségnyújtás, támogatás, a valakihez tartozás lehetőségét feltételhez kötötte. A családi egység megőrzése, a párkapcsolat megmaradása többnyire a gyermekről való lemondástól függött. Ahol pedig az anyák titkolták terhességüket, egyértelmű, hogy a családban hiányzott az őszinte kommunikáció.

Cseres (2000) újszülött gyilkos anyákat vizsgáló kutatása is rámutatott arra, hogy a családi kommunikáció aszimmetrikus, a hierarchikus családi struktúrában nincs valódi beszélgetés. Ez vezet a terhesség eltitkolásához, illetve a csecsemőgyilkos anyák esetében a gyermek megöléséhez. A nő úgy érzi, hogy ebben a pozícióban nem lehet vállalni a terhességet, illetve az ahhoz vezető nemi élet felvállalását, mert a fiatal nő nem számít arra, hogy ezt a problémát családon belül meg lehet beszélni. Cseres megállapítja, hogy egy ilyen szocializációs közegben a nő önállósága nem érték. A szexuális felvilágosítás hiátusai érdekes képet mutattak, az apától 5%-ban, anyától 26%-ban kaptak szexuális felvilágosítást. A szexualitásra vonatkozó ismeretek iskolából, szakirodalomból, médiából származtak. A csecsemőgyilkos anyák körében 62%-ban a fogamzásgátlás mikéntjéről a párok egyáltalán nem beszéltek, a kapcsolatban ez egy erős tabu. 69% egyáltalán nem védekezett, fogamzásgátló tablettát csak 17% szedett. A szerző foglalkozik a titok keletkezésével; a társadalom elítéli a házasságon kívüli nemi érintkezést. Már nem a szüzesség elvesztése a kritikus pont, hanem a párkapcsolat elvesztésétől félnek, *„szexuális vonzerejük fogyatékosága miatt érznek félelmet, s ezzel zsarolhatóak is.”* – írja Dr. Cseres Judit. Ebből az is következik, mint ahogy a mi kutatási eredményeink is mutatták, hogy azért mennek bele a felelőtlen nemi életbe, hogy fennmaradjon a párkapcsolat, bár a terhességük már nem elfogadott. Ha a terhesség, mint kockázati tényező fel is merül, ez nem a férfi kockázata, bár kellemetlenséget tud okozni, különösen a házasság felrelépése esetén. Az eltitkolás kényszere akkor erősödik, amikor ennek egyre inkább látható testi jelei vannak. A csecsemőgyilkos anyák esete is azt mutatja, hogy rendszeres a menszsz-szerű vérzés. A terhesség későn való felismerése a megfelelő ismeretek alacsony szintjéből ered. Az abortuszt ezek a nők azért vetik el, mert attól félnek, a titok így hamarabb kiderül és ennek anyagi költsége is van. A fiatal lányok esetében külön probléma, hogy az abortuszhoz kell a szülő beleegyezése. A csecsemőgyilkossággal foglalkozó kutatás is megerősíti vizsgálati eredményeinket, abból a szempontból, hogy a titok utólagos magyarázata a félelem, félelem a büntetéstől, szülők reakciójától, társadalmi elfogadás elvesztésétől, attól, hogy megszűnik az apával a kapcsolat, vagy ha már új kapcsolata van az anyának, az kerülhet veszélybe. Eseteinkben előfordult a munkahely elvesztésétől való félelem is,

vagy hogy kiteszik az anyát az albérletből, vagy nem tudja a tanulmányokat befejezni. Ezeket azokban inkább társult félelmeknek nevezhetnénk, mert ezek a félelmek (részben) alaptalanok, ha van megfelelő családi háttér, érzelmileg biztonságot nyújtó párkapcsolat.

Minél feljebb haladunk a társadalmi hierarchiában, annál tudatosabb családtervezéssel találkozhatunk. A rosszabb körülmények között élő nők között kevesebben vannak, akik tudatosan tervezik és vállalják a gyermeket. Losonczy (1999) szerint *„Tebát minél több tényező ad társadalmi biztonságot, annál erősebb a tudatos vállalás és az öröm.”* Ha a partnerrel nem oszthatja meg az új érzéseket a várandósság kapcsán az anya, magára marad, magányosnak érzi magát. A megértő partner hiánya mellett ez az érzés könnyen jön, ha a szülői/anyai szerep elsajátítása is akadályokba ütközött, a nő nem tudta megtanulni ezeket a szerepeket.

Ha a Stern szerinti anyaság állapotával kapcsolatos 4 feladatot nézzük a vizsgált anyák esetében, jól látható, hogy az anyák segítésére szolgáló család viszonylagos eltűnését nem pótolhatta a Babamentő programot megismerő egészségügyi struktúra. A támogató mátrix nem tudta betölteni funkcióit. Nem tudta megvédeni az anyákat, nem tudta kielégíteni szükségleteiket. De lélektani és nevelési jellegű feladatát sem tudta ellátni, azaz az anyák nem érezhették, hogy körülveszik, segítik, támogatják őket. Viszont a támogató mátrix bírálta, alkalmatlannak ítélte, sőt sorsára hagyta az anyákat. Támogatás nélkül az anyai szerep nyilvánvalóan veszélybe került.

A mesterséges támaszok pedig úgy jártak el, hogy tudomásul vették, de gyakran bízatták az anyát, hogy ha problémája van, mondjon le gyermekéről, ne is nézze meg, nevet se adjon neki. De könnyebbé teszi-e a névtelen, nemtelen gyermek a döntést, vagy meg nem történtté teszi-e a terhességet, a szülés élményét?

Úgy tűnik, a nőknek a férfiak által felállított követelmény-rendszernek kell megfelelniük. Egy gyermek a nő kiszolgáltatott, függőségi helyzetét csak tovább növeli.

Kutatási eredményeink alapján elmondható, hogy a gyermek megtartása szempontjából meghatározó a nő emancipációs szintje, valamint a család szervezetségének mértéke. Ugyanakkor (emancipációs szinttől, családi szervezetségtől függetlenül) a döntést az anyára bízák, sugallva azt, hogy a család egységének, a párkapcsolat tartósságának megőrzése szempontjából csak egy helyes választási lehetőség van. Döntésének terhe is az övé. Veszteségélménye se másé.

Felhasznált irodalom

A Babamentő program keretében készült anyák pszichológiai szakvéleménye 1997-2002
(készítette: Dr. Székely Zsuzsanna)

Dr. Cseres J. (2000) *Eltékoztolt újszülöttek – Az újszülött ölést elkövető nők helyzetének kriminológiai elemzése*, Budapest, BM Kiadó

Dr. Székely Zs. (1999) Találkozás a gyermekükről lemondó anyákkal In.: Hevesi Katalin (szerk) *Párbeszéd újra...Füzetek az örökbefogadásról 5.* Budapest

Losonczy Á. (1999) A legnagyobb életforduló: a gyermekvárás, szülés, születés – a társadalomkutató szemével In.: *Várandósság, születés és gyermeknevelés a magyarországi kultúrában*, Kongresszusi tanulmánykötet, MPPPOT

Stern, D.N. (2004) *Az anyaság állapota – A szülő-csecsemő pszichoterápia egységes szemlélete*, Budapest, Animula Kft.

SZOMBATHELYI SZILVIA: SZÜLŐI KOMPETENCIÁK ERŐSÍTÉSE

Bevezetés: érzelmek és szakmaiság

Ezt az írást Martine Lamour és Marcelline Gabel szerkesztésében megjelent *Enfants en danger, professionnels en souffrance* (Gyermekek veszélyben, szakemberek szenvednek) című könyv ihlette²⁸. A könyv szerzői arra kérték a gyermekvédelemben dolgozó munkatársakat, hogy írják le a munkájukkal kapcsolatos érzéseiket, írják ki magukból, hogy mi okoz nekik nehézséget, mi blokkolja őket. A szociális munkában és a gyermekvédelemben ritkán beszélünk a kiégésről, a fáradtságról, a segítség során érzett frusztrációról vagy arról, hogy a mindennapos esetkezelés hogyan hat, mekkora érzelmi terhet jelent a szociális munkás privát életére.

Hétköznapi értelemben az érzelmek kifejeződése és a szakmaiság két egymással ellentétes folyamat. Az érzelmek inkább kapcsolódnak a privát szféránkhoz, a szocializáció folyamatában nagy hangsúlyt kap az érzelmek kordában tartásának elsajátítása. A „viselkedés” megtanulása többek között a szélsőséges, és (gyakran) a negatív érzelmek kifejezésének elnyomását is jelenti. Ez a tanulási folyamat gyermekkorban elkezdődik, és mire felnőttként munka-szituációba kerülünk, már természetes részét képezi az attitűdünknek. A társadalmilag hatékony kommunikáció szintén figyelembe veszi az érzelmek kontrollálását. Sőt, a hétköznapi felfogás szerint az érzelmekkel szemben áll az objektivitás, racionalitás, a kiegyensúlyozottság.

A megfelelő minőségű munkavégzés esetében különösen igaz ez a humán területre, elvárjuk a pozitív érzelmek kinyilvánítását: szeretetet, empátiát, tiszteletet, értő figyelmet, nyitottságot.

A szociális és a gyermekvédelem területén dolgozók azonban hihetetlen nehéz feladattal kerülnek szembe. Napi szinten megtapasztalják a kilátástalanságot, tehetetlenséget, az emberi sorsok reménytelenségét, a társadalmi igazságtalanságok különböző szintjeit, erőszakot, fájdalmat, szélsőséges érzelmeket. A szakmai kompetenciák arra irányulnak, hogy fogódzkodót jelentsenek ezekkel az érzelmekkel szemben. Elvárjuk a szociális munkástól, hogy folyamatosan kontrollálja saját érzelmeit, fent tudja tartani a hatékony segítséghez elengedhetetlen pozitív érzelmi kereteket.

A kliens és a szociális munkás közötti segítő kapcsolatban több különböző csereviszonyt szoktak definiálni:

²⁸ Martine Lamour, Marcelline Gabel: *Enfants en danger, professionnels en souffrance*. Editions érès, 2012

- Materiális csereviszony: a szociális munkás fizetéséért cserébe egy professzionális szolgáltatást nyújt, amit a kliens igénybe vesz.
- Szimbolikus/kommunikációs csereviszony: azzal, hogy létrejön a szolgáltatásnyújtás, a szociális munkás ellátja a feladatát, a kliens elismeri őt szociális munkásként, és ő elismeri a segítségéért hozzáfordulót kliensként.
- Érzelmi csereviszony: a segítő folyamat során két ember között kapcsolat kialakítására kerül sor.

Bár a szakmai etika alkalmazásánál, a szakmai kompetenciák kialakításánál erre a három aspektusra nagy hangsúly kerül, mégis időnként a három dimenzió leegyszerűsödik egy technikai vonalra. Különösen igaz ez az érzelmek területére. A segítség folyamatában az elsődleges a kliens problémájának megoldása, de ez feltételezi az érzelmi dinamika megértését, egy kölcsönös elismerésen és bizalmon alapuló kapcsolat kialakítását és fenntartását.

A szociális munka és a gyermekvédelem esetében az intervenció a privát szférába való belépést jelenti. A klientsztől azt várjuk, hogy engedjen be a magánéletébe egy idegen embert. A szociális munkás feladata, hogy rövid idő alatt feltérképezze a vele szemben lévő ember világát, értékrendjét, mozgatórugóit, kialakítson egy kommunikációs keretet, megértse és elfogadtassa a klienssel az intervenció célját, működését.

Szociális munka krízis szituációban lévő családoknál

A következőkben a gyermekvédelmen belül is az egyik legnehezebb terület tapasztalatait szeretnénk összegezni. Azokkal a családokkal való közös munkáról lesz szó, ahol a gyermek-szülő kötődés megerősítése, a szülői felelősség és a szülői kompetenciák kialakítása a feladat.²⁹ Ezek a családok (legtöbbször hiányzik az apa) általában komoly anyagi nehézségekkel küszködnek, hiányzik az életükből a stabilitás, és reális esély van arra, hogy elváljanak a gyermeküktől.

Ahhoz, hogy elkezdődhessen a közös munka, az első lépés a gyermek jelenlegi egészségügyi, mentális és érzelmi állapotának a megvizsgálása, az elhanyagolás és a veszélyeztetettség fokának megállapítása. Ezt követi a szülő – gyermek interakciók értékelése. Általánosságban véve még a jól működő családok többségére nézve is igaz, hogy kisebb-nagyobb eltérés van az elmondás alapján leírt szülői viselkedés, és a gyakorlatban megvalósított gondozás között. Éppen ezért

²⁹ Franciaországban ez az intervenció nagyobb részben egyéni, kisebb részben esetleg csoportos esetkezelés keretében működik, különböző intézményi keretek között (egyesület, centre maternel) ahol pszichológusok, szociális munkások (éducateur és assistant social) foglalkoznak a családokkal.

érdekes környezettanulmányt készíteni és lehetőség szerint különböző szituációkban megvizsgálni a szülő – gyermek interakciót, azt hogy a szülő hogyan képes ellátni a gyermek gondozását, milyen érzelmekkel közelít hozzá (a kisbaba pozitív vagy negatív reprezentációja).

A második lépés ezek után a kötődés ki vagy átalakítása, megerősítése. A szülőnek meg kell értenie, hogy a gyermeke aktív részese ennek a folyamatnak, reagál az anya viselkedésére, azt megerősíti akár pozitív akár negatív irányba: tehát a patológia is felerősödik. Cél, hogy a kapcsolati/támogatói környezet minél jobban kiteljesedjen, nemcsak az anya felé, hanem a gyermek oldaláról is, ezáltal növelve a biztonságérzetét. Ezzel párhuzamosan folyamatosan dolgozni kell az anya és a gyermek reprezentációjának fejlődésén. A szakembereknek fel kell tudni ismerniük azokat a jeleket, amelyek a nem megfelelő szülő – gyermek kapcsolatra vagy a patológikus fejlődésre utalnak. A gondozásba került családok sokszor komplex problémákkal néznek szembe (pl. gazdasági jellegű vagy életvitellel összefüggő nehézségek), amelyek erőteljesen befolyásolják a gyermekkel való kapcsolatukat.

Pszichológiai szempontból a kötődés kialakítására vonatkozó intervencióval kapcsolatosan öt sarokkövet érdemes kiemelni:

1. A segítség folyamatában biztosítani a gyermek központi helyét

A szülői kvalitások fejlesztése, a szülők segítése, támogatása nem terelheti el a figyelmet a gyermekek helyzetéről, az elsődleges mindig a gyermek testi, lelki, mentális fejlődésének megteremtése kell, hogy legyen. Ezért egyértelművé kell tenni az anya számára, hogy a szülői szeretet, kötődés és a szülői kompetenciák két eltérő fogalom, az egyik a gyermekhez való érzelmi kötődést fejezi ki, míg a második azt a tudást - és ebből eredően azokat a képességeket jelenti -, amellyel biztosítani lehet a gyermek egészséges fejlődését.

Az anya-gyermek kötődés erősítése az elsődleges, hiszen az anya „jelenléte” a legfontosabb a csecsemő életében. Ha az anya gondolkodásában sikerül előtérbe helyezni a kisbabát, megtanulja a kisbaba szükségleteit, megismeri a csecsemőjét, sikerül elindítani egy kommunikációt a szülő és a gyermek között, akkor a csecsemő a visszajelzésein keresztül ösztönösen tovább fogja erősíteni ezt a kapcsolatot.

A fent leírt folyamat azonban nagymértékben összefügg az anya kiegyensúlyozottságával, stressztűrő képességével, saját személyes múltjával és tapasztalataival, valamint a szülőt és a babát körbevevő támogató és biztonságos környezettel, a kapott visszajelzésekkel. Nem egyszerű

megtalálni a segítség helyét és módját, hiszen elképzelhető, hogy az anya saját traumái, bizonytalansága áll a kötődés kialakításának útjába. Azonban itt a cél a gyermek megfelelő fejlődéséhez szükséges érzelmi háttér kialakítása, a feladat pedig az anya-gyermek kapcsolat erősítése: sokszor nincs idő és hely az anya traumáinak a helyretételére.

2. Bizalmon alapuló kapcsolat kialakítása, és az ezzel kapcsolatos érzetek kifejtése

Cél, hogy a kliens megértse az anyai szerep mibenlétét, és elfogadja az ebben való segítségnyújtást. Például előfordul, hogy a szülő rosszul interpretálja a csecsemő viselkedését, és ehhez alakítja a saját reakcióját. (pl. „Nem veszem fel, mert csak azért sír, hogy engem idegesítsen!” „Azért vertem meg, mert elengedte a kezemet és egy autó érkezett”).

A szülők könnyen a kvalitásaikra vonatkozó kritikaként, vagy a meg nem értés jeleként fogadják a szociális munkás, vagy a védőnő kommentárjait. A szülői kompetenciák fejlesztésénél, abból a tényből következően, hogy az anyai feladatok megtanulásának a folyamata nem rögzült a köztudatban („én vagyok az anyja, úgyis tudom, hogyan kell ellátni”), sokszor igen nehéz kommunikálni, megőrizni a szakmai etika határait, és csökkenteni a kliens és a segítő közötti feszültséget. Megoldás lehet, ha a szakember nem csupán rögzíti tényként a rossz gyakorlatot és bemutatja a helyes mintát, hanem megpróbálja kibeszéltetni az édesanyát, megérteni a motivációit, és együttérzést, figyelmet mutatni az anya felé is. „Tudom, hogy nehéz, amikor egész nap sír a baba.” „Nagyon fárasztó az első hat hónap.” „Tudom, hogy csak jót szeretne a babának.”

Ha sikerül kialakítani egy bizalmon alapuló együttműködést a szakember és a szülő között, akkor a hibás elgondolásokat és érzeteket el lehet vinni egy másik irányba, így valóban hosszan tartó befolyást gyakorolni a szülői magatartásra.

3. A múlt és a jelen, a jó és rossz gyakorlat közötti különbség hangsúlyozása

A jelenbeli nehéz helyzet múltbéli választások, döntések, stratégiák következménye, ezért a krízisszituációban lévő családoktól azt kérjük, hogy változtassanak a gondolkodásmódjukon. Az intervenció ebbe a folyamatba lép bele azzal, hogy megpróbálja feltárni a hibás pontokat és új megoldásokat javasol. Ha ezt sikerül elfogadtatni a klienssel, és képes lesz megfogalmazni a különbséget a múltbéli és a jelenbeli történések között, megérti és elfogadja az oksági összefüggéseket, akkor valóban előrelépés történik az együttműködésben.

Azonban nem egyszerű ezt a folyamatot végigvinni, nem egyszerű rávenni a szülőt a korábbi viselkedésével való szembenézésre, a konfrontáció könnyen blokkolhatja vagy destabilizálhatja a segítő kapcsolatot.

4. *Az empátia helye*

Az intervencióban elfoglalt szerepet a szociális munkás három tényező alapján formálja: az egyik a saját személyisége, tapasztalatai, a második a szakmai képzettsége és tudása, a harmadik az általa követett intervenciós modell. A segítés hatékonyságában nagyon fontos szerephez jut az empátia és az a mód, ahogy a szociális munkás viszonyul a szülőkhöz. A szülők gyakran negatív érzelmekkel érkeznek, bizonytalanok saját magukban, bizalmatlanok a segítővel szemben, elutasítók, magányosak vagy érdektelenek, már az intervenció létét is kudarcnak tekintik. Az empátia arra irányul, hogy felálljon az intervencióhoz szükséges szakmai - etikai keret: a kliens érezze, hogy elfogadják. A segítő kapcsolat fenntartása is gyakran nehézségekbe ütközik, hiszen nincs mindig lineáris fejlődés, sok a visszaesés, a szülők elveszítik motivációjukat. Ezek olyan destabilizáló tényezők, amelyek könnyen visszaütnek a szociális munkás saját szerepértelmezésére.

Az empátia kimutatásának van azonban két negatív formája is. Az egyik, hogy bizonyos helyzetekben (pl. bántalmazás, elhanyagolás) a szociális munkásnak emberileg nehéz a kliens felé biztosítani az intervencióhoz szükséges szakmai – etikai elvárásokat. A másik, amikor túlzottan megérinti a szociális munkást valamely esete, és így nem sikerül objektíven átlátnia a lehetséges kimeneteket.

5. *Szociális munkás támogatása*

A szupervízió, illetve az esetek közös áttekintése sok segítséget jelent három különböző területen: egyfelől segíti a szakmai fejlődést azáltal, hogy többféle szakmai szempontot végigvéve megtörténik az intervenció átbeszélése. Másfelől segíti az esetkezelés alatt átélt érzelmek feldolgozását, a kudarcok megértését és elfogadását. Harmadrészt, ez a fajta konzultáció lehetőséget teremt a szakmai munka elismerésére, a szakmai identitás megerősítésére. Ugyanakkor mindehhez szükséges egy valóban támogató milió, hiszen a szociális munkások, pszichológusok ezen a területen sokszor rengeteg kudarcot tapasztalnak meg, és így sokszor elbizonytalanodnak a szakmai rátermettségükben, tudásukban.

A hatékony segítséget blokkoló tényezők

1. Hatékony kommunikáció hiánya a szülőkkel

Három kommunikációs probléma szokta nagymértékben nehezíteni az együttműködést. Az első az értékrend, vagy világtrendbeli különbségek. A szociális munkások és a szülők nem találják a közös hangot, a szociális munkás nehezen tudja értelmezni, elfogadni a kliensek gondolkodásmódját, és úgy tűnik, hogy a kliensek sem nyitottak a párbeszédre.

A második nehézség, amikor az intervenciós szituáció maga jelenti a problémát: a kliens nem fogadja el a segítséget (nem akarja vagy nem képes rá), félreérti a szociális munkás szándékait, vagy nem látja világosan az intervenció kereteit.

A harmadik kihívás a segítség folyamatának és dinamikájának a fenntartása.

2. Időkorlátok

Az időkorlátokból eredő probléma kétoldalú. Az első a szakmai döntések megszületésével van összefüggésben. A gyermekvédelmi intervenció, különösen az a kérdés, hogy a gyermeket kiemelik-e a családból, időnként komoly konfliktusforrást jelent. Rövid idő alatt kell feltérképezni a család lehetőségeit, valós erőforrásait, a szóba jöhető legoptimálisabb megoldást, és időnként nem derül fény rögtön a háttérben meghúzódó okokra. Az egyes szakterületek képviselői nem ugyanazon a szűrőn keresztül látják minden esetben a családot, más prioritások szerint döntenek.

A másik időhöz kapcsolódó nehézség, hogy a csecsemők és a felnőttek fejlődési ritmusa nincs összhangban. A kisbabák alkalmazkodnak a nem ideális körülményekhez is, de ez súlyos következményeket von maga után. A szülői kompetenciák fejlesztése sokszor nem lehetséges abban az ütemben, ahogyan a kisbaba fejlődése megkívánná. Idetartozik az a megfigyelés is, hogy gyakran a szülők problémáinak a feltárására és a megoldások megtalálására a szociális munkás csak korlátozott lehetőségekkel rendelkezik.

3. Rutin

A szakmai rutin a tapasztalatok kumulálódásából jön létre, és azt jelenti, hogy egyes munkafolyamatok automatizálódnak, leegyszerűsödnek a munkaszituációra vonatkozó elemzések, és lerövidül a döntésekre szánt idő. Ugyanakkor, ha komplex feladatokról van szó, a valódi hatékonyság egy bizonyos szinten túl nem javul, hanem csökken. A szociális munkában is nagy szerepe van a rutinnak, segíti a kliensekkel való kommunikációt, felépít egy védekező mechanizmust, de azt is eredményezheti, hogy kialakul egy speciális látószög, a problémák egy bizonyos pontból való megfogalmazása, kimenetek előrevetítése, a kliens és a segítő közötti dialógus leszűkülése.

Konklúzió

A gyermekvédelemben dolgozókra általában véve jellemző, hogy szenvedélyesen szeretik a szakmájukat, elhivatottak. Ugyanakkor ez egy olyan szakma, amely nemcsak különleges lelkiert kíván meg, hanem mivel veszélyeztetett, de akár szétesett vagy patológiusan működő családokkal foglalkozunk, összefügg a saját legprivátabb élettapasztalatainkkal. Rengeteg energiát kíván meg objektíven és komplex módon megvizsgálni az esetet, fenntartani a kliensekkel szemben a tiszteletet, empátiát, őszinte érdeklődést. A szülői kompetenciák megerősítését célzó beavatkozások nagyon törékeny keretek között működnek, és a kimenetelt sok olyan tényező befolyásolja, amelyre a szakembereknek kevés ráhatása lehet. A rendelkezésre álló idő nagyon rövid, hiszen a kisbabák életében az első év meghatározó fontosságú. Mindez ezért egy folyamatosan újragondolt esetgondozást kíván meg, az intézmények részéről pedig nagyfokú szakmai szolidaritást és támogatást.

Irodalom

Lamour, M. Gabel, M. (2012) *Enfants en danger, professionnels en souffrance*, Editions érès

Hosking, A. (2011) L'alibi affectif de l'aide à domicile. Malaise dans la relation. Des sentiments dans le travail social. *Le sociographe*, N 36

Schmitt,G. (2011) Des sentiments pour quoi faire ? Malaise dans la relation. Des sentiments dans le travail social. *Le sociographe*, N 36

RÁCZ ANDREA: ESÉLY A CSALÁDI EGYSÉG MEGŐRZÉSÉRE

Jelen tanulmány³⁰ célja - szakítva a hagyományos gyermekvédelmi szemlélettel -, a családmegtartás, családtámogatás új útjainak ismertetése, melynek központi gondolata az, hogy a sokproblémás családok esetében erősíteni kell a szülők szerepét, hogy gyermekeiket a családban, biztonságban és a fejlődésüknek megfelelő körülmények között nevelhessék. A szülői szerep megerősítése nem csak a gyermek és szülő közötti interakció szintjén, hanem a közösségi erőforrások és a családpolitika szintjén is nélkülözhetetlen. A családmegtartó, családtámogató szolgáltatások úgy tekintenek a szülőkre, hogy azok a gyermek és a család életében bekövetkező pozitív irányú változások elősegítői. Éppen ezért a támogatást nyújtó szolgáltatóknak segítséget kell nyújtaniuk abban, hogy a szülők mozgósítani tudják meglévő szociális kapcsolataikat, és az együttműködés során képessé váljanak felhasználni ezeket gyermekük és a családi élet egészének javára. Elsőként a családmegtartó támogatások filozófiájának, illetve gyakorlatának a bemutatásával foglalkozunk, a főbb releváns hazai és nemzetközi irodalmak feldolgozásának segítségével. Ezt követően pedig a hagyományos és (az ezzel szemben álló) integrált szolgáltatások jellemzőit összegezzük, vizsgálva – az intézmények és a szakemberek oldaláról – az integrált szolgáltatások pozitív és esetleges negatív hatásait. A tanulmány összegző tapasztalatok ismertetésével zárul.

I. Családmegtartó támogatások filozófiája és gyakorlata

1.1. Sokproblémás családok jellemzői

A sokproblémás családokról alkotott koncepciót az 1950-es években alkották meg, bár a családokat sokszor szétesett, hátrányos helyzetű, a társadalom periferiáján élő, sok stresszel küzdő családokként is nevesítették a szakemberek. A sokproblémás családot Cancrini és munkatársai (1997) úgy határozta meg, hogy egyszerre van jelen a család két vagy több tagja életében hosszú ideje tartó viselkedési zavar, súlyos elégedetlenség elsősorban a szülők gondviselő szerepét illetően, így a segítő szakemberek egyre hangsúlyozottabban vesznek részt a család életében és

³⁰ Jelen beszámoló Rácz Andrea: *Gyermekevédelem vagy családmegtartás?* c. tanulmányának része (III. és IV. alfejezet), mely a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszékének „Jó képzettséget és jó munkát minden gyermeknek, mire fel?” c. Támop-5.4.4-09/2-c-2009-0005 számú projektje keretében készült a Szociálpolitika MA Gyermek- és ifjúságpolitika szakirányának *Intenzív családmegtartó támogatások* kurzushoz.

kialakul a jóléti szolgáltatásokkal egy erős függőségi viszony (idézi Sousa és Eusebio 2009: 77). Állandóan krízisben élő családoknak is nevezik ezeket a családokat, hiszen egymással összefüggő problémákkal küzdenek, amelyek gyakran generációkon átívelnek. Vogelvang (2003a) szerint ezek a problémák nemcsak azért nem tudnak megoldódni, mert a család képtelen a változásra, hanem azért is, mert a segítők nehezen tudják elérni őket. A családok jellemzően bizalmatlanok, sokszor csalódtak a jóléti szolgáltatásokban. Éppen ezért a szakirodalom gyakran nevezi ezen családokat nehezen elérhető családoknak is. Fontos továbbá az is, hogy általában ezek a családok több segítő intézménnyel állnak kapcsolatban problémáik szerteágazó volta miatt. Becslések alapján a családok kb. 1-5%-a tekinthető sokproblémásnak. (Vogelvang 2003a: 8) A családi működést nemcsak az aránytalanul nagy gazdasági és társadalmi stressz hátráltatja, hanem az is, hogy a családok negatív önképpel rendelkeznek a folyamatos problémák miatt, valamint nincsenek meg azok a problémamegoldó skillek, amelyek segítségével a krízisből kikerülhetnének.

Jellemzően a családok helyzetének vizsgálatakor a szakemberek a szegénységre, alacsony társadalmi státuszra helyezik a hangsúlyt, holott sokproblémás családokat bármely társadalmi rétegben találhatunk. (Sousa és Eusebio 2009) Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a sokproblémás családok kialakulása egyrészt társadalmi-gazdasági, másrészt családi (csoportos), harmadrészt egyéni szintű, azaz individuális tényezők interakciójával magyarázható. Vogelvang (2003a) szerint ebből egyenesen az következik, hogy a családoknak nyújtott anyagi támogatás révén a gazdasági terhek csökkentése lehetőséget ad az egyéni fejlődésre is.

A fejlett országok gyermekvédelmi gyakorlatában az 1980-as évek paradigmaváltása hozott igazi áttörést, amikor a gyermek családból való kiemelése és helyettesítő védelme helyett a családmegtartásra helyeződött a hangsúly. Rappoport (1984) szerint a családok megerősítése három dolgot jelent: 1) mindenkinek van belső erőforrása, amit egy pozitív irányú változásra felhasználhat, 2) a kompetenciahiányok nem egyéni hiányosságok, hanem a társadalmi környezet hiátusaiban gyökereznek, 3) a képességek kiaknázása akkor tud megvalósulni, ha a bajban lévő családok azt érzik, hogy képesek az életüket befolyásolni. (idézi: Bányai 2004) A családmegtartó programoknak a központi eleme éppen ezért a családok megerősítése. A következőkben a családok otthonában nyújtott szolgáltatások főbb jellemzőit összegezzük.

1.2. A családok otthonában nyújtott szolgáltatások

A család erejére való fókuszálás sokkal humánusabb és gazdaságosabb formája a támogatásnak, mint a szervezett keretek között, intézményekben végzett munka. Legfontosabb jellemzője, hogy családközpontú, a segítő megy a család otthonába, és mivel a lakókörnyezet a kliens élettere, optimális lehetőséget ad arra, hogy a családtagokat és a környezetben élő fontos szereplőket együttesen lehessen kezelni. Azáltal, hogy a segítő megy a kliens otthonába, a szolgáltatás azt közvetíti, hogy az ún. elérő jellegű, a hivatalos helyeken domináns tekintélyelvűség nem érvényesülhet. (Minuchin et al. 2002) Az otthon nyújtott szolgáltatások középpontjában tehát a család és nem csak a gyermek áll, a szülőktől elvárják, hogy vegyenek részt a programban és vállalják azt, hogy mobilizálják a természetes támaszaikat. (Bányai 2004) A családmegtartó támogatások esetében a család a támogatás törvényes egysége, a család saját jogon kaphat támogatást úgy, hogy a családorientált beavatkozások az egyéni igényekhez igazodnak. Ezek a támogatási programok többnyire rövid távúak és intenzív segítséget nyújtóak, a siker mércéje jellemzően a kiemelés elkerülése. (Minuchin et al. 2002) A családmegtartó programok számos azonosságot mutatnak, bár az alkalmazott elméletek, amelyek a kliens és segítője közötti interakciót meghatározzák, eltérőek lehetnek.

Eltérő elméleti megközelítések az otthon nyújtott szolgáltatások terén (Minuchin et al. 2002 és Bányai 2004 alapján)

1) Szociális tanulás és készségek: olyan technikák elsajátítására épül, mely az egyén viselkedésének és másokkal való interakciójának megváltoztatására irányul. Az első ilyen program a Mendota modell (1969), amelyben kamasz fiúknak nyújtottak segítséget természetes környezetben, megtartva a családi egységet. A szülőkre a szakemberek úgy tekintettek, mint akiknek fejleszteniük kell a készségeiket, hogy gyermekeiket megfelelően tudják nevelni. A Homebuilders program (Otthont építünk) 1974-ben indult, ahol a segítők praktikus ismereteket nyújtottak a családnak, és segítettek önértékelésük növelésben is. Ez a program nagyon gyorsan terjedt az Egyesült Államokban. A Homebuilders valójában egy intenzív krízisintervenció, ahol a problémák a következők lehetnek: abúzus, elhanyagolás, egyéb családi agresszió, bűnözés, mentális betegségek. (Pik 1999) Cél, hogy a családok megtanuljanak határokat felállítani, korlátokat értelmezni, a gyermekek pedig azt, hogy hogyan mérjék fel saját céljaikat. A szolgáltatás helye a kliens lakása, de a terapeuta elmegy oda is, ahol a problémák jelentkeznek, pl. iskola. (Pik 1996)

2) Megoldásközpontú modell: Ez a modell a megoldásokra összpontosít, szemben a problémákkal, a segítő szerepe az edzőére hasonlít, ahol a cél a kapacitások növelése a megoldások kidolgozása és végrehajtása terén. A modell hangsúlyozza a család iránti tiszteletet a segítő oldaláról.

3) Ökológiai és családi rendszerben gondolkozó megközelítés: A klienseknek segítséget kell nyújtani az elérhető erőforrások igénybevételéhez, a segítség jelenfókuszú, családterápiás módszereket is alkalmaznak a segítők a családdal való együttműködés során.

A családmegtartó szolgáltatások módszertani alapelveit az Encyclopedia of Social Work (1990) foglalja össze:

- Olyan családoknak nyújtják ezeket a szolgáltatásokat, ahol a gyermek azonnali kiemelésének veszélye fennáll.
- Az ellátások krízis-orientáltak. A segítő a jelzést követően a lehető leghamarabb felkeresi a családot.
- A munkatársak rugalmas munkaidővel dolgoznak, és a hét minden napján elérhetőek.
- A felvétel és a felmérés során megbizonyosodnak arról, hogy a gyermek nem marad veszélyes helyzetben.
- A családtagok egyéni problémáival is foglalkoznak, de a beavatkozás fókuszában a család egésze áll.
- A segítő a család otthonában találkozik a családtagokkal, látogatásait az érintettek időbeosztásának megfelelően időzíti. Sokféle segítséget nyújtanak az iskolában és a lakóközösségben is.
- Konkrét szolgáltatások és terápiás beavatkozások egységéből áll (tanácsadás, készségfejlesztés, információk nyújtása, képviselő, stb.)
- Minden szociális munkás kis esetszámmal dolgozik.
- A beavatkozások rövid ideig, rendszerint maximum hat hónapig tartanak. (idézi: Bányai 2004)

A családmegtartó szolgáltatások általában ugyanazokra a szakaszokra bonthatók, mint a szociális munka általában. A családok otthonában nyújtott szolgáltatásokat többféleképpen csoportosíthatjuk. Hellinckx (1997) szerint megkülönböztethetjük a családi tréningeket (home training), a családok otthonában nyújtott szolgáltatásokat (home-based services) és a családok otthonában nyújtott segítő programokat (home treatment). Értelmezésében intenzív

családmegtartó munkáról akkor beszélhetünk, ha a támogatást a szokásosnál gyakrabban kapja a család, a krízishelyzet jellege miatt. (idézi: Bányai 2004) A home training Hollandiában például a következő jellemzőkkel bír: a kliens otthonában nyújtják a szolgáltatást, a segítő minimum egy órát tölt a családdal hetente egy vagy több alkalommal, a beavatkozás középpontjában a családi élet mindennapi törekvései állnak, családgondozó nyújtja a szolgáltatást a család egésze számára, és két vagy több intézmény működik együtt a család megsegítése érdekében. Célcsoportjaik a sokproblémás családok, ahol egy vagy több veszélyeztetett gyermek él a családban. (Bogaart, 2003) A holland gyakorlat például alkalmazza az ún. preventív home training-et is, mely egy otthon nyújtott intenzív módszer, kisgyermekes veszélyeztetett családok számára. A preventív jelző arra utal, hogy nagyon korai időszakban avatkoznak be, és cél a szülő-gyermek közti kapcsolat javítása a későbbi bajok megelőzése érdekében. (Baartman 2003)

Egy másik felosztásban, melyet a Child Welfare League of America (1997) határozott meg, beszélhetünk családtámogató szolgáltatásokról (family support services), melyek preventív jellegűek és elsősorban a szülői szerepek támogatására irányul a segítség. A második típus a családok otthonában nyújtott szolgáltatások köre (home-based services), ahol a családi stabilitást veszélyeztető tényező (pl. beteg gyermek) van jelen a családi életben. A harmadik típus az intenzív családmegtartó szolgáltatások köre (intensive family preservation services), ahol a szolgáltatásokat krízisben élő családok kaphatják, ott ahol a gyermek kiemelésének veszélye is felmerül. A célcsoportot a sokproblémás családok adják, és a szülők gyermeknevelési készségeinek fejlesztése is része a programnak. A beavatkozások célja, hogy a család egységét fenntartva a körülményekben és a szülők gyermeknevelési készségeiben olyan pozitív változásokat idézzenek elő, melyek lehetővé teszik, hogy a gyermek továbbra is otthon nevelkedjen. Az intenzív családmegtartó szolgáltatásokat nyújtó szociális munkások a nap 24 órájában elérhetőek a család számára, a találkozások gyakoribbak és hosszabbak, ezért az ilyen munkát végzők általában legfeljebb két családdal dolgoznak. Az intenzív szolgáltatások legfeljebb 4-6 hétig tarthatnak, ez idő alatt a közösen kitűzött legfontosabb célokat kívánják csak megvalósítani. A különböző szolgáltatásokat ugyanaz a személy, általában egy magasan képzett szociális munkás biztosítja. (Bányai 2004)

A MISSOURI intenzív, otthon nyújtott szolgáltatások sztenderdjei alapján a gyakorlatot meghatározó főbb értékek a következők:

- A szakemberek elsődleges dolga a biztonság kialakítása.
- A gyermeknek joga van a családjához.

- A gyermek gondozásában alapvető forrás a család.
- A gyermek elsődleges érdeke, hogy családja érintetlen maradjon.
- A szülőknek támogatásra van szükségük a gyermekük gondoskodására fordított erőfeszítéseikben.
- Akkor a leghatékonyabbak a szakemberek, ha a családokkal karöltve dolgoznak.
- Eltérőek a családok, és tiszteletben kell tartani az őket egyedivé tevő speciális kulturális, faji, nemzeti, nyelvi és szellemi hagyományokat.
- Elképzelhető, hogy a gyermek sikeresen fejlődik különböző típusú családokban is, és így egyik családi forma sem ítéltető el egy másik javára.
- Lehetetlen pontosan előre jelezni, hogy melyik szituáció eredményez változást.
- Fontos, hogy redukálódjanak a szolgáltatások korlátai.
- Felelősséggel tartoznak a szakemberek a klienseikért, valamint az általuk nyújtott szolgáltatásokért. (National Family Preservation Network, é.n. www.nfpn.com)

Az otthon nyújtott szolgáltatásoknak további tipizálása is létezik. Nelson és munkatársai (1990) két típust különítenek el, úgymint 1) elsődleges prevenciót biztosító programokat, amelyeket olyan hátrányos helyzetű családoknak nyújtanak, ahol a gyermekbántalmazás és elhanyagolás veszélye fennáll, ilyenek pl. a szülői készségfejlesztő programok; 2) a családmegtartó programok a másodlagos (családból való kiemelés megelőzése), illetve harmadlagos prevencióra (család újraegyesítése) épülnek, és az erősen veszélyeztetett családok alkotják a célcsoportot. (idézi: Bányai 2004) Vogelvang (2003b) a család újraegyesítésére irányuló programokon belül négy csoportot különít el, úgymint: a) családmegtartó programok elemeinek alkalmazása bentlakásos intézményekben, napközi otthonokban, b) kríziskezelő programok, c) családmegtartó programok (jellemzően hosszabb ideig tart a beavatkozás) és d) családterápiás programok (a terápiás intervención van a hangsúly).

A családmegtartó szolgáltatások főbb jellemzőit és a legfontosabb alapelveket Bányai (2004) ismerteti részletesen. A családmegtartás egy olyan gyakorlatra irányuló filozófia, mely a család egyediségének, méltóságának és a tagjai életében betöltött alapvető szerepén alapul. A családmegtartó programok olyan szolgáltatásokat biztosítanak, melyek a megelőzéstől a család otthonában nyújtott intenzív ellátásokig terjednek, és a család szükségletein, valamint erején alapulnak.

A családmegtartó szolgáltatások öt alapvető célra irányulnak:

- Lehetővé tenni, hogy a gyermekek biztonságosan az otthonukban maradhassanak.
- Fenntartani és erősíteni a családi kötelékeket.
- Legyőzni a krízishelyzetet, amiért a gyermeket ki kellene emelni a családból.
- Javítani a családtagok megküzdő (coping) készségeit és kompetenciáit.
- Segíteni a családot a formális és informális források igénybevételeiben.

A családmegtartó szolgáltatások háttérében tehát értékek és alapelvek állnak, melyek segítséget nyújtanak a gyakorlati munka során felmerülő dilemmák eldöntésében.

A legfontosabb értékek és alapelvek a következők:

- A gyermekeknek családra van szükségük.
- Az emberek minden életkorban – kevés kivételtől eltekintve – családjukban maradva tudnak a legjobban fejlődni, a családra, mint fontos forrásra támaszkodva.
- A legtöbb esetben az a legjobb, ha a gyermek a vérszerinti családjában nőhet fel, így az elsődleges cél a vérszerinti család képessé tétele a biztonságos és a társadalmi elvárásoknak megfelelő gyermeknevelésre.
- Azokban a helyzetekben, ahol dönteni kell, a gyermek biztonsága a legfőbb érték.
- A bajban lévő családok szeretnének változni.
- A legtöbb családban a családtagok gondoskodnak egymásról.
- A családtagok a tőlük telhető legjobbat teszik nehéz helyzetekben.
- A krízis egyben lehetőség is a változásra.
- A családoknak nemcsak problémái vannak, hanem lehetőségei is, a változáshoz elsősorban az ő erejük szükséges.
- A közös munka kiindulópontja a család panasza.
- A családtagok és a segítő ebben a folyamatban munkatársak.
- A nem megfelelő beavatkozás kárt is okozhat.
- A segítő sohasem tudhatja pontosan előre beavatkozásainak hatását, ezért elsősorban a lehetőségekre, és nem a problémákra kell koncentrálnia. (Bányai 2004)

A családmegtartó szolgáltatások hatékonysága feltételezi azt is, hogy a szolgáltató és a család között megfelelő a kommunikáció, és rendelkezésre állnak a megfelelő információk a

gyermekjóléti és gyermekvédelmi beavatkozásokhoz. Dr. Patricia Schene szerint a családokkal való együttműködés alapja egy átfogó családvizsgálat, amely egy olyan folyamat, melynek során a gyűjtött információ segít a szolgáltatás megtervezésében, illetve döntést hozni a biztonság, állandóság és jólét kapcsán, a gyermek, a fiataikorú, és a családok szempontjából. Az átfogó családvizsgálat az első találkozással kezdődik és folytatódik egészen addig, amíg az eset le nem zárul. Az értékelés azon a feltételen nyugszik, hogy a szolgáltatás fontos és hatékony, a dolgozók rendszeresen információt gyűjtenek és kiértékelik azokat, hogy megállapítsák azokat az igényeket, amikre a szülőknél/gondozóknak szükségük van, és rávilágítsanak a családtagok erejére, hogy megoldják problémáikat. (Schene, 2005) Ha a gyermekvédelmi szolgálat beavatkozása szükséges, akkor egy átfogó családi felmérés a legjobb módja, hogy a gyermek érdekében szolgáltatási tervet készítsenek. A vizsgálat adatait frissíteni kell, amikor jelentős változások történnek a családban, vagy kulcsfontosságú döntések születnek az esettel kapcsolatban.

Ilyen esetek:

- A családok otthonában nyújtott szolgáltatásokkal kapcsolatos döntéskor
- Gyermekelhelyezéssel kapcsolatos döntéskor
- A család újraegyesítésével kapcsolatos döntés meghozatalakor
- A szolgáltatási terv megváltoztatásával kapcsolatos döntésekkor (vagy a kitűzött célok változásakor)
- Olyan döntéseknél, melyek a fiataikorú állandó elhelyezésével kapcsolatban születnek és a gyermek alkalmasságáról döntenek, miszerint részt vehet az adott program tevékenységeiben, és részesülhet annak szolgáltatásaiban
- A folyamat hivatalos felülvizsgálata esetén, beleértve a bíróság felülvizsgálatát is
- A szülői jogok megszűnéséről szóló döntések meghozatalakor
- Az ügy lezárásakor (Schene, 2005)

Érdemes szót ejteni a szülők képzésére irányuló programokról is, melyek azon a felismerésen alapulnak, hogy a családi működés összefügg a gyermek fejlődésével, és végső céljuk, hogy a fejlődési feltételek minél előbb megteremtődjenek. Gerris és munkatársai (1998/2003) szerint a szülők képzésének két célja van, egyfelől a mielőbbi beavatkozás, másfelől a gyermek magatartási problémáinak a megelőzése. A szülői képzés nem azonos a családterápiával, ezek a programok általános gyermeknevelési problémákkal foglalkoznak, heti találkozók alkalmával. Ezeket a programokat Gerris et al (1998/2003) öt típusba rendezte: 1) Adler individuálpszichológiájára épülő programok, ahol a szülőket megtanítják többek között arra, hogy mit akar a gyermek rossz viselkedésével elérni, és hogy ezeket hogyan lehet kezelni, valamint megtanítják a szülőket, hogy

tiszteljék a gyermekeik érzéseit, gondolatait. 2) Holisztikus pszichológián és kliensközpontú terápián alapuló programok, melyek Rogers tanításai nyomán azt kívánják elérni, hogyan legyen szoros, meleg és demokratikus a szülő és gyermek kapcsolata, a családtagok megtanulják kimutatni az érzéseiket, és közösen megoldani a felmerülő problémáikat. A kliensközpontú programok tehát aktív figyelemre tanítják a szülőket. 3) A társas tanulás elméletére épülő programok középpontjában az áll, hogy a gyermek problémás viselkedése azért van, mert nem ment végbe a tanulás, így a programok arra irányulnak, hogy a szülők képesek legyenek a viselkedés terén pozitív változást elérni. 4) A racionális-érzelmi elméleten alapuló programok Ellis ún. A-B-C elméletére épülnek³¹, ennek központi gondolata, hogy a racionális gondolkodást tartsák fontosnak az emberek, mivel az irracionális gátolja a célok elérését. 5) Különböző elméleteket ötvöző programok több elméleti megközelítést és módszert egyesítenek magukban, pl. ilyen a Szülői készségek nevű program, amely a kommunikációt, készségeket fejleszti, emocionális-racionális technikákat tanítva a szülőknek.

A fejlett országokban a családmegtartó programok az 1990-es években széles körben terjedtek. A legújabb, családokat támogató programok közül külön érdemes hármat is kiemelni. (Gerris et al. 2003: 48-50) A már említett Families First 1974-ben indult és olyan esetekben alkalmazzák, amikor a gyermek családból való kiemelése a családi krízishelyzetek miatt felmerült. Az összes családtag bevonására törekszenek és a család szétszakadásának a megelőzése a cél, a program ideje alatt 24 órában a terápiás segítség is rendelkezésre áll. A gyakorlati segítségnyújtás kiterjed a házimunkában, hivatalos ügyek intézésében való segítségnyújtásra is. A Home Start egy angol program, mely 1973-ban indult, önkéntesek részvételével. Az önkénteseket egy multidiszciplináris szakmai team készíti fel. Az önkéntesek feladata a segítségnyújtás fiatal családoknak, amelyek feszültségben élnek. A program alapvetően a közösségi erőforrásokra épül, az önkéntesek rendszerint maguk is szülők. A Video Home Training egy rövid szülői program, melynek során a család a saját otthonában részesül a terápiában. Ennek középpontjában a család kommunikációs mintái állnak, a videó pedig egy terápiás segítő eszköz. A módszer 3 elemből áll: családi interakció felvétele, elemzése és a látottak visszacsatolása. A program része egy utánkövető találkozás is 1, 2 és 5 év elteltével. A program során két szakember dolgozik együtt a családdal, egyikük praktikus segítséget nyújt a gyermekek gondozásával kapcsolatban, a másik szakember pedig, a videotréner, aki a mindennapi helyzeteket rögzíti kamerával. A segítségnyújtás heti 20 óra időtartamú is lehet. (Gerris et al. 2003: 48-50; Bányai 2004)

Megjegyzendő, hogy a gyermekek kiemelésének megelőzése érdekében néhány országban, pl.

³¹ A = Acting (elindító helyzet), B = Beliefs (egyéni meggyőződések) és C = Consequences (következmények egy adott helyzetben).

Hollandiában, a család átmeneti elhelyezésére épülő programok is léteznek, ilyenkor néhány hétre a család intenzív segítséget kap problémái megoldásához intézményi feltételek között. (Bányai 2004) Ez az intézményes támogatási forma gyakorlatilag a hazai rendszerben működő családok átmeneti otthonának felel meg. Az intenzív gondozás szociálpedagógiai modellje nappali csoportok működtetését jelenti, 6-15 éves gyermekek számára, akik súlyos személyiségzavarral, viselkedésszorongással küzdenek. A gyermekek egyéni támogatása mellett a szülők is részesülnek tanácsadásban, szükség esetén terápiában. (Bányai 2004)

1.3. Intenzív családtámogatás Magyarországon

A családmegtartás módszere – kimunkált módszertan nélkül – a hazai gyakorlatban is működik a gyermek családból való kiemelésének megelőzése érdekében. Bányai (2004) kvalitatív kutatási eredményei azt mutatják, hogy a gyakorlatban találhatunk arra példát, hogy több szakember nyújt intenzíven támogatást a családoknak, de a beavatkozások fókusza eltérő a szolgáltatások szétaprózottsága miatt. A fejlett országok gyakorlatához képest jelentős az eltérés a hazai gyermekvédelem esetkezeléseit vizsgálva. Az intenzív családtámogatás gyakorlatának nemzetközi és hazai jellemzőit Bányai Emőke (2004) a következőképpen összegzi:

1. tábla: Az intenzív családtámogatás gyakorlatának nemzetközi és hazai jellemzői

Fejlett országok	Hazai gyakorlat
Előzmények: a korábbi gyermekvédelmi rendszer diszfunkciói nyilvánvalóvá válnak, politikai és szakmai akarat a rendszer átalakítására, a változást alátámasztó szakmai/módszertani innovációk	Hasonlóképpen politikai és szakmai akarat a gyermekvédelmi rendszer átalakítására, de a szakma megosztottabb, kevesebb a változást elősegítő szakmai/módszertani innováció
Paradigmaváltás: a gyermekek védelméről a családok megerősítésére kerül a hangsúly	Paradigmaváltás szintén, de a retorikában kevésbé éles a korábbi gyakorlattal való szembefordulás
Törvények, rendeletek szabályozzák a családmegtartás gyakorlatát	Az 1997-es gyermekvédelmi törvény implicit módon tartalmazza a családmegtartás értékeit és elveit, de nem nevesít családmegtartó szolgáltatásokat
Az intézményrendszer átalakítása, család-központú eljárások kialakítása. A korábbi innovációk nyomán az átállás nehézségekkel jár, de ezek viszonylag hamar leküzdhetők	A törvény hasonló változásokat ír elő, de sok helyen bizonyos részleteit nem hajtják végre. Az átállás sok helyen komolyabb nehézségekkel jár
Az intenzív szolgáltatásokat speciális, erre felkészített stáb végzi, melynek kizárólag ez a	Az intenzív szolgáltatásokat olyan stábok/szakemberek végzik, akik erre nem kaptak

feladata	külön felkészítést, és a krízisben lévő családokkal végzett munkán kívül számos más feladatuk is van.
A családmegtartó szolgáltatásokat önálló szervezeti keretben, explicit módon kifejtett értékek alapján, e célra kifejlesztett protokollok szerint végzik.	Az intenzív munka más szolgáltatások közé ágyazottan, szervezetileg nem elkülönülten jelenik meg. Az értékek kevésbé tudatosan vannak jelen, a szükséges protokollok hiányoznak.
Többnyire a család otthonában folyik, célja a gyermek védelme és a családi kötelek megerősítése, a krízisben lévő család stabilizálása, a szülők készségeinek és kompetenciájának fejlesztése, valamint az informális segítő rendszerek felhasználása annak érdekében, hogy a gyermek kiemelése elkerülhető legyen.	A helyszín szintén többnyire a család otthona, a célok is azonosak, de megfogalmazásuk sokszor kevésbé explicit.
Az intenzív munka a krízis időszakára korlátozódik, időhatáros, külön szerződés szabályozza.	Az intenzív és kevésbé intenzív munkaszakaszok ugyanazon folyamat részei, a munka nem időhatáros, a krízis időszakában nyújtott intenzív szolgáltatást nem szabályozza külön szerződés.
Lehetőleg egy, magasan képzett szociális munkás biztosítja a szolgáltatások széles skáláját, integrált szolgáltatások.	Az intenzív munka lehetetlenné teszi a többi eset megfelelő szintű ellátását, ezért a lehető leghamarabb külső erőforrásokat vonnak be (többnyire társintézmények munkatársait, illetve szolgáltatásait), ekkor az eddig intenzív munkát végző segítő valamelyest visszavonul. A szolgáltatások integrációja nem történik meg.
Az intenzív szolgáltatások nyújtásához elkülönített források állnak rendelkezésre, ezek ismételt biztosítása beszámolók, kutatási eredmények alapján történik.	Nincsenek elkülönített források, legfeljebb a stábon belül biztosítanak több időt, illetve speciális eszközöket az intenzív beavatkozást végzőknek.
Az intenzív szolgáltatásra beutalás alapján, a veszélyhelyzet felmérése és a várható eredmények mérlegelése, valamint a program telítettségétől/szabad kapacitásaitól függően kerül sor, a döntés szakmai nyilvánosság előtt történik.	Krízishelyzetben a segítő saját helyzetértékelése, szakmai képzettsége és attitűdjei, valamint aktuális terhelése alapján intenzív beavatkozást végezhet, ebben (jó esetben) munkahelyi vezetője és munkatársai támogatására számíthat.
Az intenzív szolgáltatás igénybevételére való javaslattétel (küldés) a gyermekjólét/gyermekevédelem területén	Az intenzív szolgáltatások esetlegesen, egyéni akcióként jelennek meg, illetve hiányukat jelzik a megkérdozettek.

dolgozók, valamint a társszakmák számára kalkulálható lehetőséget jelent.	
Az intenzív szolgáltatást nyújtó munkatárs folyamatosan elérhető a család számára.	A krízis-telefonok üzemeltetésével a gyermekjóléti központ folyamatosan elérhető krízishelyzet esetén.
Az intenzív szolgáltatást végző munkatársak számára a szupervízió lehetősége folyamatosan (napi 24 órában, heti 7 napon) biztosított.	A munkahelyi vezetők közül többen szintén folyamatosan elérhetőek az intenzív beavatkozást nyújtó munkatársaik számára: támogatást, információt, konzultációs lehetőséget, esetenként konkrét segítséget (az angol-amerikai értelemben vett szupervíziót) biztosítva számukra.

A gyermekes családokkal való együttműködés jó gyakorlatának három alapelve különíthető el:

1) az idő jelentősége: a gyermek helyzete a lehető legrövidebb időn belül rendeződjön, 2) a szülők bevonása: hiszen nélkülük a gyermek helyzete nem tud rendeződni és 3) előrelátó koncepciózus beavatkozás: a támogatásnak érzékenynek kell lennie a gyermekre, a szülőkre, a család egészére és annak környezetére, valamint kell, hogy legyen a szakembernek a kimenetet illetően egy víziója. (Szilvási 2006) Számos olyan eset ismert a gyermekvédelem gyakorlatából, amikor ezen alapelvek nem érvényesülnek. (A bajba jutott családok kezeléséről esetelemzések, problémaértelmezések olvashatók Szilvási 2006; Rudestam és Frankel 1996; Minuchin 1996; Barnes 1996; Dale et al. 1999 tanulmányaiban.)

A sikertelen együttműködéseknek több oka is van. Sousa és Eusebio (2009) szerint az egyik gyakori probléma, hogy a szakemberek helyettesítő attitűddel fordulnak a szülőkhöz, ami a családok felelősségvállalásának elvételét jelenti, inkompetencia érzést keltve a családokban, azt hangsúlyozva, hogy képtelenek a problémáikat megoldani. A család életébe való beavatkozás, a helytelen együttműködés miatt az autonómia elvesztésével jár. Sousa és Eusebio (2009) 100 sokproblémás család háztartásfőjét kérdezte meg a kapott segítségnyújtásról, valamint 99 szakembert is bevontak a kutatásba. A szociális munkások sokszor negatívan értékelték az esetvitelt, mivel úgy érzékelték, hogy a kliensek nem követték az iránymutatásaikat (megfogalmazásukban nem engedelmeskedtek az utasításaiknak), valamint sokszor hatástalannak érezték a problémamegoldást. A kutatók azt állapították meg, hogy gyakori, hogy a kliensek és a szakemberek is hajlamosak a másik teljesítményére koncentrálni, figyelmen kívül hagyva a saját részvételük fontosságát. Ebből az is következik, hogy a sikertelen esetvitelért egymást teszik felelőssé. Az is egyértelmű, hogy az empátia, az elfogadás és a jóindulat alapvető a sikeres együttműködéshez, mint ahogy a pozitív kapcsolat együtt jár a hatásossággal is. A kutatás eredményei megerősítették, hogy a szakembereknek nagy felelőssége van abban, hogy az

interakció hatásos legyen, és valódi segítséget kapjanak a családok problémáik megoldása érdekében. Sousa és Eusebio (2009) felhívja a figyelmet arra, hogy abban kell a szakembereknek segítséget nyújtaniuk, amiben a kliensek segítséget várnak (anyagi segítség, lakhatás megoldása, munkanélküliség kezelése stb.), miközben a szakemberek a bajba jutott családoktól életük más aspektusainak megváltoztatását várják, jellemzően személyiségük, magatartásuk változását. Szilvási (2006) kutatási eredményei is azt mutatják, hogy a jó segítő az, aki reményt és önbizalmat ad a kliensnek, egyenrangúnak kezeli a családokat, együtt érző. A rossz segítő az, aki nem abban segít, amiben a kliens kéri, akiben nem lehet megbízni, aki betolakszik a kliens magánéletébe, aki nem elég tájékozott a támogatási formákat és az adott esetvitelt illetően.

II. Út az integrált szolgáltatások felé

Mára már egyértelművé vált a nemzetközi gyakorlatban, hogy a koordinálatlan, egyéni problémák megoldására irányuló gyermekjóléti támogatások nem erősítik a családot, illetve gyakran azok felbomlásához járulnak hozzá. Láthattuk, hogy a fejlett országok gyakorlatában az 1970-es évektől egyre inkább elterjedt az integrált szociális munka, mely a családok egységének megőrzését kívánja szolgálni. Az integrált szolgáltatások révén „a szakma nem a családok szétdarabolásával, hanem a jobb működésre való képességük felerősítésével kíván hozzájárulni a kialakult problémákkal való sikeres megbirkózáshoz.” (Bányai 2003: 18)

Az integrált szolgáltatásról a *Successful Services to Our Children and Families at Risk* című kötet ad átfogó képet, mely az ún. OECD országok: Belgium, Kanada, Finnország, Franciaország, Németország, Olaszország, Hollandia, Portugália, Szlovénia, Svédország, Törökország, Egyesült Királyság, és Egyesült Államok tapasztalatait összegzi.

A tapasztalatok szerint az integrált szolgáltatások főbb jellemzői a következők:

- A különböző szolgáltatásokat egy folyamat keretében tervezik, nyújtják és értékelik.
- Az ellátásokat a család szükségletei szerint hangolják össze.
- Az ellátásokat úgy szervezik meg, és úgy végzik, hogy azok alkalmazkodjanak a családok életéhez. Törekednek a családok idejében történő elérésére, nem várják meg, amíg a problémák krízisekhez vezetnek.
- A szolgáltatások célja, hogy segítségükkel lehetőleg megelőzhetőek legyenek a válságok.
- A segítő eljárások során az érintett szélesebb rendszereket is figyelembe veszik.

- Decentralizáltak, a segítséget a család otthonában vagy a lakóhelyhez legközelebbi helyen, egymással összehangolva szervezik és valósítják meg.
- A szakképzettséget nem igénylő szolgáltatásokat önkéntes segítők, más szülők, egyéb természetes segítők nyújtják. (Bányai 2003: 18-19)

A hagyományos gyermekjóléti- és gyermekvédelmi gyakorlathoz képest a leghangsúlyosabb az integrált szolgáltatások esetében, hogy magát a családot kezelik egy egységként, és nem csak a gyermekekre összpontosítanak, nem a gyermeket emelik ki otthonról, hanem a lakókörnyezetbe viszik a különböző támogatásokat. „Az integrált szolgáltatások kialakításakor az ún. ökológiai megközelítés érvényesül, amely hangsúlyozza a gyermeki fejlődés holisztikus jellegét egy meghatározott kulturális környezetben, valamint azt, hogy nemcsak az egyénnek, hanem társadalmi egységeknek, pl. családoknak, helyi közösségeknek is szükségük lehet támogatásra. E megközelítés egyben számol azzal, hogy a társadalmi depriváció különféle területeken érvényesül, de ezek a hatások egymással kölcsönhatásban állnak, pl. a szegénység meghatározza, hogy milyen egészségügyi lehetőségekhez jut hozzá valaki, milyen eredményes a tanulásban, következésképpen milyen kilátásai lesznek a munkaerőpiacon.” (Bányai 2003: 21)

Az integrált szolgáltatásokról készült tanulmányok számos pozitívumot emelnek ki, ugyanakkor mára már világossá váltak a korlátok is. Az idézett nemzetközi kutatás eredményeit összegzi Bányai (2003).

2. tábla: Az integrált szolgáltatások pozitívumai és negatívumai

Pozitívumok	Negatívumok
Kevesebb költséggel működtethető.	Több bürokratikus feladat.
A szakemberek elégedettebbek: kevesebb stresszel járó munka, jobb eredmények.	Több idő kell hozzá.
Más szakemberek szerepének jobb megértése, információk megosztása, hálózatszerű	A szakmai identitás csökkenése, a specializáció csökkenése, állások

működés.	elvesztése.
Jobb kapcsolat a helyi lakóközösségek tagjaival, a helyi szükségletek jobb megértése, ennek megfelelő tervezés.	Nagyobb terhelés, nem elegendőek a rendelkezésre álló források.
A felhasználók nagyobb eséllyel kapják meg a szükséges szolgáltatásokat egy, vagy kevés személytől.	Nehéz a különböző szakmák közötti kommunikáció.

Forrás: Successful Services to Our Children and Families at Risk (1996) Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, 52. oldal (idézi: Bányaí 2003: 24)

Az esetleges negatívumok között szerepel a különböző szakmák közötti kommunikáció is. A gyermekes családokkal való munka nemcsak több szakma együttműködésére kell, hogy épüljön, de be kell vonni a gyermekintézmények és a családsegítő programok elérhető összes formáját is. „A szociális munkások kulcsszerepet töltenek be abban, hogy hozzásegítsék a családokat a gyermekjóléti és oktatási szolgáltatások széles köréhez. Ennek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni: a kora gyerekkorban nyújtott egészségügyi, nevelési és oktatási szolgáltatások jelentik a zálogát annak, hogy a ma deprivált környezetben élő gyerekek is egészséges felnőttekké, a társadalom aktív tagjaivá váljanak.” (Szilvási 2006: 5). A multidiszciplináris team-munka fontossága abban rejlik, hogy a különböző szakmák tagjai hatékonyan tudnak együttműködni szakmai identitásuk megőrzése mellett, szakítva a gyakorlati működés során gyakorta megjelenő, egyes szakmákkal szembeni sztereotip nézetekkel (pl. orvosok).

Wilson és Pirrie (2000) szerint a multidiszciplináris team-munka megszületéséhez az alábbiakra van szükség:

- elkötelezett egyének kulcsszerepet tölthetnek be,
- a kollektívának ki kell alakítania a cél és vízió közös érzetét, és ennek elérése érdekében kell együtt dolgozniuk,
- a team tagoknak egyértelműen tisztázniuk kell a szerepeket,
- az otthont adó szervezetnek határozott támogatást kell nyújtania.

A szolgáltatások integrációjának egyik gátja tehát a szakemberek és intézmények együttműködési hajlandóságának alacsony volta, valamint a kompetenciahatárok tisztázatlansága. A szakembereket fel kell készíteni az együttműködésre, de a képzéseken túl egy közös akarat is szükséges a gyermekvédelem területén, hogy klienseikkel kapcsolatban legyen egy közös víziójuk, és ne féljenek attól, hogy elveszítik szakmai identitásukat, autonómiájukat. Lokális szinten a forrásokért való versengés is nehezíti a különböző intézmények együttműködését, szervezeti érdekeik – klienseik életére irányuló közös célok érdekében történő (egyéni, közösségi szintű) – egyeztetését.

Összegző gondolatok

A családmegtartás, családtámogatás új útjai és módszerei arra irányulnak, hogy a sokproblémás családok képessé váljanak a támogatások, szolgáltatások felhasználása által szülői szerepeik betöltésére, arra, hogy gyermekeiket a családban biztonságban, és a fejlődésüknek megfelelő körülmények között nevelhessék. A családmegtartó, családtámogató segítők tehát úgy tekintenek a szülőkre, hogy azok a gyermek és a család életében bekövetkező pozitív irányú változások előmozdítói. Éppen ezért a támogatást nyújtó szolgáltatóknak segítséget kell nyújtaniuk abban, hogy a szülők mozgósítani tudják meglévő szociális hálózatukat és a szakemberekkel való együttműködés során képessé váljanak felhasználni ezeket gyermekük és a családi élet egészének javára. Az integrált szolgáltatások hatékony segítséget képesek adni a szülőknél, ezen szolgáltatások alapgondolata, hogy úgy kell megszervezni és nyújtani azokat, hogy alkalmazkodjanak a családok életéhez. A szolgáltatások célja, hogy segítségükkel megelőzhetőek legyenek a családi krízisek. Alapvető fontosságú a családok időben történő elérése. Hazánkban is találunk elvétve egy-egy példát a szolgáltatások integrációjára, ezek azonban esetlegesek, inkább csak „jó gyakorlatnak” tekinthetők, még akkor is, ha a Gyermekvédelmi törvény, a jelzőrendszer működtetése, valamint az esetkonferenciák, elhelyezési értekezletek, különböző felülvizsgálatok révén arra ösztönzik a szakembereket, hogy működjenek együtt, és egy közös cél érdekében nyújtsák a családok igényeihez igazodó szolgáltatásokat.

Felhasznált irodalom

Bányai E. (2003): A családokat támogató szolgáltatások integrációja. in: *Esély* 15–26 pp

Bányai E. (2004): Intenzív családmegtartó szolgáltatások. In: *Család, Gyermek, Ifjúság*
(<http://www.szochalo.hu/szochalo/upload/csgyi200406banyai.rtf>)

Barnes, G. G. (1996): Nem véletlen sérülések. In: Szilvási Léna (szerk) *Gyermek, család, társadalom*.
Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest

Bogaart, P. (2003): Családmegtartó programok Hollandiában. In: Bányai Emőke, *Családtámogató programok Nyugat-Európában*, Magyar Videotrénings Egyesület kiadványai, 3. Füzet, Animula Kiadó, Budapest

Dale, P. – Davis, M. – Morrison, T. – Waters, J. (1999): Veszélyes családok, veszélyes segítők. Részlet. In: *Család, gyermek, ifjúság*

Gerris, J.R. - Van A, N. M.C. - Wels, P. M.A. – Janssens, J. M.A.M (2003): A szülők képzésétől a családokat megerősítő programokig In: Bányai Emőke (szerk) *Családtámogató programok Nyugat-Európában*. Magyar Videotrénings Egyesület kiadványai, 3. Füzet, Animula Kiadó, Budapest

Minuchin, S. (1996): Széthulló családok. In: Szilvási Léna (szerk) *Gyermek, család, társadalom*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest

Missouri Intensive In-home Services Standards of Practice. July 2002 In: National Family Preservation Network „Safe children, Strong Families” honlapja: www.nfpn.com

Pik K. (1996): Az értékelés funkciója a szociális munkában. In: *Rejtőzködő jelen*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest

Pik K. (1999): Családmegtartó programok az USA-ban. In: Pik Katalin (szerk) *Kézikönyv helyettes szülőknek és az őket támogató szakembereknek*. Fehér Kereszt Füzetek 2., Budapest

Rudestam, K. E. – Frankel, M. (1996): A sokszorosan bajba jutott családok kezelése. Szilvási Léna (szerk) *Gyermek, család, társadalom*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest

Schene, P. Ph.D (2005): Comprehensive family assessment guidelines for child welfare. National Child Welfare Resource Center for Family-Centered Practice a service of the Children's Bureau, 24.

Sousa, L. –Eusebio, C. (2009): Amikor a sokproblémás szegények mítoszai találkoznak a jóléti szolgáltatások mítoszaival. In: *Esély* 74-96 p.

Szilvási L. (2006): Családok a gyermekvédelem határán. In: Rácz Andrea (szerk) *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai*, NCSSZI, digitális kiadvány

Vogelvang, B. (2003a): A kommunikáció és az együttműködés fejlesztése sokproblémás családokban. In: Bányai Emőke (szerk) *Családtámogató programok Nyugat-Európában*. Magyar Videotrénings Egyesület kiadványai, 3. Füzet, Animula Kiadó, Budapest

Vogelvang, B. (2003b): Az otthon nyújtott szolgáltatások értékelése. In Bányai Emőke (szerk) *Családtámogató programok Nyugat-Európában*. Magyar Videotrénings Egyesület kiadványai, 3. Füzet, Animula Kiadó, Budapest

Wilson, V. - Pirrie, A. (2000): Multidisciplinary Teamworking. *Beyond the Barriers?* A Review of the Issues, The Scottish Council for Research in Education